

ВІЛЬНА УКРАЇНА

ЗБІРНИК Ч. 17

1958

diasporiana.org.ua

З М І С Т

Остап Тарнавський: День 22 січня	1
Д-р Матвій Стахів: Учений і суспільний філософ як Президент держави	2
Проф. Дмитро Соловей: У справі життєпису М. С. Гру- шевського	9
Митрополит Василь Липківський: Відродження Україн- ської Церкви в Українській Народній Рес- публіці 1917-1921	22
Олександра У. Животко: Ще одна суспільна проблема	29
Никон Наливайко: Не затемнювати самозрозумілих справ	37

В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ

Інж. М. Курах: Селянство в ССРСР	44
Проф. Дмитро Соловей: Факти дискримінаційної коло- ніальної політики ЦК КПСС на книжному і журнальному відтинкові	52

З ДОКУМЕНТІВ МИНУЛОГО

А Жук: Український революційний рух в Остерському повіті, Чернігівської губ. (1900-1905 рр.)	62

НАШІ ЗАУВАЖЕННЯ

Я. Кутько: Яке то визволення України?	69
Я. Кутько: Грушевський і... Романенчук	71
Я. К-ко: Петлюра і... Задеснянський	72
** Замість фактів — очорнювання	73

ОГЛЯД КНИЖОК

Р. Р.: Ні містики ні політики	76

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Коли б у нас створилася міцна група франківців	78

ПОЛІТИЧНА САТИРА

Д. С.: Лев ділить спільну здобич	80

ВІЛЬНА УКРАЇНА

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ДУМКИ

Видає: Українська Вільна Громада в Америці. Редагує Колегія

Адреса для адміністративних справ і грошових посилок:

Ukrainian Free Society of America, 2961-2965 Carpenter Avenue,
Detroit 12, Michigan.

У всіх справах Редакції звертатися на адресу Редакційної Колегії:

Mr. Mykola Nahirniak, 245 Centre St., Trenton 10, New Jersey.

Ціна примірника 75 центів. Передплата на рік (4 числа) \$3.00.

РІК V.

1958.

Ч. 17

ДЕНЬ 22. СІЧНЯ

Це був великий день, коли вогню аркану
людині дарував відважний Прометей!
Хоч зависні боги помстились на Титану,
його вогонь горить, як чину апогей.

Це був великий день, коли слова любови
приніс між люд простий божественний Христос!
Хоч розп'яли його, щоб більше не промовив,
його завіт горить, як сонця вічний стос.

Укрийте цей вогонь, Титанові унуки,
у серці бережіть божественну любов!
Бо цей вогонь — це дух, а дух — це творчі руки,
що їх призначення — верхи нових будов.

Був наш великий день, коли народ безсмертний
піднятися посмів до вільного життя:
наперекір богам, що призначали вмерти,
наперекір судам — величне вороття.

Так іскорка мала, що йшла метеоритом,
і думка запальна, народжена в серцях,
Титановим вогнем, Христовим заповітом
живе-палахкотить, мов дух, що без кінця.

Це він, мов Прометей, прикований до скелі,
це він, немов Христос, розп'ятий до хреста —
отой народ-титан, хто у своїй оселі
поставив свій закон, що спомин і мета.

Остап Тарнавський

УЧЕНИЙ І СУСПІЛЬНИЙ ФІЛОСОФ ЯК ПРЕЗИДЕНТ ДЕРЖАВИ

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ПРОВІДНИК УКРАЇН-
СЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ *

Написав д-р Матвій СТАХІВ

Бути головою цілої системи правління в державі новітніх часів, це взагалі річ нелегка. Суспільне життя нації так здиференційоване й скомпліковане, що утримати в ній правопорядок, — то річ дуже трудна навіть у цілком мирних часах. А що ж тоді говорити про тягар обов'язків голови цілої системи правління в такій державі, яка щойно мусить будуватися в умовах світової війни, фронти якої ідуть через територію цієї нації й при тім ще в бурі небувалої в історії революції політичної, соціально-економічної, культурної та навіть побутової, яка перехрещується з глибокою національною революцією поневолених народів на розлогій території Східної Європи. Власне в таких умовах знаходилася Україна в межах російської імперії тоді, коли історична доля судила проф. Михайлові Грушевському очолити національно-визвольну боротьбу за відбудову української держави і потім бути наперед головою українського революційного парламенту — Української Центральної Ради, а потім ще й першим президентом створеної нею Української Народної Республіки.

Голова держави, яка існує століття, несе у порівнянні з тим свої обов'язки релятивно легко. В довговічній державі є традиційний престиж самої інституції голови держави, а звідси також легкість дістати послух для його розпоряджень і всієї політики. Навіть дуже пересічні громадяни відразу дістають німб престижу, як тільки обіймуть своє високе становище в державі, як її президенти. Зате в державі, яка щойно твориться, мусить голова цілої системи правління щойно здобувати собі престиж і повагу власними зусиллями й повагою своєї індивідуальності.

Якщо йдеться про позицію Грушевського, то тут маємо перед собою одну з дуже рідких в історії ситуацій. Він був обраний формально президентом першої ініціатив-

---

* Ця стаття появилася в англомовнім "Українським Квартальнику", органі УККА, за грудень 1957. З огляду на те, що стаття заторкує основну характеристику першого президента Української Народної Республіки проф. М. Грушевського як державника, якого протидемократичні публіцисти різними перекручуваннями пляново знецінюють, ми містимо тут український переклад цієї статті для широкого загалу українських читачів. РЕДАКЦІЯ.

ної революційної національної репрезентації, Української Центральної Ради, на початку революції (17. березня 1917) без виставлення кандидатури, без свого відома, в своїй не-присутності, бо він тоді був ще в глибині Росії, куди був на початку війни депортований царатом. Ще заки він встиг вернутися до Києва, він був визнаний загально-національно-революційним провідником. Вибір в його не-присутності був тільки формальним ствердженням факту того визнання. Отож, не інституція президента Ради дала Грушевському престиж, повагу й послух в широких масах свідомих політично громадян, а навпаки, Грушевський своєю індивідуальністю надав престиж цій Раді й інституції її президентства. Це була цілком природна річ, бо ж Грушевський був відомий вже довгі роки всім політично активним Українцям, як найвизначніша постать свого покоління: Він мав незаперечне першенство, як найбільший український історик, кількість і цінність праць якого ставили його побіч найбільших істориків інших націй. Разом з тим він весь час був діяльним у кожній ділянці суспільного життя, зокрема ж в організації політичних та культурних зусиль нації та в ділянці виховання студентської молоді. Його знала вся Україна (як підавстрійська частина, де він у Львові був довгі роки професором університету, так і підросійська частина, де він одночасно у важких умовах царату організував український спротив у політичній і культурній ділянках), як визначного політичного й суспільного мислителя та публіциста. Треба мати на увазі, що в обох частинах української нації, поділеної тоді між дві імперії (Австрію і Росію), панувало в основі однакове поневолення Українців: політичне й суспільно-економічне. В Австрії, де знаходилася Західня Україна (Галичина, Буковина й Закарпаття) формально Українці мали рівні права й конституційні свободи, але на практиці за ці конституційні права треба було боротися завзято й неупинно з польською шляхтою, якій на основі угоди видав віденський австрійський режим протиконституційно владу в краю над Українцями. В підросійській Україні панував відкритий колоніалізм Росії і явне переслідування кожного прояву української діяльності. Від 1863 р. російський уряд заборонив друкувати українські книжки і часописи взагалі, а від 1876 заборонив навіть співати на концертах українські пісні. Український політичний рух міг діяти тільки у важких нелегальних формах. Деяке уступство наступило в частинній революції 1905 р. і відтоді могли вже появлятися українські друки, але незабаром реакція обмежила їх лютою цензурою. Українська мова була вигнана далі з публічних шкіл і навіть з церковних молитов. В умовах колоніального

поневолення України Росією мала велику вагу проблема соціального визволення українського робітного люду, бо він терпів страшенне безземелля і безробіття з тої причини, що царат великі обшари землі роздав своїм вельможам, а промислові підприємства з-правила обсаджував імпортованими робітниками з Московії. Грушевський, як суспільний філософ і мислитель, заступав у своїх писаннях не тільки програму державного визволення з-під Росії, але й перебудову суспільно-економічного ладу в користь визискуваних в нечуваний спосіб українських робітних мас. Все те здобувало йому симпатії, як у провідної верстви інтелігенції, так і в політично свідомих масах селян і робітників. Він був для них просто "батьком Грушевським".

Коли Всеукраїнський Національний Конгрес у Києві, який заініціювала Рада (в днях 18-21 квітня 1917) вибирав наново Українську Центральну Раду як правильно умандатований орган національної репрезентації, то Грушевський тим разом був формально в таємнім голосуванні перевибраний президентом Ради всіми голосами. Це також рідкісний випадок щодо вибору президента парламентарного тіла. Нікому тоді навіть у думку не приходило, що міг хто інший зайняти це важливе й відповідальне становище, що рівнялося тоді постові провідника нації.

Грушевський не тільки мріяв про вільну й незалежну Україну, але він для тої цілі також клав єдину в історії велику працю й змагання. До тої праці насамперед належить вироблення політичної думки й програми, а потім творення організованої політичної сили. Якщо йдеться про політичну думку й програму, то Грушевський належав до організаторів і співавторів трьох політичних організацій: в 1899 р. він співорганізував "Українську Національно-Демократичну Партію" в Західній Україні та вставив у її програму вже існуючий постулат українських соціалістів про змагання до відновлення соборної самостійної державности України, як до практичної цілі; в 1906 р. він був співорганізатором у Києві партії (нелегальної) "Товариства Українських Поступовців"; в 1917 р. він був одним з ініціаторів переорганізації Української Партії Соціалістів-Революціонерів, одним із духових провідників якої він був у часі 1917-1920 рр. Для Грушевського, як політичного мислителя, було ясно, що новітня держава, то вицвіт організованої політичної волі нації, отже, держава може утриматися тільки при умові всебічної організованости нації, зокрема ж в політичній ділянці. Звідсіль його жива політична активність в пресі та в організаційнім житті. З того погляду для нього партійність, то політична здорова організованість нації. Партійництво, — це вже дегенерація політично-нар-

тійного життя. Але й безпартійність у масі, це явище слабости нації, бо вона є політичною атомізацією і розпорощенням сил нації.

Як суспільно-державний мислитель Грушевський заступав думку, що новітня держава, зокрема ж демократична, не має бути нічим іншим, як виразником суспільного компромісу окремих груп інтересів усередині нації. В суспільстві мусить панувати міжкласовий і міжгруповий компроміс, якщо не має бути стала громадянська війна, або й хочби стала класова боротьба, яка в нормальних умовах послаблює державу, а в моментах політичної міжнародної кризи веде до знищення її державної незалежності з цілою неминучістю. В обставинах зрізничкованості й скомплікованості групових інтересів нації правдивим державником є президент республіки тоді, коли він уміє довкола своєї політики сконсолідувати національні політичні угруповання. Це вміння доказав Грушевський в блискучий спосіб як ніхто не тільки з пізніших українських, але й чужонаціональних державників у подібній ситуації. Своїм впливом він допровадив до того, що в Українській Центральній Раді під його проводом панувало не нездорове партійництво (зрештою цілком звичайне в революційних кризах), але просто виїняткове сконсолідування всіх політичних угруповань від найправіших до найлівіших. Він умів впоїти усім у голови думку про konieczність сконцентрувати всі зусилля для боротьби за державне будівництво в конфлікті наперед з "демократичним" режимом Росії (Тимчасового Уряду Росії під проводом князя Львова, а потім А. Керенського), а потім тоталітарним диктаторським режимом большевицьких комісарів у Москві. Разом із тим він встиг у суспільнім законодавстві знайти потрібний компроміс між різними інтересами угруповань, але при початковій засаді, що мусять бути збережені інтереси хребта нації — її 90 відсотків, тобто робітного люду. Як далеко Грушевський виявив у цих двох напрямках уміння державника, можна бачити з факту, що він устиг сконсолідувати до оборонної акції навіть ліво-комунізуючі тодішні українські елементи під проводом Олександра Шумського й Панаса Любченка. Ця група комунізуючих Українців, зрештою, тоді щодо впливу незначна, стала під впливом Грушевського до єдиного фронту в оборонній війні проти агресії Советської Росії та стояла коло Грушевського, як шефа оборони проти російських большевиків весь час аж до прогнання їх поза границі України (квітень 1918). Такого успіху потім не встиг досягти ніхто більше.

Державницьку велич характеризує не сама тільки глибина думки, але й вміння накреслити політичну стра-

тегію. Якщо йдеться про основну ціль, то її Грушевський не закривав ніколи засадничо перед російським політичним світом. Ще в 1907 році він оповістив у російській мові свій погляд на національне питання в російській імперії. Він там відважно писав російському суспільству: Коли вам говорять, навіть деякі члени не-російських народів, що ці народи вдоволені зі своєї тюрми в чужій імперії, то ви їм не вірте, бо вони не є голосом цих народів. Змагання кожного народу цілком інше. Тут Грушевський далі писав дослівно: "Повна самостійність і незалежність кожного народу є послідовним логічним завершенням національного розвитку й самовизначення". Як дійти до цієї мети розвитку своєї нації, це питання вирішувала здатність державника. Тут рішальне слово мала мати політична стратегія перед безвідповідальною фразеологією "чистих" ідеологів і партійників. В політичній стратегії, Грушевський виявив справді небувалі успіхи й досягнення. Він, як розумний полководець на війні, наперед мобілізував розсіпані внаслідок російської неволі сили нації в кожній ділянці, зокрема ж у політичній і військовій. На початку Української Революції (березень 1917) сили політичної організації нації були дуже слабкі після нелегального існування під царатом. Військова організація могла початися щойно пізніше, виборюючи собі на це право наперекір заборонам Тимчасового Уряду кн. Львова і Керенського. Тимчасовий режим Росії був ще сильний до червня і липня 1917 р., як на це вказує спочатку великий успіх його сфензиви проти австро-німецького фронту ("офензива Керенського"). Якби Грушевський пішов був за тактикою фразеологів, а не за своєю політичною стратегією, то він був би подбав про проголошення української державности вже в березні 1917 р. Але ж це було б перше й останнє проголошення Української Центральної Ради, бо сильний ще тоді режим Тимчасового Уряду Росії був би просто знищений ще слабкі тодішні сили українства. Тимчасом Грушевський мудро провадив свою політику державної відбудови. Він формально зразу заговорив про територіальну автономію України, але під словом "автономія" всі тоді Українці розуміли дійсну державність України з власним Конструктивним Збором України. Але слово "автономія" натрапляло в Росіян на менший опір, як це було б при виразнім висказанні слова "державність" у тім часі. Коли була виборена з тяжким зусиллям формальна згода на автономію, хоч і дуже обмежену й без Конститутивного Збору України, тоді восени 1917 р. стратегічний план Грушевського перейшов до приготувань скликання Конституанти України. Це було причиною, що Керенський

наказав приготувати розігнання Української Центральної Ради силою й арештування її проводу. Це однак не вдалося, бо незабаром сам уряд Керенського упав. В боротьбі між російськими більшовиками і урядом Керенського (7. XI. 1917 р.) Українська Центральна Рада згідно з пляном Грушевського перейшла від автономії до завершення повної державности (20. листопада 1917 р.). Так була утворена, а не тільки проголошена, реальна держава — Українська Народня Республіка.

В справі будови автономічної України і потім вже реальної держави — Української Народньої Республіки була важна не тільки організація політичних і військових сил українських, але й неутралізація опозиції не-українських меншин в Україні — Росіян, Поляків і зрусифікованих Жидів. Знову в тій ділянці державницької праці Грушевський виявив себе незрівняним стратегом. Він умів приєднати всі демократичні політичні партії меншин — Росіян, Жидів і Поляків, щоб вони післили своїх репрезентантів до Української Центральної Ради і там він притягнув їх до співпраці. Його вміння вплинути й переконати до справедливої української справи було так велике, що йому вдалося потім досягнути такий історичний факт, як те, що за проголошенням Української Народньої Республіки 20. листопада 1917 р. голосували всі жидівські представники і представники польських соціалістів, а представники інших меншинних організацій утрималися від голосування. Проти того акту не голосував ніхто з меншин.

Утворена держава мала фактичну суверенність, бо увійшла у міжнародні взаємини й була в такім характері визнана Великою Британією і Францією, а потім центральними державами. Проте, війна Советської Росії вимагала відступити від первісного пляну Грушевського — організувати на Сході Європи конфедерацію вільних національних держав із національною Росією включно. В наступившій у грудні 1917 р. війні Советської Росії проти України, російська меншина виявила себе в значній мірі нелюбовною до своєї української батьківщини. Не тільки більшовики з місцевої російської меншини йшли явно з Советською Росією проти Української Народньої Республіки, але також їм співчували значні кола небільшевицьких російських груп в Україні, зокрема, зправа кадети й зліва соціал-демократи (меншевики). Грушевський вплинув на парламент України, щоб 2. січня 1918 р. ще й формально покінчити з програмою конфедерації та проголосити під кожним оглядом повну суверенність Української Народньої Республіки. І знову йому вдалося довести до того, що за цим конституційним актом голосували представники

польських соціалістів. Утрималися від голосування тоді жидівські представники і російські соціалісти-революціонери. Але проти голосували тільки представники російських меншевиків в Україні. Все ж таки це було великим успіхом Грушевського, що він встиг і в тім голосуванні притягнути на свій бік польську меншину, а жидівських і російських представників у значній частині спонукати принаймні до "неутральности", тобто утримання себе від голосування.

Вкінці не можна поминути ще одної важливої прикмети Грушевського як державника: його цивільну й особисту відвагу. Він не боявся бути в один час революції непопулярним у деяких українських гарячих колах, які вимагали негайно проголошувати незалежність в березні 1917 р. З другого боку він виявив ще більшу цивільну відвагу тоді, коли в дні 17. грудня 1917 р. прийшов ультимат Советської Росії, щоб Уряд Української Народньої Республіки дозволив на перебування і перемарш російсько-советських військ на українській державній території. Перевага Советської Росії людським, матеріальним і організованим потенціалом казала деяким українським колам, і то також правим, прийняти ультимат, тобто фактично капітулювати, не бачучи ніяких шансів в обороні проти російської воєнної агресії. Грушевський мав відвагу відкинути цю думку й переконати до неї всю Українську Центральну Раду й Уряд та стати до відважної оборони проти ворожої агресії. В цій війні Грушевський дав докази своєї особистої героїчної відваги. Коли по півтора місячнім наступі великих советсько-російських армій, які просувалися вперед поволі з огляду на небувалий опір Армії Української Народньої Республіки, ворог наблизився під Київ і став його облягати й бомбардувати барабанним вогнем із трьох сторін, то Грушевський не пішов за порадами деяких "реальних" політиків і не згодився на негайний відступ зі столиці в інше безпечне місце для тимчасового осідку Уряду. Він знав, що негайний відступ парламенту й Уряду з Києва спричинив би психічно-моральне заломання нації і тим самим повне заломання оборони держави перед ворожим наступом. Тому він переконав і парламент і Уряд залишитися в Києві, можливо якнайдовше, щоб тим способом підтримати на дусі національну оборонну організацію. І тут ми маємо перед собою єдиний в історії факт нарад парламенту, який нам дає Українська Центральна Рада під проводом Грушевського, як свого голови й одночасно президента республіки. Останній час битви за Київ, яка тривала аж десять днів, був часом страшного бомбардування міста не тільки для зломання

фронтової оборони, але й для заломання цивільного населення й зокрема Уряду України. Тоді цей парламент України відбував свої засідання й ухвалював важливі закони про суспільну реформу під гук гармат, коли гранати й шрапнелі рвали дах будинку засідань парламенту.

Українська Центральна Рада й Уряд відступили з Києва щойно разом з пляновим відступом Армії (9. лютого 1918), і то не для чого іншого, але для дальшої організації оборони поза Києвом. І ця відважна постава Грушевського переломила тодішню кризу в обороні проти ворожої агресії. Тоді не тільки прийшло до затримання ворожого поступу вперед, але й до протиофензиви Армії Української Народньої Республіки.

Матвій Стахів

У СПРАВІ ЖИТТЕПІСУ М. ГРУШЕВСЬКОГО

(З нагоди сорокріччя наших визвольних змагань)

Написав проф. Дмитро СОЛОВЕЙ

1. СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ.

Як свідчать деякі факти, Михайла Грушевського було, за завданням ЦК ВКП(б), фізично знищено. Але зроблено було це після уважного підготування і, як кажуть криміналісти, — "чисто". А щоб замаскувати факт знищення й одвести громадську підозру, померлого Голову Центральної Ради поховано на державний кошт і навіть з деякими урочистостями. Ця макіявелівська метода просто увійшла в практику Сталіна за часів його господарювання в партії та в ЦК, за часів його диктаторства в ССРСР. Згадаймо похорони в усіх подібних же підозрілих випадках смерті — Фрунзе, Алілуєвої, Кірова, Орджонікідзе, Горького.

Та якщо умертвління Мих. Грушевського, за завданням ЦК ВКП(б), а точніше — Сталіна, є покищо лише здогадом, хоча й цілком ймовірним та підпертим низкою фактів,¹⁾ то вже цілком незаперечним і наочним для всіх є факт, що ймення й прізвище Мих. Грушевського в ССРСР, а особливо в поневоленій Україні, майже зараз же після його смерті було занесене до числа проскрибованих і піддане пар-

¹⁾ Див.: Григорій Костюк — "Останні дні життя академіка М. Грушевського". ("Український Збірник", жн. 1. Мюнхен, Інститут для вивчення ССРСР, 1954, ст. 83-94).

тійній більшовицькій анатемі, а його твори в Україні — вилучені з обігу й суворо заборонені.*).

Зрозуміло, що за таких обставин ні в ССРСР, ні в УРСР ніхто не міг і не може взятися за збирання життєвих фактів і за писання докладної й сумлінної наукової біографії цього безсумнівного велетня української історичної науки й одного з найвидатніших діячів наших визвольних змагань в 1917-1918 рр. та найновішого нашого політичного й культурно-національного відродження. Через це маса фактів з життя Грушевського, які мали місце, скажімо, в УРСР, але які ніде офіційно не зафіксовані й зберігалися лише в пам'яті свідків, вже загинула й гинуть рештки, бо остаточно вимірає покоління свідків, а ті факти (в наслідок драконівських умов окупаційного режиму) не були перенесені з пам'яті на папір, не перетворилися в друковане слово. Більш того, губиться й те, що було вже колись надруковане, бо його також ніхто не збирав і не збирає, ніхто не впорядковує, бо ніде не створено й відповідного органу, який провадив би цю працю. А друковані джерела теж розгублюються й нищаться і чим далі стають все менш і менш приступні.

Натомість зараз на Україні пишуться пасквілі на Грушевського з явною метою облювати й знеславити ймення людини, невідомої для керівників більшовицької партії і для всіляких плазунів. Адже вони не можуть припустити, щоб лишалися люди морально вищі за них. А тому вони обов'язково мусять їх огидити й змішати з болотом навіть тоді, коли ті люди, вищі за них, є мертві. Ось, наприклад, письменник Юрій Смолич влітку 1957 р. закінчив новий свій роман — "Мир хатам, війна палацам". Уривки з цього твору надруковані в "Радянській Україні". Є там ціла сцена-діалог, в якій змальоване побачення Грушевського з Керенським влітку 1917 р. в Києві, в готелі. **Вся ця сцена навмисне змальована в балаганному стилі.** Юрій Смолич пише:

"А втім з Грушевським Керенський все ж мав розмову. Розмова відбулася нашвидку — в сімнадцятому номері готелю "Континенталь", де після хвилюючого мітингу Керенський мав п'ятнадцять хвилин, щоб перепочити.....

Голова Центральної Ради і військовий міністр

---

*) Див. а) Проф. Б. Крупницький — "Українська історична наука під 'Советами". Мюнхен, Інститут для вивчення ССРСР, 1957. Ст. 122 + XLVI, на циклостилї.

б) І. Крилов — "Історична праця М. Грушевського в науковій і комуністичній оцінці". ("Народна Воля" за 1957, числа: 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.

Тимчасового уряду перекинулися кількома словами, поки Керенський міняв сорочку².

Автор цього "художнього" твору у сценці, що її він сам спеціально видумав, навмисне змальовує підкреслено зневажливе ставлення Керенського до Грушевського і до очоленої ним Центральної Ради. Тому, за його змалюванням, Керенський у присутності Грушевського не тільки міняє сорочку, а й **"циркулює між ванною, гардеробною і салоном"**... Самого ж Грушевського Смолич змальовує улесливим прохачем-плазуном, який вибачливо і без самоповаги ставиться до хамської некультурності Керенського, сподіваючися, що цим здобуде якісь обіцянки й поступки від того сатрапа. За Смоличем, він, Грушевський, **"сердечно вітає"** Керенського і звертається до нього не інакше, як **"Олександрє Федоровичу! Дорогесенький! Голубе мій!"** Упрохуючи Керенського, щоб він задовольнив деякі прохання Центральної Ради в напрямку "розв'язання національного питання", Грушевський, за змалюванням Смолича, говорив, нібито:

..."коли б ви поклали цьому початок, українська історія записала б ваше ім'я золотими літерами на свої скрижалі".

І ця мила обіцянка Грушевського так враз захопила була Керенського, що він, як каже Смолич:

..."на мить спинився, продівши голову в комір сорочки"..."а)

І т. д. у цьому ж стилі клоунади. Але він, Керенський, гордий і певний себе (бо — "старший брат"). Він з презирством і гидливістю відкидає заманчиві перспективи потрапити "на скрижалі української історії", відкидає разом з проханнями плазуючого перед ним і не шануючого самого себе Грушевського (бо це ж — "менший брат — націонал").

Читаєш, і глибокий сором огортає тебе за людину, яка все це понаписувала. Якщо Смолич зробив все це тому, що йому від ЦК КПСС, дане було для виконання цілком конкретне завдання, то можна його, Смолича, тільки пошкодити, як нещасну жертву більшовицького режиму. Не всі ж можуть бути героями й протидіяти моральному насильству над собою, прекрасно знаючи, як трагічно все це для них закінчиться. А як зробив він це, враховуючи кон'юнктуру й бажання керівництва партії, зробив з власної ініціативи й старання, щоб заробити на цьому гроші, похвалу й ордена? Як же тоді безмежно низько впав він мо-

²а) "Радянська Україна" ч. 167 за 18. VII. 57. Підкреслення всі наші.

рально! І це — письменник! "Інженер людських душ!"... І на які "скрижалі" запише тоді історія ім'я самого Смолича?...

2. СИТУАЦІЯ НА ЕМІГРАЦІЇ

Такий стан в Україні. Здавалося б, що поза кордонами СРСР, в яких замкнута уярмлена Україна, мусіла б відбуватися дружна праця освічених українських елементів у напрямку протидії згаданих передніше більшовицькій акції. У напрямку заповнення прогалених, що її створили в Україні жорстокі умови окупаційного режиму. Та, на жаль, так воно не сталося.

У той час, як одні ентузіясти з порожніми емігрантськими кишенями та з велетенським для себе матеріальним ризиком створюють буквально з пари осіб Видавниче Товариство "Книгоспілка" і заходжуються перевидати десяти-томову "Історію України-Руси" Мих. Грушевського; у той час, як старий ветеран праці на українській громадській ниві, не одержуючи для цього ні від кого ніяких стипендій чи допомог, витрачає багато часу й зусиль на збирання матеріалів та на писання більш-менш докладного життєпису Мих. Грушевського³⁾, інші роблять цілком протилежне.

На жаль бо, в українській громаді, що перебуває за межами своєї Батьківщини, політичні пристрасті та сліпа партійна чи просто ідеологічна ненависть до інакше думачих часто-густо перемагають вимоги здорового глузду й людської, громадської та національної гідності. Вони декому заповнюють очі й заступають перспективу та не дають їм об'єктивно й сумлінно зважувати речі та вірно оцінювати явища недавнього нашого минулого, а разом — і працю окремих чоловічих діячів того минулого. Тому, замість творення пам'ятника Мих. Грушевському у вигляді пильного й старанного збирання та систематизування матеріалів для написання правдивого, об'єктивного та докладного життєпису й оцінки його праці (як для освідомлення молодшого українського покоління, так і для чужинців), дехто тенденційно намагався, а інші й зараз намагаються знецінити наукові його праці. Є й такі, що не зупиняються навіть перед тим, щоб дискредитувати його як людину, як громадянина, як державного діяча в очах молодшого нашого покоління, а разом — і наступних, та в очах чужинців. Намагаються очорнювати його пам'ять та кидають в нього, вже давно не живущого, камінням своєї ненависти й бруду.

---

³⁾ Див.: працю Володимира Дорошенка, присвячену Мих. Грушевському в місячнику "Овид" за 1957 рік в чч.: 1, 2-3, 5, 6, 10, 11.

3. ВИСТУПИ ДМИТРА ДОРОШЕНКА ПРОТИ ГРУШЕВСЬКОГО

У той час, скажімо, як своя і навіть чужа об'єктивна наукова критика ⁴⁾ визнає великі заслуги Мих. Грушевського на полі української національної науки; в той час як ця критика підкреслює незвичайну вагу історичних праць Грушевського для розвитку української національної свідомості; в той час як, скажімо, Володимир Дорошенко називає Мих. Грушевського "справжнім батьком української історії", а Василь Гарасимчук, сам історик, у "Записках Наукового Товариства ім. Шевченка" пише, що **"Історія України" М. Грушевського — це безсумнівно найсильніший дотепер вираз всієї нашої наукової творчості**" і що **"своєю Історією автор подав своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати"**, ⁵⁾ — Дмитро Дорошенко, не спромігшися, на жаль, побороти в собі партійної упередженості, своїх соціально-політичних антипатій і деякої образи власного гонору, пише, що:

"ні в монументальній "Історії України-Руси" Грушевського, ні в його загальних курсах української історії ми не помічаємо якоїсь конструктивної національно-державної ідеї".

Вперше із цим своїм твердженням Дм. Дорошенко виступив у своєму "Огляді української історіографії", що вийшов у Празі року 1923.⁶⁾ А потім чи не з більшою, либонь, різкістю повторив це року 1944 у "Краківських Вістях", за якими ми й передруковуємо передніше подану цитату.⁷⁾

Як бачимо, одним розчерком пера легкодушно знецінено велетенську майже півсторічну наукову працю Мих. Грушевського в галузі української історії. Її визнано за **неконструктивну**, за безвартісну для українського народу в його боротьбі за звільнення від чужого панування. І це ту велетенську працю, якої до Грушевського ніхто не спромігся зробити, і яку у найближчі десятиріччя, а може й півсторіччя, ніхто, певно, не зможе перевищити, бо такі епохальні наукові праці, як десятитомово "Історія України-Руси" і в більш щасливих та цілком незалежних народів появляються дуже не часто. Їх бо не всі можуть творити, а лише виняткові люди.

---

⁴⁾ Згадати хоча б матеріяли, видані ВУАН у Києві з нагоди 40-річного (у 1926 р.) ювілею наукової діяльності Грушевського. Деякі відгуки й оцінки зібрані також у згаданій передніше статті Ів. Крилова.

⁵⁾ "Записки Наук. Т-ства ім. Шевченка, т. 133 (Див. "Український Вісник" ч. 31-33, 1944 р.).

⁶⁾ Див. "Укр. Вісник" ч. 31-33 за 1944 р., статтю проф. Оглобліна.

⁷⁾ "Краківські Вісті" ч. 296 за 1944 р.

Неконструктивними, себто — безвартісними для українського народу називає Дм. Дорошенко ті праці Грушевського, які в період між двох революцій в царській Росії були **основним зняряддям** розбудження приспаной двохсотрічним колоніяльним московським гнітом свідомости серед українського народу; праці, які були для тодішнього покоління українців **основною зброєю** у боротьбі за **визволення**.

Досить згадати ролю на Великій Україні "Очерка истории украинского народа" Мих. Грушевського, що його видано було в Росії великоруською мовою в 1904 р. і перевидано з доповненням у 1906 р. Досить згадати, яке особливо велике, "відкриваюче" значення мав останній розділ "Очерков" у виданні 1906 р., що вийшов також і окремою брошурою під наголовком "Украинство в России, его запросы и нужды". Так само треба нагадати ролю й значення статей Грушевського, писаних після революції 1905 р. і зібраних потім у цілу книжку під наголовком "Освобождение России и украинский вопрос". Або, нарешті, його популярних книжок з історії України, його "Ілюстрованої історії України" тощо.

Усі ці твори Мих. Грушевського були основними в освідомлюючій праці серед **майже цілком зрусифікованого культурного прошарку** українського громадянства Наддніпрянщини. Вони **показали йому шлях**. І ніщо тоді не могло **замінити їх**. Такі ми були тоді бідні. На цих творах Грушевського виросло й **виховалося ціле наше покоління, яке в 1917-1920 рр. піднесло прапор боротьби за цілковите звільнення України від чужого панування**.

Цим і пояснюється ота безмежна лють ворогів українського народу та його відродження, лють окупантів України супроти М. Грушевського та його наукової спадщини. Під прапором боротьби з ідеями й творчістю М. Грушевського проходила, наприклад, велика чистка в Україні після другої світової війни.^{*)} Під прапором боротьби із науковою спадщиною М. Грушевського пишуться ще й тепер всі праці з історії України в УРСР.^{*)}

Виявляється, що заперечувати наявність "конструктивної національно-державної ідеї" в історичних працях Грушевського дає право Дмитрові Дорошенкові те, що, як він каже, у працях Грушевського "червоною ниткою проходить через усю "Історію" ідея, що "народ, маса народня є і повинна бути альфою і омегою історичного досліду". Що єдиним "героем історії" є "маса народня з усіма її змаган-

*) Див., наприклад, матеріали, що їх зібрав Данило Лобай у книзі "Непереможна Україна". Видання КУК в Канаді, 1950 р., ст. 240.

*) Типовим взірцем цього є "Історія Української РСР", що її видала у Києві р. 1953 АН УРСР.

нями, успіхами і помилками¹⁰⁾.

Таким чином все зводиться до того, що М. Грушевський стоїть на позиціях справжньої демократії і вважає народ за альфу й омегу історичного досліду, а ідею народоправства — за здорову, творчу й бажану для майбутнього устрою вільної України, а Дм. Дорошенко стоїть на супротивній позиції, на позиції українського гетьманату-монархізму, який для нього тільки й є "державницькою ідеєю", якому він тільки й надає конструктивного значення. Звичайно, Дм. Дорошенко мав, як і кожна людина має, право захищати свої погляди. Проте, це його твердження щодо праць Грушевського — це лише його особиста думка, що не є обґрунтованою й доведеною. Це лише звичайний публіцистично-політичний випад. Адже наука має ґрунтуватися на науковій правді, на фактах, на незаперечних доказах. Вона вимагає від науковця максимально можливої об'єктивності, безсторонності та обережності. Особливо ж там, де помилкові або тенденційні його висновки можуть принести народові шкоду. А цього у Дмитра Дорошенка в даному разі й немає.

4. БРУТАЛЬНЕ ОЧОРНЮВАННЯ ВІД ЕКСТРЕМІСТІВ.

Але всеж Дмитро Дорошенко був людина культурна й здержлива. До лайок і явних очорнювань у нього, либонь, не доходило. Та про це постаралися інші. Ось, наприклад, у "Словникові Українознавства", що його ще у Львові видала редакція "Календаря молодого українця на 1938 р." ми читаємо під гаслом "Грушевський Михайло":

"...1924 р. став прихильником більшовицької влади на Україні ("Зміновіховщина") і виїхав до Києва. Мав намір докінчити тут студії над історією України, однак в дальших своїх наукових працях достосовувався до політичних вимог московських більшовиків супроти української науки". (Стор. 59, підкреслення наше).

На підставі чого анонімний автор твердить, що М. Грушевський став "прихильником більшовицької (себто — окупаційної) влади на Україні" і, в чому та, як саме Грушевський "достосовувався у своїх наукових працях до політичних вимог московських більшовиків супроти української науки" — цього "Словник Українознавства" не пояснює. А це не тільки цікаво, а й потрібно було б знати. І це тим більше, що покійний Борис Крупицький, який ані в якій мірі не поділяв соціально-політичних поглядів Мих. Грушевського, в щойно опублікованій праці пише,

¹⁰⁾ "Краківські Вісті" ч. 296, 1944 р.

що саме він, Грушевський, мав сміливість на порозі 1930 року **"боротися не тільки в Україні, але й у цілїм Советському Союзі, маючи на оці інтереси української науки"**.¹¹⁾ І не тільки твердить, а й подає докази. Отож, маємо цілком протилежне твердження і то — з боку науковця-історика, з боку прихильника українського монархізму, який, проте, постарався підійти до справи цілком сумлінно, без демагогії й наклепу.

Та не церемоняться з Грушевським не тільки анонімні автори, а й ті, що виступають з відкритим забралом. Ось, наприклад, через десять років після смерті цього великого українського вченого і громадського діяча, Дм. Донцов не знайшов нічого кращого про нього сказати, як тільки те, що Мих. Грушевський — це **"просоветська"** людина, яка **"запобігала ласки у більшовиків"**, і що був він, Грушевський, просто **"попихач більшовизму"**. І т. д.¹²⁾ А ось вже восени 1957 р., перед сорокрічним ювілеєм нашої новітньої державности, з якою нерозривно пов'язане ім'я Мих. Грушевського, очевидячки цілеспрямовано, в одній з українських газет в США надруковано сторінки з давнього спогаду, які викликали гостре обурення й протестаційний виступ відомої нашої письменниці — Галини Журби.¹³⁾ У тому спогаді пишеться, що **"Наукове Т-ство ім. Шевченка у Львові — річ гідна пошани, але Грушевський, як людина й політик, цілковитий москаль і то — кепського гатунку"**. Бувши під владою настрою особистої ідеологічної антипатії, автор того спогаду навіть не збагнув, що написав звичайнісінький нонсенс. Адже НТШ у Львові, що його він визнає за річ гідну пошани, було фактично творивом того Грушевського, якого він тут же ганьбить.*).

Усі ці жмені злосливого бруду сипляться на Грушевського від крайніх правих світоглядових українських елементів, як помста М. Грушевському здебільшого за те, що в часи наших визвольних змагань 1917-1920 рр. він увімкнувся до лав соціалістичної партії — УПСР. Ось незвичайно барвистий приклад, що ілюструє це твердження. Один пол-

---

*) Після того, як ця стаття була написана і здана до друку, в "Народній Волі" (ч. 46 за 26. XI. 57, ст. 2) з'явилося повідомлення, що Редакція газети "Українське Життя в Чикаго" (у ч. 27., якої був надрукований згаданий переднішє уривок із спогадів Остапа Луцького) повідомила своїх читачів, що не мала на меті образити пам'ять Мих. Грушевського, славетного вченого й великого українського патріота й діяча, і що надрукування того місця уривку було помилкою.

¹¹⁾ Проф. Б. Крупницький: Українська історична наука під Советами, стор. 29.

¹²⁾ Дм. Донцов: Дух нашої давнини. Прага, 1944 р., ст. 38, 45.

¹³⁾ Див. її: "Дивоглядне "мракобєсьє" у "Народній Волі" ч. 42 за 31. X. 57., ст. 6-7.

тавчанин, молодший сучасник Мих. Грушевського, який особисто знав Грушевського ще до революції 1917 р. і, як сам пише, з великим пієтетом і повагою ставився до нього особисто та до його велетенської наукової праці, у дні революції 1917 р., будиши рішучим противником соціально-політичного спрямування її, не тільки розчарувався в Грушевському, а й відчув у собі до нього гостру ворожість. Бо цей полтавчанин, як довідуємося з його спогадів, "не був соціалістом, навпаки — все завзято від них відмежовувався і гостро виступав проти них". Року 1919, тікаючи на захід перед навалюю більшовицьких окупаційних сил, що їх позад нього безуспішно намагалися затримати рідючі війська Директорії, цей полтавчанин дістався до Станиславова в Галичині, де й влаштувався собі на працю в одній з установ Директорії; тої Директорії, яку він ганьбить і висміює, як тільки вміє. І от якось на вулиці зустрівся він з Грушевським. Він пише:

... "в один прекрасний день в кінці березня на вулиці Станиславова я зустрівся з проф. Грушевським. Сама рука полізла мені до шапки. Сього чоловіка я шанував до того часу найбільше з усіх живих моїх компатріотів. Пригадую, що ще за студентських часів я раз чи два заходив до нього в справах нашої громади і кождий раз я йшов з набоженством, як до святого, або до пророка. Коли в 1912. році він приїжджав до нас у Полтаву на свято Котляревського і був на відкритті нашого Українського Клубу, то я мав собі за щастя, що мені випала велика честь привітати його в нашій хаті іменем полтавського громадянства. У мене вдома над моїм столом, на почеснім місці, висить його портрет, і я звик щодня з пошаною поглядати на нього і бажати собі в душі, аби Бог продовжив віку нашому першому громадянинові! Але... тепер моя рука як було піднєслась, так і повисла: я не зняв шапки перед сим чоловіком! Старий професор Грушевський, на котрого я колись молився, автор Історії України-Руси, організатор Наукового Товариства ім. Шевченка, великий учений, великий учитель і провідник української нації вмер для мене! Я бачив перед собою члена "совета рабочих і крестьянских депутатов", товарища по партії М. Ковалєвського і інших достойних "птенцов" із славної С.-Р.-івської стаї, нарешті — ідеолога не української нації, тільки єдности і братерства з нашими одвічними ворогами, заступника не української нації, тільки "пролетаріята і беднейших крестьян"! Тепер я мав одно одиноке бажання: щоб

хто дома догадався зняти у мене зі стіни портрет "товариша Грушевського"!).

Тут ми маємо яскравий приклад того, як ідеологічне розходження на соціально-політичному ґрунті зробило з приклонника — лютого ненависника й ворога, який не дуже задумується над підшуканням слів догани і над тим, чи має він моральне право й підстави так висловлюватися.

5. МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ У ПРИСТРАСНОМУ ДЗЕРКАЛІ Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

На великий жаль, не вільна від цієї хворобливої партійної засліпленості та злосливості й книга колишньої співробітниці Мих. Грушевського по ВУАН — проф. д-ра Наталії Полонської-Василенко: "Українська Академія Наук. Нарис історії. Частина перша: 1918-1930 рр.", що її, як працю свого стипендіята, року 1955 видав у Мюнхені Інститут для вивчення ССРСР. У цій книзі чимало уваги приділено Грушевському у вигляді спогаду-свідчення авторки, спеціально ж — на стор. 44-49. І от тут ми маємо класичний приклад того, як засліплений особистою ненавистю автор без роздуму, як каже прислів'я, "влив у діжку з медом добрий ополоник дьогтю", чи краще сказати — жовчі. За стараним змалюванням шановної авторки, Мих Грушевський це — жалюгідний інтриган і підлабузник перед "власть імущими", людина найнижчої суспільної моралі. Зрозуміло, що у читача само собою постають і висновки. Перший, якщо ця людина була такою нищою, з такою низькою суспільною мораллю, то чи могла вона створити та внести до культурної скарбниці свого народу будь-які позитивні культурні вартості? Другий, якщо ця людина з усіма найгіршими людськими рисами стояла на чолі Центральної Ради, то чи не говорить це про те, що й сама та Центральна Рада була в житті українського народу явищем від'ємним? Створюється враження, що привести читача до таких висновків і було бажанням авторки.

Авторка пише, наприклад, що, прибувши навесні 1924 р. на Україну, Мих. Грушевський почав відвідувати чільних представників партії та уряду, бо, мовляв, **"не хотів обмежитися науковою працею, а мав на меті якусь політичну діяльність"**. (Стор. 46). Відки це стало відомо їй — вона не каже. І хоч авторка не супроводжувала Грушевського під час отих його відвідин партійних та урядових осіб, а сам Грушевський не розповідав їй ані про причини тих відвідин, ані про зміст своїх розмов з ними, проте вона й так

---

¹¹⁾ В. Андрієвський: З минулого. Том 2: Гетьман—Директорія. Частина друга: Директорія. Берлін, 1923. р., ст. 236-237.

добре знає, що лише через "муринську", себто — ганебну й зрадницьку роботу, йому, Грушевському, щастило спершу багато дечого добувати для своїх "Історичних установ" в системі Всеукраїнської Академії Наук. Адже він, Грушевський, мав — **"дружні зв'язки з агітпропом ЦК КП(б)У"** (ст. 45). і т. д. Проте, все це Грушевському, за її розповіддю, швидко чомусь увірвалося. Так, року 1926. під час прилюдного урочистого святкування 60-річного ювілею з дня народження (та 40-річного наукового) виступали з промовами представники партії й уряду. Вони прославляли партію й свій уряд та їхні добродійства щодо науки й **"руба поставили питання про те, де тепер стоїть ювілянт — по той бік, чи по цей бік барикади"** (ст. 47), себто — чи Грушевський з партією, чи проти неї. Та Грушевський, як свідчить авторка, у своєму виступі-відповіді **не виявив.. "жодного кадіння урядові, жодного прославлення благодійности партії"**. (Ст. 48). Така постава Грушевського, як пише авторка, **незвичайно всіх вразила**. Все це мусило б, ніби, свідчити, що Мих. Грушевський зовсім не був ницою людиною, що він перед владою тримав себе цілком гідно, **на що не одважувалися інші**. Проте авторка приходить до зовсім протилежного висновку. Вона пише, що, в наслідок отої постави Грушевського, ввечері на бенкет, організований для вужчого кола покликаних людей, представники уряду й партії демонстративно не з'явилися. І тоді, підкреслює вона, Грушевському стало ясно, **"що в советських умовах він не більше за мурина, який виконав свою справу, а далі він вже не потрібний"** (ст. 48). Чи є в цьому писанні якась логіка (окрім "логіки" ненависти) — нехай читач сам відповість.

Такий стиль писання проф. д-ра Наталії Полонської-Василенко. Така вийшла у неї характеристика Мих. Грушевського. Кожен, звичайно, має право вільно висловлювати свої власні думки навіть тоді, коли вони є цілком суб'єктивні, хибні й необґрунтовані. Це справа його особистої честі та його людського сумління. **Але велика шкода**, що все це, написане з такою жовчю й неприхованою злосливістю (за якими криються, очевидно, якісь особисті чи родинні порахунки й світоглядова ворожнеча), **побачило світ у книзі про Українську Академію Наук**, яку видавництво надіслало до всіх найважливіших наукових установ світу, як правдиве й об'єктивне, нібито, свідчення українського науковця.

6. ДЕЯКІ ПРИЗАБУТІ ФАКТИ З ЖИТТЄПІСУ МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО

На цьому похмурому тлі непривабної дійсности нашого наукового життя особливого значення набирає праця в

напрямку збирання й систематизування матеріалів, які стосуються справи всебічного об'єктивного наукового висвітлення життя й діяльності М. С. Грушевського. За цю справу, як згадано на початку, взявся д-р Володимир Дорошенко, який безперечно має найбільше даних якнайповніше і цілком гідно виконати її. Проте в наших умовах, певно, й він, при всім бажанні, не зможе зібрати й опрацювати увесь колосальний матеріал. Це буде лише перший ступінь в цьому напрямку. І праця над збиранням та опрацюванням цих матеріалів має продовжитися й далі. А на які цікаві факти можна іноді натрапити, показують наступні дві газетні вістки-інформації з 1924-1925 рр., що їх попилював скопіювати із старих газет у Вашингтонській Бібліотеці Ф. П. Бульбенко. За надіслання їх нам ми й висловлюємо тут йому щире спасибі. Ці вістки-інформації пов'язані з ім'ям М. С. Грушевського і, певно, не будуть обійдені майбутнім безстороннім його біографом. Несподівано вони виявляють нам дійсний образ цієї великої людини, яка за найтяжчих умов уміла тримати себе гідно й не гнутися перед тими, хто орудував брутальною силою, в чиїх руках були його життя і смерть. Особливо цікавою є остання інформаційна вістка, коли порівнювати її з пізнішими фактами, що передували смерті Грушевського, і про які пише Г. О. Костюк у своїй вже згаданій дослідницькій праці. Маємо на увазі тут вимогу Сталіна й ЦК ВКП(б), яка безпосередньо йшла через Л. М. Кагановича, щоб Грушевський підписав для оголошення якусь політичну декларацію, чого він не хотів зробити. Тоді його попередили через посередників, що в разі він тої декларації не підпише, його життя буде загрозовувати явна небезпека. Але й ця погроза не зломилася духу великого вченого й громадянина, і він відповів: "Ну, що ж, так і буде"... Після того швидко сталася катастрофа, й нитка життя його підступно була обірвана брудними руками сталінських малют скуратових.

Чи здатні були б ті, що ганблять особисту людську й громадську честь Мих. Грушевського, виявити у подібному ж випадкові, перед лицем явної смертельної загрози, стільки людської гідності, стільки моральної твердості, мужності й чистоти?

Г. О. Костюк не міг дізнатися, що то за декларація мала бути, якої не хотів підписувати Грушевський. Він лише здогадується про її зміст. Та друга з оцих старих газетних вісток-інформацій, що їх ми подаємо далі, кидає деякий жмутик світла на те, чого саме через своїх виконавців вимагав ЦК ВКП(б) на чолі з Сталіном від колишнього Президента Української Народньої Республіки й чоловічого діяча української науки й української громадськості. А разом з цим ця інформаційна звістка дає нам, особливо ж тим,

що жили під більшовицьким окупаційним режимом, цілком ясне уявлення того, під яким постійним і грізним моральним гнітом прожив Грушевський усі ті десять років (1924-1934), не занепадаючи, проте, духом, і не припиняючи своєї гігантської наукової й науково-організаційної праці при ВУАН.

Ось ці газетні вістки-інформації з їхніми наголовками:

1. "Проф. Грушевський про роботу ВУАН. (Випуск російсько-українського словника).

З Києва 3. VIII. Бувший Голова Української Центральної Ради проф. М. С. Грушевський, що зараз активно працює у Всеукраїнській Академії Наук, у розмові зі співробітником РАТАУ відзначив, що Радянська влада всебічно допомагає всім науковим заходам українських вчених. Праця Академії розвивається дуже добре. Єдине, що перешкоджає праці — це брак коштів, недостача наукових засобів та слабкий зв'язок з науковими закордонними установами.

На наступному тижні Академія випускає великий російсько-український словник зі всіх галузей знання. Словник матиме 100 друкованих аркушів. Виданням керують академіки Кримський та Єфремів.."

Газета "Вісті" ВУЦВК та Харківського Губвиконкому за 5. серпня 1924 р., ч. 176 (1169).

2. "Тов. Чубар про Тютюнника й Грушевського.

З Катеринослава, 9. XII. Тов. Чубар виступив на Катеринославській партконференції з відчитом про роботу ЦК КП(б)У. Тов. Чубар одержав кілька запитів відносно Тютюнника та Грушевського.

Тов. Чубар відповів: "Тютюнник працює на мирному фронті, здається у Фотокінокомітеті, а Грушевський — в Академії Наук. На жаль, Грушевський ще ніде привселюдно не заявляв, що він визнав Радянську владу по суті її роботи та що він ладен працювати укупі з нею. Він цього не заявив, не зважаючи на цілу низку порад його знайомих. Він, певно, вже й сам починає почувати себе ніяково зі своєю відокремленістю. Незабаром він цю заяву напевно зробить, коли перестане орієнтуватися на погляди своїх старих друзів, що залишилися за кордоном і почне уважно прислухатися до голосу трудящих мас УСРР, що будують нове життя.

Виявляється, що еміграція вважає його за незалежного наукового робітника і за борця за соціалізм, тільки не комуністичними шляхами. Він, очевидно, хоче цей погляд зберегти і хоче цим сказати еміграції, що при Радянській

владі можуть жити навіть такі незалежні люди, як він.

Добре, коли він це говорить, а краще було б, коли б він свою незалежність вирік до нашого спільного воза і працював з нами вкупі, не озираючися на купку емігрантів“.

”Вісті“ за 10. грудня 1925 р. ч. 282 (1571).

В останньому реченні трохи дивно звучить слово ”вирік“. Можливо, що це друкарська помилка, і мало б бути ”впріг“. Проте зміст цілком ясний, як ясне й те, що за ним крилося.

6. XI. 57.

Дм. СОЛОВЕЙ

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ 1917—1921

Написав митрополит Василь ЛИПКІВСЬКИЙ

Від Редакції:

Ця стаття — це уривок з великої праці ”Історія Української Православної Церкви“, якої автором є митрополит УАПЦ, Василь Липківський, один з найвизначніших церковних діячів нашого сторіччя в Україні та жертвенний борець за визволення Української Церкви з-під московської зверхности.

Його історія, це єдиний документ, писаний очевидцем і учасником церковного руху, а цінна вона тим, що її автор виявив максимум справедливості в оцінці осіб, навіть тих, які шкодили УАПЦ. З цієї історії, зі сьомого її розділу передруковуємо третій уступ, у якому говориться про відродження Української Православної Церкви в Українській Народній Республіці за Української Центральної Ради і за Директорії.

Читачі будуть мати нагоду самі переконатися, що всякі балачки про те, що влада УНРеспубліки була проти віднови Української Церкви, є вповні безпідставні.

Цей уривок містимо з нагоди 40-річчя УНРеспубліки, в якій 40 років тому почалася віднова Української Православної Церкви, незалежної від московського центру.

ПЕРШІ КРОКИ ДО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

За надзвичайно тяжких зовнішніх умов прийшлося побачити світ Українській Церкві. В огні її, окраденую,

збуджено — в часі великої революції на терені бувшої російської держави. Правда, коли не стало загального пана, що тримав у підданстві народи своєї держави, тоді кожний народ почув себе вільним. І над Україною гарно зійшло сонечко: гурток найсвідоміших людей на чолі з істориком Михайлом Грушевським і письменником Володимиром Винниченком жваво заходились будувати українську державу, утворили Українську Центральну Раду, закликали до активної участі в державному будівництві весь український нарід; здавалося, прийшла нарешті воля. Та ще не прийшла доля. Не встигло піднятися сонечко волі на обрію України, як знялась страшна завірюха, насунули чорні хмари; за якихнебудь три роки (1919—1921) в Києві й на Україні одинадцять разів змінялася влада; перебували і Українці, і гетьманці, і денікінці (Росіяни), і Поляки, кілька разів приходили й тікали большевики, поки нарешті міцно не осілися. Все це, запевне, надто тяжко відбивалося на перших кроках відродження Української Церкви. Але, відродившись, вона, як могла, пробивала собі між скалами, нетрями та провалами шляхи до життя.

Як тільки пройшли перші дні революції, не стало царя, Українці відчули, що настала воля й для Церкви й треба братися за церковні справи при нових умовах. Правда, хоч настали нові умови, але "живий церковний інвентар", як висловлювався Антонин Грановський, себто єпископат і духівництво, в Україні залишилось старе російське, але всі відчули, що Церква в Україні не може спокійно ждати у моря погоди, а повинна щось розпочати для свого порятунку. Запевне, не єпископи перші заворушилися; вони якось зовсім вшилися і ждали порятунку від московського всеросійського собору, що мав відбутися. Заворушилось міське духівництво та дехто з інтелігенції, і от з їх ініціативи вже в квітні-травні року 1917 по всіх українських єпархіях відбулися церковні собори. Це були перші єпархіяльні з'їзди за весь час російської доби, на які прибула велика кількість мирян, що взяли жваву участь в соборах і, на яких піднято питання загально-церковного життя. Вони були надзвичайно бурхливі. Миряни за довге мовчання винагородили себе тим, що висловили вже все, що запекло їм, а найгостріше висловлювались проти духівництва. З усіх тих змагань, що пройшли на соборах, все ж виникли дві головні думки: 1) що мусить утворитися якийсь інший, більш життєвий парафіяльний і єпархіяльний лад; 2) що надалі українські єпархії не повинні залишатися відкоремленими, а мусить утворитися якийсь всеукраїнський церковний орган, що його може утворити лише Всеукраїнський Церковний Собор.

Київський єпархіяльний собор виробив проєкт ново-

го статуту, парафіяльного і єпархіяльного, що дуже не подобався старому консервативному духовництву і воно ще міцніше схопилося за затримання всього старого без усяких змін, в надії, що скоро все мусить вернутися до старого. Думка про скликання Всеукраїнського Церковного Собору виникла на всіх єпархіяльних з'їздах, а київський з'їзд обрав навіть комісію для скликання Собору під головуванням Димитрія, єпископа Уманського. Ця комісія звернулася в червні до Синоду, на чолі якого стояв тоді митрополит Платон (потім Одеський), з проханням про дозвіл скликати Всеукраїнський Собор, але від митрополита Платона одержано відповідь, що "в Всеукраинском Соброре усматривается надобности вследствие имеющего быть в августе Всероссийского Собора в Москве".

Після цього єпископ Димитрій вийшов зі складу комісії, але інші члени не покинули праці. Коли відкрився в Москві Всеросійський Собор, вони зверталися й до нього зі своїм проханням, але від київських делегатів на цьому соборі одержали повідомлення, що там поставилися до нашого прохання дуже негативно й з призирством, мовляв, і "хахли подняли нос".

Та досі в церковних зібраннях ще не досить виступав національний бік: духовництво, як і мирянство, поділилось не по національності, а по ідеології на консервативне й прогресивне. І в тому і в другому брали участь і Українці і Москалі. Але в державному житті в Україні тим часом клетотіло. Суто національний бік висувалося щораз більше. А це не могло не відбитися і на Церкві. Вже на єпархіяльних з'їздах лунала українська мова, постали вимоги про незалежність від Москви, а трохи згодом і в духовництві постав поділ на українське й московське.

У вересні постав великий військовий поділ: відокремлювалося військо українське від російського й на початку жовтня відбувалися в Києві великі українські військові з'їзди. На цих з'їздах військові священники висунули й церковну справу. Ці з'їзди винесли ухвалу, аби й Українська Церква була відокремлена від московської і теж прийшли до думки скликати Всеукраїнський Церковний Собор і обрали для цього військовий комітет зі своїх священників і вояків в складі щось з 30 чоловіка.

ВСЕУКРАЇНЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА

На початку листопада передсоборна комісія, обрана єпархіяльним з'їздом, злилась з військовим комітетом, кооптувала до свого складу ще 30 членів, і так утворилася перша "Всеукраїнська Православна Церковна Рада", як тимчасовий керівничий орган Української Церкви до скли-

кання Всеукраїнського Собору. На чолі цієї Ради за бажанням вояків став архієпископ Олексій Дородніцин, що жив "на покой" в Лаврі. Він був гарний, свідомий Українець, палкий промовець, чим і прихилив до себе вояків. Наша Рада жваво, по-військовому, повела підготовчу працю для скликання Собору; по всіх консисторіях навіть послано вояків інструкторів, щоб на місцях підштовхували справу. Дійсним головою першої Всеукраїнської Православної Церковної Ради був військовий священник Олександр Маричів, що потім ганебно через часопис зрікся віри й церкви.

Праця Всеукраїнської Православної Церковної Ради зробила певний фермент по всій Україні і викликала проти себе велику ворожість московських і консервативних елементів. Тодішній Київський митрополит Володимир поставився до нашої Ради дуже вороже, як до інституції самочинної і неканонічної. Та Всеукраїнська Православна Церковна Рада післала від себе делегацію й до Москви до самого патріярха Тихона, що був обраний недавно під большевицькими революційними вибухами. Там уже знали про той фермент, що його викликала Всеукраїнська Православна Церковна Рада в Україні і патріярх мусів дати своє благословенство Раді на скликання Всеукраїнського Собору та післав для порозуміння з Радою своїх представників: Платона (потім митр. Одеський), Євлогія — архієпископа Волинського і Пахомія — єпископа Чернігівського.

Прибувши в Раду, ці єпископи після довгих змагань погодилися нарешті на таку ухвалу: "Всеукраїнська Церковна Православна Рада на чолі з єпископами українських єпархій є єдиний правний орган для скликання Всеукраїнського Церковного Собору".

Після цього праця Всеукраїнської Православної Церковної Ради для скликання Собору пішла вже далеко шпінше і сам митрополит Володимир прийняв на себе сан почесного голови Ради.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР 1918 РОКУ

Цей Собор був призначений на 28. грудня 1917 року, але певна кількість членів на цей термін ще не зібралася, і він розпочався щойно 7-ого січня 1918 року. Собор у загальному відбувався на підставі положення, складеного для московського всеросійського собору.

В склад Собору входив єпископат, який складав з себе окреме коло і входив в президію Собору, з нього ж вибирався і голова Собору, потім з кожного повіту прибуло по одному священнику і двоє мирян. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, як передсоборна комісія в повному складі (60 душ), ввійшла в Собор. Від війська ввійшло

100 представників, всього було 400 членів.

Дня 7-ого січня в св. Софії урочисто відбулося відкриття Собору. Потім прийшли в залу "Релігійно-Просвітнього Общества", де обрано президію. На голову Собору обрано єп. подільського Пимена, але він мав лише добре горло, а за голову в нього був митр. Антохій Храповицький.

Потім Собор перейшов до Першої Жіночої Школи, де жила й більша частина членів-учасників Собору.

Перед самим початком Собору трапився неприємний випадок: Митрополит Платон від імені патріярха заборонив згадувати в Службі Божій архиєп. Олексія Дородничина і цим він виключився із Собору. Причіпка була та, що Олексій не поїхав до Москви, коли патріярх його викликав, але кожний бачив, що за цим крилося бажання й приборкати Раду, знявши з неї голову та спекатися єпископа, що міг порушити згоду в колі єпископату. Платон зразу крутив, казав, що зараз поговорить з патріярхом і заборона буде скасована, але так вона й залишилася.

Хоч єпископи творили тісне охоронне коло, але більшість Собору була виразно прогресивна й явно хилилася на задоволення українських вимог. Та не в добрий час зібрався Собор; тільки він зорганізувався, поділився на комісії, ледве що почали працю комісії, як залунали жажливі большевицькі вибухи з-за Дніпра, почалася тяжка большевицька агресія. Центральна Рада зі своїм військом мусіла тікати з Києва, а разом з тим мусів припинити свою працю і розійтися Всеукраїнський Собор (23. січня). З огляду на жажливу жорстокість большевиків, все листування, як Всеукраїнської Православної Церковної Ради, так і Собору знищено. Знищено й список членів Ради та Собору. Та й Рада, що скликала Собор, виконавши своє завдання, вже як Рада не існувала. Але вона не хотіла зникати, чула свою долю й перетворилася в Кирило-Методіївське Братство, до якого записалося й багато членів Собору.

Під час цієї большевицької навали згинув митрополит Володимир: "товарищі" з'явилися до нього в Лаврі ввечорі 25. січня, вивели його за лаврську браму й розстріляли. Архиєпископ Олексій Дороднин виїхав з Києва і скоро помер в Новоросійську. Та большевики на цей раз недовго трималися в Києві. В лютім прибули Німці з Центральною Радою, а в квітні замість Ради прийшов гетьман Скоропадський.

Почалася тяжка реакція, виразний нахил до "єдиної неділимої". Підняло голову консервативне духівництво, до якого гетьман поставився з великою прихильністю. В травні зібрано з цього духівництва і таких же мирян "елекційний собор" для обрання Київського митрополита. Обрано

запеклого ворога України, голову "Союза Русского Народа" Антохія Храповицького, а на червень оголошено другу сесію Всеукраїнського Собору". Але по суті це вже не була друга сесія січневого Собору, а зовсім уже окремий російський собор в Україні, бо склад членів був зовсім інший.

З представників вояцтва майже ніхто на цю сесію не прибув. Бувша Всеукраїнська Православна Церковна Рада (тепер Кирило-Методіївське Братство) прибула в кількості 45 душ, а по єпархіях єпископи перевели інші вибори на цю сесію і вибрали, кого самі хотіли, здебільшого з духовного учительства та інших безпосередньо підвладних собі осіб. Зібралось на цю сесію чоловік 300; більшість на ній (хоч і не так значна) була вже реакційного й проти-українського настрою, і в першу чергу вони взялися викинути з Собору Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Собор взявся за перегляд мандатів і на тій підставі, що мандатів Всеукраїнської Ради не існувало (їх, як відомо, знищено, а нові видати вже не було кому, бо Ради офіційно вже не було), Собор більшістю ухвалив виключити бувшу Раду зі свого складу, запропонувавши Раді обрати з себе лише трьох, яких Собор включить в свій склад.

Це, напевно, була велика неправда: Всеукраїнська Церковна Православна Церковна Рада обрана була в повному складі не на одну лише сесію, а на всі сесії Собору, а тому перевірка її мандатів на другій сесії зовсім була зайва, тим більше, що всі її члени й персонально були відомі президії Собору; але тут уже брало гору московське нахабство. Всеукраїнська Рада рішуче відкинула пропозицію про обрання з себе трьох членів на Собор, подала Соборові протест і заяву, що вона не визнає його надалі Всеукраїнським Собором і його постанови вважатиме нікчемними.

Звільнившись від бувших членів Всеукраїнської Ради, Собор уже жваво взявся за вирішення ґрунтовних питань щодо життя Української Церкви й вирішив їх майже одноголосно. Ухвалено, що Українська Церква й надалі мусить залишатися під зверхністю московського патріарха, для керівництва ж українськими церковними справами обрано "Священний Синод" з трьох священників і трьох мирян (всі єпископи, здається, входили в Синод по сану, добре вже собі не пригадую); таким чином в члени Українського Синоду попали Москалі.

Обравши російський "автономний" церковний уряд для Української Церкви, Собор цим закінчив свою сесію й учасники роз'їхалися на "жнива". У вересні була зібрана ще одна сесія цього Собору, але вона вже нікому не була

цікава; вона відбулася в Лаврі і нею цілком верховодив митрополит Антохій Храповицький. Вона вславилася лише тим, що урочисто приймала в себе гетьмана Скоропадського і видала "Соборне посланіє" до українського народу, яким закликала слухати гетьмана Скоропадського, як рідного батька і у всьому йому коритися. Та український нарід, якби у відповідь на це "посланіє", повстав проти гетьманської влади й вигнав гетьмана, а разом з ним розбігся і Собор 1918 р. та вже більше не збирався. Утворений ним "Священний Синод" залишився лише на папері й до праці так і не став.

На зміну гетьмана прийшла знов українська влада під назвою Директорії. На чолі її уряду стояв Володимир Чехівський, дуже близький до Церкви, вихованець Київської Духовної Академії. Він 1-го січня 1919 р. видав уже державного універсала про Автокефалію Української Церкви й утворення Автокефального Українського Синоду. Але в половині січня Директорія мусіла вже опустити Київ і переїхати до Кам'янця, а на зміну її прийшла большевицька влада й осіла досить міцно.

Так сумно скінчився для Української Церкви перший її рік життя за революції. Але це цілком природно. Поперше, це був перший рік, а перший рік завжди буває для життя найтрудніший; не дурно майже половина людства вмирає на першому році життя. Потім зовнішні умови для церковної праці, при всьому захопленні нею вірних, були надто тяжкі й мінливі для всього суспільства. І "живий інвентар" в Церкві (єпископи і священники) — російський і реакційний — ще надто був міцний і впливовий, щоб можна було його скоро переробити, та й самі діячі відродження Української Церкви, треба визнати, не досить уявляли собі, як саме й з чого саме почати її відродження. Те, що вони гадали спочатку, тобто про відродження зверху, з Всеукраїнського Собору, безперечно було помилкове, бо без повної підготовки знизу випадкова й малосвідома людність, хоч і надто палка, не є певною підставою для церковного будівництва.

Всеукраїнський Собор мусить бути, так би мовити, днем хрещення, а не днем народження Церкви. Автім, життя і св. Дух — це найкращі керівники життям церковним. Вимога життя на початку революції висунула думку про найскорше скликання Всеукраїнського Собору, вона ж далі проказала більш певні шляхи до відродження Української Церкви.

ЩЕ ОДНА СУСПІЛЬНА ПРОБЛЕМА

(Життєві МОЖЛИВОСТІ ЖІНКИ СЕРЕДНІХ ЛІТ В АМЕРИЦІ)

Написала Олександра У. ЖИВОТКО

Америка вже своїми природними багатствами наче запланована на те, щоб бути раєм для людини. Новітня ж американська нація своїми технічними винаходами й створенням демократичної конституції, доповнила діло природи, й так постала країна необмежених можливостей, найбільшого добробуту під прапором найвищого блага — свободи.

Не диво, що в такій країні витворилася настанова, за якою від людини сподіваються душевного стану задоволення життям. Це особливо віддзеркалюється у привітальних словах: "How are you?"

Одначе люди такі вже є, що часто те найліпше, потрапляють обернути собі на зло. Необмежені життєві можливості ваблять їх до повного використання, а добробут спокушає тягнутись все далі й далі до найвищого ступня своїх сил. Піддавшись спокусі "зажити життям", деякі люди опинюються в стані напруженої погоні, яка їх виснажує та відбирає можливість задовольнитись посильними досягненнями й бути щасливими. Навіть те найвище благо — свобода — обертається на шкоду людині, коли вона не вміє її оцінити й позитивно використовувати. Одначе, при всіх можливостях бути задоволеними, в Америці є дуже багато нещасливих не тільки осіб, але й цілих суспільних груп.

Явища групової нещасливості не можна приймати як випадкові, бо вони є хоробливими процесами в суспільному організмі. У зв'язку з ними виникають проблеми, як з цими суспільними хворобливими явищами боротися. Звичайно, цими проблемами займаються організації, яким належить на оздоровленні суспільства.

Одною з таких суспільних проблем стала в Америці жінка середніх літ. Для багатьох, до певної міри, ця проблема в обличчі міжнародної і зовнішньої політичної ситуації, несподівана й дещо дивна. Одначе, власне, свідомість тої небезпеки ззовні примушує переглядати і справи на внутрішніх фронтах народнього життя та старатись усунути небезпечні прояви розладу для уможливлення концентрації духових сил народу перед лицем небезпеки.

Такі якраз наміри мали провідні американські діячки, які зайнялися проблемою становища жінок середніх літ в сучаснім американським суспільстві. Вони видвинули цю проблему на відповідний форум для фахової дискусії та шукання способів її розв'язання.

Ми, українські жінки, поза кордонами України, не можемо висувати подібних проблем і займатись ними, бо наша увага поглинута тотальною проблемою буття чи небуття нашої спільноти. Одначе, всі інші проблеми, як оця, що про неї згадуємо, існують. Ми не можемо її знегувати чи просто замовчати. Не можемо тому, що всі процеси, які відбуваються в американському суспільстві, так чи інакше, відбиваються на житті нашої групи і на ментальності її членів. Покищо національні групи нової еміграції живуть ще у своєму замкнутому колі, але з часом границі будуть плитшати й зникати, а тому все добре й зле, що діється в цілості буде дедалі ставати спільним.

Попадаючи у нове, цілком відмінне й ментально зовсім чуже оточення, емігранти схильні втрачати почуття об'єктивності й залежно від цілого ряду причин бачити все у світлі добрим чи лихим. Грає тут ролю забарвлення особистої вдачі — оптимістичне чи песимістичне, захоплення чи розчарування одиниць і загалу.

Звичайно, зло більше кидається у вічі, більше вражає й воно часто може затьмарювати добро, а це при безкритичному ставленні може вести до змішання понять так, що лихо може видатись навіть добром, бо, мовляв, тут все інакше. Так часом приймається теорія відносності моралі, що є засадничою помилкою, бо етика й правда в основі є одна. Якби було інакше, не було б взагалі поступу. Ізолюваність приводить до регресу в тім значенні, що починається відставання в ізольованій групі. Тоді не твориться в цій групі нічого нового. У ній явища, які в цілостнім доволішнім комплексі вже є пережиті чи зникають, в ній вони ще довго покутують, як то буває із модою на далекій провінції.

Щоб таке не сталося в нашій спільноті, треба потроху виходити із ролі спостерігача, який беззастережно хвалить чи гудить. Є досить лихого, й воно небезпечне однаково для всіх. Воно не приймається без спротиву, як то здається при поверховому спостеріганні, але його пропихають злі люди, використовуючи обставини. Треба приглянутися уважніше до життя кругом себе, щоб побачити, як саме американське суспільство затривожене суспільними обставинами і як воно стає до боротьби із злом.

Слідкування за тією боротьбою є надзвичайно цікаве й повчальне. Американці, стаючи до боротьби із якимсь негативним явищем у своїм середовищі, починають завжди зі самокритики. З подивугідною відвагою й нещадністю вони визнають свої власні провини й огріхи, які спричинили те чи інше негативне явище. Не шукають вони винного зі сторони, зі зовні, щоб на нього звалити вину й тим оправа-

дати себе, що так широко практикується у нас, а шукають вини у собі самих, у своїх духових і фізичних слабостях.

Сконстатувавши, що становище жінки середніх літ в американському суспільстві стало на сьогодні проблемою, від розв'язання якої у великій мірі залежить оздоровлення того суспільства, американські діячки поставили цю проблему на поважний форум. І так, перед двома роками улаштувала Жіноча Школа Домашньої Економіки при Стейтовім Мишигенському Університеті конвенцію та присвятила багато уваги цій проблемі. Конвенція відбулася в рамках святкування столітнього ювілею Мишигенського Університету. Висліди цієї конвенції були зафіксовані в окремі книжки, видані в наступному році заходами голови одного з відділів того Університету, Ірми Грос, яка теж написала вступне слово до тої книжки.

Ця книжка на 180 сторінках, містить ряд доповідей учених і працівників з різних галузей науки та суспільного життя, зв'язаних зі суспільною жіночою проблемою.

Матеріали, систематизовані програмою конвенції, подані в такому порядку: В першій частині, яка складається із чотирьох статей, зроблено історичний огляд за період часу від 1850 по 1950 рік, з метою встановити змінність ролі жінки у суспільстві протягом даного періоду. Провідною статтею цієї частини є стаття відомого дослідника розвитку людини, проф. Роберта Гавігарста. Друга частина складається з п'ятих статей, в яких, під різними аспектами, наświetлено ментальність і ситуацію жінки середніх літ в теперішнім часі. Тут виступають авторитети в галузях фізіології, психології, відживлювання, домашньої економіки та студій людських взаємин. Насвітлення проблеми з боку фізіологічного дає проф. Катерина Макферлан, автор праць із дослідів гінекології; психологічні аспекти розглядає д-р Гаррі Август, проф. психології і практикуючий психіатр. На увагу беруться жінки одружені й самітні. В третій частині є дві статті, яких авторами є жінки. В одній, відома громадська діячка, Ізабела Ля Фоллетт, дає огляд того, що вже зроблено, щоб допомогти жінці середніх літ віднайти себе. Другу статтю дала письменниця, громадська і політична діячка, дружина видавця "Вашингтон Пост", Агнес Маер. Ця стаття, під наголовком "Жінка середніх літ в американському суспільстві" є основною студією суспільних процесів нашої доби, під кутом встановлення причин, які привели до того, що та жінка стала проблемою.

Отже, після довшої чи коротшої бурливої доби в житті жінки настає новий період. Починається він коло 45 року життя, коли остання дитина відходить у самостійне жит-

тя. Тоді перед жінкою лежить приблизно 20 років життя вільного від турбот, зв'язаних з материнством і вихованням дітей. Метафорично висловлюючись, тоді зміна увільнює енергію, яка була перед тим зв'язана статевим життям.

На конвенції було встановлено, що жінки у тих роках є у більше вигіднім становищі, як чоловіки. Вони мають в цілому більше шансів, є здоровші, їх оминає найлютіший убійник людини середніх літ, хвороба коронарної артерії, жертви якої серед чоловіків є у три рази численніші, як серед жінок. Самогубств у тих літах серед чоловіків також більше, і є дані, що жінки довше зберігають слух, а головню ясність розуму. Цікаве твердження, що жінки, хоч раніше розвиваються, старіються повільніше. Досі думалось навпаки, і тому все було бажано, щоб жінка у подружжі була значно молодшою. Тепер все міняється! З висновків конвенції можна робити далші вже свої висновки, що жінка тепер мала б бути старшою у подружжі. Можливо, що це привело б до позитивних наслідків у стилі родинного життя. Тоді жінка мала б більше виrozumіння для чоловіка, могла б дати йому більше материнського тепла, за яким в основі кожен чоловік тужить, і... мала б менше дітей... Але — перші, що були б проти того, то якраз чоловіки. У багатьох, одружитись із жінкою у два рази або і більше молодшою, є задоволенням мужньої амбіції, за яку й платиться дуже часто дорогу ціну вкороченням чоловічого життя та помноженням числа жвавих до нового одруження вдовець.

Жінка, одружена, виконавши свої обов'язки продовжительно роду, як стверджено на конвенції, опиняється у порожнечі. Чому? Тому, що процеси, які відбуваються у суспільстві, перешкодили її природним функціям, функціям зв'язкового кільця між юним і старим, того зв'язкового між трьома генераціями, що є запорукою тяглости. Небезпека прориву кільця загрожує цілості. Причиною того, що сучасне суспільство виштовхує, так би мовити, жінку середніх літ, зі свого кола, є в першу чергу криза, яку переживає само суспільство. Криза та затяжна й трудна, зв'язана з технологічною революцією. До боротьби з нею все суспільство не стануло, а те, що воно зробило, зробило мало. Щодо жінок, то із приходом тієї революції, вони, в силу обставин, масово перейшли на інші тори. Економічні сили втягнули їх у виробництво. В Америці на виробництві працює коло 20 мільйонів жінок.

Жінки кинулись до заробітної праці із кількох причин: Одні тому, що треба підтримувати родину; другі — з покликання, бо є талановиті, а дуже багато тому, що працювати для заробітку стало модою і стало негарно не пра-

цювати заробітково. Отже, багато жінок йде до праці і без наполегливої потреби, але разом з тим занедбують родину. Наслідки такі: —Технологічна революція підминувала родину, потрясла суспільну структуру й ослабила традиційно-моральні стандарти.

Інша причина, це провалля, яке постало між демократичними ідеалами і дійсністю. Суспільне життя стало стерільним, розсотаним і хворим. Воно не дає людині дружби, любови, не дає всього того, що мало б давати. Громадська праця тут, як і всюди, безплатна і тому не користується пошануванням, а до людей, які її роблять, дехто ставиться навіть із призирством. А така власне безплатна праця є джерелом національної політики, економіки, виховання й суспільного поступу. Такі причини занепаду суспільства подає у своїй доповіді А. Маєр. До такої праці ушляхотнення суспільства мала б власне ставати жінка, про яку йде мова, себто жінка середніх літ. Так вона стала б корисною суспільству й водночас праця, яку вона виконувала б, виповнила б прогалини в її особистім житті.

Правда, поворот жінок середніх літ до праці все зростає, але, на жаль, в масі, тільки з причин матеріального зацікавлення. А повинно бути інакше, треба, щоб жінки, які мають освіту, відновлювали своє знання, що його вони звичайно забувають зі вступом у подружжя.

На конвенції, спиняючись над болючим питанням освіти населення країни, звернено увагу на неосвіченість жінок, яка перевищує чоловічу, тому, що жінки, по закінченні школи, відкладають все і думають тільки про одруження. Це вже вина самих жінок. Це вони немало прислужились до того, що стали самі проблемою і на конвенції їм це було одверто сказано. Справді, концентрація уваги на однім із кількох головних чинників життя являється ухилом, який порушує гармонію людської істоти. Це тривожливий факт, що вже журить не одну нашу маму, яка має ширші амбіції щодо своїх дочок.

Ігнорантність населення, як було просто сказано на конвенції, загрожує країні. Як мemento А. Маєр наводив слова Джефферсона — "Коли народ думає, що можна бути ігнорантним і водночас вільним, то він сподівається того, чого ніколи не може бути". Поганий вишкіл, каже вона далі, проявляється у тім, що у федеральних урядах все менше здібних людей, а в адміністрації всюди панує фрівольна інерція. Там, де колись працювали добровільні сили, тепер позасідали фахівці, яких Агнес Маєр називає просто і одверто: "Вони є заздрісні, матеріялістичні і міряють все чеками".

Безумовно, є багато галузей суспільної праці, де добровільні працівники є незаміними, бо працюючи ідейно, вони вносять в діло більше серця, а це має велике значення, зокрема у суспільній опіці, всяких порадах тощо. На таких місцях власне старша виросла жінка могла б принести багато користи, але її випихають оті згадані фахівці. З другого боку негативне ставлення до безплатної праці і застереження до людей старшого віку, яке тут процвітає, відбирають жінці охоту братися за громадську працю.

Згадане відношення до громадської праці є одним із багатьох порушень принципів демократії, які її ослаблюють. Згадуючи слова Черчила до одного Американця: "Ніколи не допустіть, щоб демократія видалась імпотентною", А. Маєр констатує, що власне тепер така небезпека існує. Вона каже, що довір'я до американської демократії підірвано, цивілізація загрожена і щоб її врятувати, то "американський народ мусить довести цілому світові, що демократія є щира у вимогах рівних можливостей для цілого людства".

За це, каже А. Маєр, має взятись власне ота жінка середніх літ, яку американське суспільство виштовхує. Тих жінок накликає А. Маєр ставати до праці, "не лякаючись провалів між демократичними ідеалами і підлою дійсністю".

Отже, треба змінити настановлення суспільства, але й самим жінкам приходиться нагадувати про обов'язки служби громаді, народові. Нагадати про занедбану спадщину, що залишено їм борцями за жіночу рівноправність, які часто відмовляючись від особистого життя, і героїчно зносячи насмішки, здобули для жінок права, яких вони не мають ніде інде. І ті права не використовуються тому, як каже А. Маєр, бо жінка не має самодисципліни. Вона пожертвувала свої свободи погоні за успіхом, який тут, на жаль, означає успіх матеріальний. Навіть сам фемінізм обернувся на некористь жінок, бо привчив їх дивитись на чоловіка, як на суперника при праці і вдома. Колись це мало сенс, але показалося, що його наслідки є негативні. Незадоволених, незрівноважених жінок є так багато, як ніколи перед тим. Жінки все нарікають на те, що мало жінок у державному уряді, в дипломатичній службі, в Об'єднаних Націях. Інші нарікають взагалі на те, що народились жінками. Зразок такого патологічного думання бачить прелегентка у книжці Сімона Бовуара "Друга Стаття". Це, каже вона, так само небезпечно, як хотіти бути тільки самкою.

Замість того, щоб журитися такими справами, вона радить жінкам зайнятися позитивною працею, зокрема на місцях активізувати політичну думку і так вести до змен-

шення постидної політичної інерції. Другим завданням є домагання кращого шкільництва. Жінкам середніх літ далі треба думати про дітей у дитячих домах, бо умовини там є такі погані, що дітей жде кримінальна майбутність; треба брати їх відтам та давати їм родину і врятувати для громади. Діти у переходовій віці інша велика турбота, але це проблема зв'язана із жіночою. Розрухи в родині, спричинені розводами, згубно відбиваються на дітях. Порятунком може бути тільки у повороті до вироблених, засвідчених віками, освячених традицією форм родинного життя. Треба відновити родину в повнім комплексі, де жінка середніх літ виконувала б свою функцію зв'язкового між генераціями. Це не значить, що вона має жити в молодій родині, це не зв'язане із місцем, це моральний духовий зв'язок.

Так розглядаючи поставлену жіночу проблему, було зачеплено і цілий ряд інших. Твердження і висновки можуть затривожити кожного. В цілому, це заклик до загальної мобілізації для боротьби із небезпечними явищами в житті суспільного організму. Головно підкреслювано, що американська родина підмінована: передовсім кризою, викликану технічною революцією, а далі жіночою працею, яка відриває жінку від родини, і незадовільним вихованням в школі.

Треба б було ще згадати небезпеку необмеженої свободи для тих, що ще не дозріли для користування нею, себто для доростаючої молоді. Не обмежувати дитину в її забаганках перейшло всі межі і так кілька поколінь зросло, не визнаючи жадного авторитету, суспільної opinio, і в переконанні щодо правоти аморальної тези — "це мое життя, і я можу ним розпоряджатися, як хочу". З такою "філософією" багато молоді прилучається автоматично до асоціальних елементів у суспільстві. До того долучується зосереджене думання на статеві теми, яке підтримує ніякими заборонами необмежена фільмова продукція і частинно література, насичена еротикою, яка веде до маси передчасних подруж, що є тільки забаганкою недозрілих здеморалізованих істот. Як наслідки того є масові розводи, діти зі зруйнованих родин виходять в життя нещасними, слабкими морально, готовими далі прийняти все лихо. На жіночій конвенції вся увага була звернена на те, що може і мусить зробити жінка для направи суспільного лиха.

Багато завдань покладається на жінку в праці за відновлення здорового ядра суспільного організму. А крім того, є завдання ширшого порядку, яке охоплює цілість і є зв'язане з проблемою безпеки країни і її існування як потуги демократичного змісту й форми. Престиж країни у світі підупав, довір'я підірвано. Треба доводити світові,

що американський народ є ширший в домаганні рівних прав для всіх. Крім того каже А. Маєр: "Треба довести світові одну річ, а саме, що американська республіка є віддана не тільки творенню предметів комфорту, а має вищі концепції людського призначення". Все це треба доводити, і це має зробити тепер жінка.

Чому цього досі не було доведено? Таке питання задає собі читач. Нав'язуючи до праць, що займаються соціологічними процесами, які відбуваються в країні, в історичному аспекті приходить головню на увагу ота, згадана на конвенції погоня за матеріальним успіхом, яка не дає зосередитись чоловікові на ідейних засадничих питаннях і, в якій жінка також прийняла участь пряму, чи як попихаюча сила, для задоволення все зростаючих потреб.

Так чи інакше багато було занедбано і тепер приходить бити на сполох. Жінкам покладається як обов'язок взятись із всією енергією до праці в напрямку направи заподіяних недбалістю шкід.

Сумнівів у тім, чи це жінці вдасться, нема. Навпаки є переконання, що коли жінка візьметься довести світові згадані речі, вона це зробить, "а тоді, — закінчує А. Маєр, — ми не маємо чого боятися комунізму". Гарний оптимістичний висновок і велика віра у сили жінки.

Перероблення світової opinii на користь Америки, звичайно, засаднича річ. Скільки то народів із надією звертають очі на Америку, як єдину потугу, що могла б допомогти визволитись їм з-під ненависного ярма советського імперіалізму. А ми, українські жінки, у першу чергу прагнемо того і болюче переживаємо всі неуспіхи американської політики.

Питання безпеки країни було на конвенції зачеплено, але відповідних резолюцій не винесено. Стверджено лише руйнуючий вплив технологічної революції на суспільну структуру, але не було нічого сказано про імпортовані підривні сили, про працю комуністів у суспільстві, про їх проникнення у всі галузі суспільного життя, науку, мистецтво, літературу. Здається, що були всі дані для висновків, але їх не зроблено. Від того залишається почуття недовіршености, недовіршености.

На жінку покладається занадто великі надії, даються їй монументальні завдання, але без головної інструкції, як саме маніфестувати антикомуністичне настановлення конструктивних сил Америки і домагатись не тільки кращого шкільництва й активізації політичної думки на місцях, але теж (що є головне для успішного виконання покладених

завдань) домагатись рішучої зовнішньої політики, яка єдино може підтримати такі самі сили в зовнішнім світі, а це єдино важить тепер, коли небезпека присувається все ближче і незабаром стане перед самими брамами вільного світу.

Та не зважаючи на це все, самий факт, що така конвенція відбулася, і що там розглядалися болючі питання, як з відвагою глянути гіркій правді у вічі — це вже позитивний факт. Констатування небезпеки вже поменшує її тим, що збуджує чуйність, а для тих, що вповні усвідомлюють ту небезпеку, дає підбадьорююче почуття приналежності до тих, які мають відвагу повстати проти зла. Це підсилює свідомість правоти свого переконання супроти тих, які піддаються течії і щоб тільки не порушувати свого спокою, готові примкнувши очі і миритись зі злом, переконуючи самих себе, що все є в порядку.

А воно так не є. Треба, як ті жінки на конвенції, признатись, що багато занедбано і жде направи. Треба шукати людей відваги й доброї волі у великім чужім морі, витати такі почини, як конвенція і шукати зв'язків із провідницями, хоч би для того тільки, щоб сказати їм про те, що ми із ними усім серцем, що їх турботи є і нашими, що українська жінка так само, як і інші обертає свої очі на Америку, як єдине заборолло проти насильства і гніту та всією душею прагне направи того лихого, що турбує американських жінок. Небезпеки, які загрожують Америці є і нашими небезпеками, її поразки у політиці є нашими поразками, а її тріумф у змаганні був би нашим тріумфом. Так перетинаються нині наші шляхи, тому українські жінки бажають успіхів у визвольних починаннях і усіми силами їх підтримують.

НЕ ЗАТЕМНЮВАТИ САМОЗРОЗУМІЛИХ СПРАВ

Написав Никон НАЛИВАЙКО

ЗБИЛИ БУЧУ ЗА ОНУЧУ

Сталінський режим у Советському Союзі, зокрема в Україні, володів над публічним життям не тільки на території тоталітарної влади московської комуністичної партії до другої світової війни, але й потім у країнах "сателітів" після другої світової війни. Примара Сталіна бродить далі по підсоветських і підсателітських землях також по його смерті. Вона ворушить думки й колотить людьми також по цей бік залізної заслони, як серед усіх комуні-

стичних партій, так і серед некомуністичних кіл. Доказом того є з одного боку балачка по той бік залізної заслони про "відсталінізування" партійного і державного життя, а з другої сторони — поява голосів по цей бік греблі про "відлигу" життєвих відносин підсоветської людини взагалі, а про "пільги" для немосковських народів у межах СРСР зокрема.

"Відлига" й "пільги" в Україні є для деяких кіл по цей бік залізної заслони не якоюсь проблемою ближчої політичної обсервації або дискусії, але фактами поза всякою дискусією. Вони дискутують тільки про політичні висновки з цих нібито фактів.

Вахляр груп і окремих публіцистів по цей бік залізної заслони, що заступають тезу про заіснування "післясталінської відлиги й пільг", є досить широкий і різномірний. Сюди належать, розуміється само собою, комуністи і їх явні поплентачі. Коли за життя Сталіна ця група поплентачів дещо стушувувалася, то після його смерті вона стала більш галасливою. Від цього "лівого крила відлигівців" іде вахляр до одного середовища націоналістів, а далі розходиться на ту частину католицького руху, яка раніше підтримувала й ще тепер підтримує одне націоналістичне угруповання.

Характеристична річ у тім, що коли на "лівім" і середнім крилі цього "відлигового й пільгового" руху гомоси й заяви публіцистів є несміливі і формулюють свої висновки більше натяками, то "праве" крило "відлигівців" є дуже галасливе і ставить майже усі точки над і. Доказом того може служити серія статей проф. Миколи Чубатого в католицькій щоденнику "Америці" в листопаді і жовтні 1957 р. В його горезвісній листі до Нікити Хрущова і в цих статтях в "Америці" пробивається виразно основна теза, що в Україні після смерті Сталіна наступили такі зміни, які, мовляв, повинні логічно потягнути за собою зміну української політики на еміграції. Окрім зміни в міжнародній положенні, яку проф. Чубатий вважає основною, на його погляд наступила також така основна зміна в положенні на території України:

"Переломовою подією, — пише проф. Чубатий, — в положенні українського народу в СРСР стала смерть Сталіна, а за нею злагіднення советської системи всередині СРСР".*)

В чім основне "злагіднення" советської системи супроти України мало б полягати? На це питання проф. Чубатий дає таку досить неясну відповідь:

---

*) "Америка", число 195 1957 р.

"Зі смертю Сталіна закінчився період найлютішої форми війни поміж Москвою та українським народом, при чому переможцем вийшов український нарід. Хоч як дивно це може видаватися, але Микита Хрущов заявив на XX Конгресі Комуністичної Партії, що Сталін плянував знищити український нарід фізично, одначе Українців є забагато і він того не міг зробити. Значить, український нарід перейшов найгірше і вийшов переможно, завдяки своїм невичерпаним життєвим силам. Москва, при наслідниках Сталіна, була примушена піти на уступки в користь України: як злагіднення терору, припинення темпа русифікації, поворот засланців з концентраційних таборів, прилучення Криму до України, відновлення літературних видань та уступки етнічно-мовного характеру".**)

Ось усі ці всі "основні зміни", які встиг речник цієї групи винайти для того, щоб оправдати проповідь зміни постави вільних Українців до сучасного окупаційного режиму над Україною. При ближчій аналізі уважний читач зараз бачить, що деякі з вирахованих "уступок" не є спеціально стосовані в Україні, але в цілیم Советським Союзі. Такими загальносоветськими справами є "поворот з концентраційних таборів", бо ж він діється або на підставі відбуття кари, або на підставі останнього амністійного декрету, який стосувався всіх підданих ССРСР і навіть чужинців. Чи цю амністійну справу вважає проф. Чубатий одночасно "злагідненням терору" чи в нього цей загальник значить щось інше, то річ в данім випадку побічна. В кожному разі це також явище "загальносоветське", а не специфічно "українське". Таким чином залишаються з цього реєстру тільки дві уступки специфічно "українські": 1) відновлення літературних видань і 2) припинення темпа русифікації ("етнічно-мовні уступки" містяться, річ ясна, вже в справі меншого темпа русифікації). Справа Криму це питання цілком іншого порядку і тому тут цього дискутувати навіть не варто. Адже річ не в адміністративнім "прилученні" "вичищеного" від Татар і заселеного Москвинами Криму до адміністративного зв'язку з накиненим Москвою режимом у Києві, бо це справа вільної і братської співпраці автохтонного українського і татарського населення Криму та злуки у вільнім союзі його з вільною Україною.

Те, що залишається як "уступка", то справді тільки мовно-етнічна справа в дещо більшім розмірі, як було в

**) Там таки.

перші дні після революції за царату в 1905 році, а куди менше, як було в роках 1924-1928 за часів скрипниківщини в союзі зі Сталіном.

Пощо ж тоді збивати бучу про "основні уступки"? Де та основа?

Але не поминаймо тут у цім моїм розгляді ще "перемоги", яку розголошує за словами Нікіти Хрущова проф. Чубатий і його католицька група. Подумайте тільки, що то за перемога! Сталін хотів фізично знищити український нарід, але не зміг того зробити тому, що Українців надто багато. Все таки роблять проф. Чубатому кривду ті, що не визнають його заслуженим українським істориком. З наведеної вище його статті видно, що він ґрунтовно простудіював найновішу історію української "визвольної думки" в сенсі його католицького гуртка, бо знайшов таке ідейне джерело, як "Шашкевичівські дуби". Це ідейне джерело під цією оригінальною назвою викопав католицько-націоналістичний адвокат д-р Ваньо зі Золочева, який свою основну ідею оповістив у кількох брошурах. Там він доказував, що Українцям не треба даремно воювати і проливати свою кров проти ворогів. Треба тільки плодитися і плодитися, а тоді за 75 років всі ворота будуть маленькі, а ми великі. Треба тільки зобов'язатися присягою, щоб кожна родина мала по четверо дітей. Тоді, слушно заключає логіко "Шашкевичівських дубів" проф. Чубатий, вийдуть Українці переможцями не тільки проти Сталіна, але навіть проти колективного керівництва, заложенного "Високостойним Микитою Хрущовом".

ПЕРША САМОЗРОЗУМІЛА СПРАВА УСУНЕННЯ ЧУЖОЇ ОКУПАЦІЇ

Можуть собі "ліві" чи "праві" націоналістичні католики розтрублювати як основну уступку Москви "припинення темпа русифікації", чи пак "етнічно-мовні" видавництва, це справа їх розуму й сумління. Зате, українська активна еміграція мусить завжди мати перед очима самозрозумілу річ, яка називається чужою окупацією над Україною. Доки в Україні стоїть московська окупаційна армія і доки над українським народом править накинений не-власновільний і українському духові ворожий режим, доти не може бути мови про те, що в Україні наступила якась основна зміна і що внаслідок неї має наступити зміна постави еміграції до справ в Україні.

Окупаційні й колоніальні режими часто міняють свою тактику до окупованого населення. Це залежить від внутрішніх відносин у таборі окупанта і від міжнародного положення в світі та від сили опору окупованого народу.

Але при всіх тактичних вихилисах окупант залишається окупантом доти, доки він не вступиться цілком з чужою територією разом зі своїм режимом.

Окупаційний режим можемо найліпше порівняти з в'язницею і в'язничим режимом. Цей режим може мінятися, стаючи "лагіднішим", як каже преса філадельфійських змінників курсу; може давати ліпшу тюремну юшку й кашу; пускати частіше на в'язничні прогулянки по подвір'ї; додавати цигарети й трохи м'яса та масла; ще "лагідніший" режим може зробити ту уступку, що в'язням дадуть радіоапарати і грамофони; ба, може начальник в'язниці дозволити навіть на в'язничні літературні видання, "мовно-етнічного характеру", але при всіх тих уступках і "злагідненнях" для в'язнів в'язні залишаться в'язнями, а тюрма тюрмою. А що найважливіше: всякий здоровий на душі в'язень буде при всіх злагідненнях в'язничного режиму бажати все одного: волі, тобто кінця його тюрми.

Того бажання не задовольнить ніяка "уступка" і ніяке "злагіднення", бо потреба волі людини й волі нації є вродженою потребою.

ДРУГА САМОЗРОЗУМІЛІСТЬ — ТО РОЗУМ УКРАЇНЦІВ У РІДНІМ КРАЮ

Ходять по еміграційнім ґрунті різні "діячі" зі згаданого нами табору. Вони самі уважають себе за премудрих соломонівських амбасадорів українського народу, але таких, які не обов'язані перед цим народом складати своїх звітів і відповідати перед ним за свої проґріхи. Взагалі, в їх очах нарід є недозрілою дитиною, за яку треба діяти кому іншому.

В розмовах, промовах і статтях цих людей тягнеться безпереривною ниткою претенсія, що то вони рішають про те, чи в Україні має бути "революція" чи "еволюція", мир або війна. Бувало, вони вмовляли в людей, що вони говорять іменем "революції в Україні", що вони заступають сотисячні повстанські армії, представляють навіть фабрики літаків недалеко Полтави і т. п. Ще недавно кожного, хто сумнівався в такі байки і вірив у здоровий глузд українських людей у краю, проголошували ті самі "амбасадори революції" зрадниками України.

Тепер ті самі "діячі" говорять протилежне. Вони вже видають накази про те, що не має бути революції в Україні, що має бути період коекзистенції з огляду на "основну зміну" і "злагіднення" режиму у Ріднім Краю. В однім часописі знаходимо навіть цілу статтю на тему, що автор ро-

бив би, якби він був в Україні під советською владою.

Все те говорення виходить з преміси, що в краю люди дурніші від нас на еміграції й не знають, що їм робити в даних умовах окупаційного режиму, чи то в часі його загострення, чи хвилевого попуску. Це капітальне затемнювання самозрозумілої правди, що в Україні напевно люди принаймні такі розумні, як ми, і що вони знають принаймні так, як ми, що там треба робити. Що більше, самозрозумілою правдою є в цілیم світі те, що люди під окупацією ліпше знають всі обставини й ліпше бачать слабші та сильніші моменти ворога, щоб їх використати. Хто як хто, але емігранти на тисячі миль від терену боротьби й без ніяких точних інформацій про стан справи, не можуть бути не тільки "вождями" тамошньої боротьби, але навіть добрими дорадниками.

Таку ситуацію "вождівства" з далеких країн можна б прийняти тільки тоді, коли був би скорий і певний зв'язок з краєм, тобто коли була б скоро і вичерпна інформація про все, що там діється в таборі свого народу і окупанта. Така ситуація була приблизно до початку першої світової війни щодо Росії і її політичної еміграції, а також між двома війнами щодо Польщі і української еміграції зі Західньої України. Тепер ситуація ґрунтовно змінена. Про політичний зв'язок і про скорі й точні інформації з табору свого народу й табору окупаційного режиму в Україні, тепер не може бути мови. Тим то мусить кожний діяч зі здоровими глуздами і моральним відчуттям у своїм серці зробити відкритий висновок: боротьба проти окупаційного режиму в Україні мусить іти самостійно і без вмішування в тактичні справи з боку еміграції. Еміграція може й повинна заступати тільки загальне стратегічне правило: треба боротися проти окупації і виборювати для українського народу ліпший ґрунт для дальшого змагання. Про способи й засоби має виключно рішати сам край.

ТРЕТЯ САМОЗРОЗУМІЛІСТЬ: ЯК НЕ ПОМАГАЄШ, ТО НЕ ШКОДЬ КРАЄВИЙ БОРОТЬБИ

Треба сказати цілком відкрито ще одну правду й не боятися того, що хтось образиться. При уважнім читанні різних заяв із різних таборів еміграції, ми мусимо прийти до переконання, що не одна така заява, стаття чи "робота" явно шкодять окремим людям в Україні, а то навіть цілому рухові опору. Не будемо тут наводити таких окремих заяв і таких робіт, щоб власне витримати наше

міркування об'єктивно. Уважний читач сам знайде відповідні факти, коли над цією проблемою подумає.

Для аргументації моєї тези наведу тільки факти з часу між двома війнами. Від 1920 до 1930 року діяв у підсоветській Україні великий рух опору в двох групах: одна з них діяла незалежно від середовища большевицької партії, друга ж діяла всередині самої партії. Першу групу різні еміграційні чинники силоміць втягали в орбіту свого політичного проводу, шукали з нею нелегального зв'язку і тим способом справа попала в сітку советської агентури, яка пізніше викрила весь цей незалежний рух опору та знищила його. Були тут руки ОУН і, на жаль, руки одного демократичного середовища. Річ несумнівна, що це робилося через помилку, але таку, яку політичний провід мусів наперед розуміти, коли він брався за керівництво політикою в краю.

Рух опору, який діяв у рамках большевицької партії, поза всяким сумнівом помогли Москві знищити деякі еміграційні публіцисти на чолі з Д. Донцовом. Вони проголосили були писання Хвильового і його гурту за свій вплив і дали друковану підставу до обвинувачення цієї групи в фашизмі. Кінець був такий, що цю групу Москва знищила, власне спираючись на писаннях еміграційних публіцистів. Подібно сталося з групою політиків на чолі з Шумським, Солодубом і Волобуєвом. Один соціалістичний журнал у Празі, йдучи слідами Донцова, вихвалював Шумського і його групу та закликав своїх прихильників в Україні підтримувати Шумського. І це писання послужило потім одним з агітаційних аргументів до знищення цієї групи опору.

ЕМІГРАЦІЯ НЕ ДУРНИША ВІД КРАЮ — ЦЕ ЧЕТВЕРТА САМОЗРОЗУМІЛІСТЬ

Коли ми мусіли прийняти тезу, що в краю не дурніші люди від еміграції і що люди в краю знають самі, що мають робити для успішного опору проти окупанта, то ця правда є однаковою, коли її обернемо також до еміграції. Іншими словами: мусимо прийняти, що еміграція є кість від кости краю і тому вона не дурніша від людей у краю.

Умовини політичної праці в користь краю на еміграції такі, які найліпше може знати сама еміграція. Зв'язок краю з еміграцією в політичних справах дуже довгий і неточний. Край не може знати того, яка тактика в даних умовах найліпша, щоб помагати визвольній справі у вільнім світі, тобто, щоб компромітувати окупанта. Тим то край не може в таких умовах давати своїх керівних доручень для еміграційної роботи. Це може робити най-

ліпше самостійно еміграція.

Висновок простий: У міжгруповій полеміці не може ніяка група покликатися на якісь "доручення з краю". По-перше, мабуть, їх нема. По-друге, якби навіть були такі доручення від когось, то вони не мають раціональних підстав, бо встановляли б тактику для боротьби в терені, якого чинник із краю не може як слід знати.

Никон Наливайко

У поневоленій Україні

СЕЛЯНСТВО В СССР

(ІЗ СПОГАДІВ ТА СПОСТЕРЕЖЕНЬ АГРОНОМА)

Написав інж. М. КУРАХ

I.

Карло Маркс, який не знав селянського життя, у творі "Комуністичний Маніфест" пустив у світ фразу про ідіотизм сільського життя та реакційність селянства, яке, мовляв, хотіло б повернути колесо історії назад. Маркс народився, жив і працював у місті, а село бачив лише в часі перїзду або прогулюк. Може він знав його ще з літератури і преси, з тогочасної писанини в газетах і журналах, отже не був ознайомлений зі всіма явищами села. Тому нічого дивного, що на село Маркс дивився як на гніздо всяких пересудів і забобонів, гніздо темноти й регресу, де живе реакційна селянська маса, яка незацікавлена в тому, щоб у село допустити світло науки й прогресу, і тому костеніє в темноті та цікавиться лиш тим, щоб здирати найвищі ціни за продукти сільського господарства, що їх доставлялося на міські ринки і т. д.

Всі міркування Маркса і його послідовників, їх теоретизування про аграрне питання і селянську справу взагалі, подібні до теоретизування тих анекдотичних шукачів, які блудили між трьома соснами... Бо в дійсності селянство в більший мірі, ніж робітництво зацікавлене освітою і культурним піднесенням села. Навіть неграмотний селянин розумів і на власній шкурі відчув, що залізний плуг і борона кращі за дерев'яні, що расові тварини більше приносять користи — ніж передпотопові дегенерати; це саме відноситься до насінництва і плодозмінів. Селянин розумів і те, що нафтяна лампа краща за каганець, а електрична ще краща за нафтову. Але, щоб ці всі здобутки приміни-

ти для потреб села — треба науки і науки! Це щодо селянства взагалі. Але зокрема візьмим українське передбольшевницьке село. Відомо, що наше українське село на цю науку не жалувало видатків хоч і як було трудно за гріш. Селяни власними зусиллями будували школи, народні доми, творили читальні та інші культурно-освітні організації, творили різні форми кооперації, зовсім не оглядаючись на чужу поміч. Не рідкими були випадки, що селяни своє майно жертвували на потреби школи. Згадати хочби такого селянина Збаращини — Івана Телев'яка (1837—1922), який своє господарство в цілості жертвував на потреби "Рідної Школи". Таких прикладів можна б навести більше, але обмежуюсь, бо розмір статті не дозволяє на це.

Відсоток селянських дітей в Україні в середніх і вищих школах був значно вищий від робітничих дітей. Життєва дійсність вже давно розбила марксівську теорію про реакційність селянства і його культурну відсталість. Цю реакційність у відношенні до села вповні належало б застосувати до тих ортодоксальних марксистів, які ніяк не можуть позбутись своїх застарілих пересудів і упереджень в поглядах на селянську справу.*)

II.

Ленін, той, ніби, теоретик і практик марксизму, не був вільний від тих усіх помилок, які покутували в марксизмі відносно всіх проблем села. Ленін також осудив селянство і назвав його твердиною реакції, а тому, на його думку, цю твердиню треба розбити, знищити зовсім. Розбите і роз'єднане селянство треба прибрати до своїх рук, щоб у дальшій консеквенції перетворити його на пролетарську масу і гнати туди, куди це потрібне большевицьким верховодам. Таке було становище большевиків від самого початку їх діяльності, це становище й досі не змінилось, воно зі залізною консеквенцією проводиться в життя.

Інша справа тактичні маневри большевиків у розв'язуванні селянської проблеми. Це вже питання політичної стратегії, яка в большевиків міняється відповідно до потреб часу.

Відомо ж бо, що в перших початках своєї діяльності большевики дуже вороже поставилися до селянства. Коли ж вибухла революція і большевики взялися за творення "Совета Рабочих і Салдатских Депутатов", то в цих "со-

---

*) Міркування Маркса могли б бути вірні для того періоду і тих умов, коли він жив і для умов життя одного народу, але виявилися зовсім сумнівними для інших часів та інших народів. Та й селянство не було й не є суцільне і одноманітне. Ред.

ветах" спочатку не знайшлося місця для таких же депутатів від селянства. Лише в наслідок дальших подій большевики міняють свою тактику у відношенні до селянства, притягають його до участі в "Советах" на підрядних ролях, бо була загроза, що село може протиставитися большевикам і звести нанівець большевицьку "пролетарську революцію". Большевицька політика у відношенні до села значиться трьома тактичними періодами.

Перший період можна б назвати періодом кокетування селянства шляхом демагогії та різних обіцянок, що мало місце в перших початках большевицького перевороту і в часах громадянської війни.

Другий період після закінчення громадянської війни сягає початків 1930-их років. Упоравшись зі зовнішніми інтервенціями з Колчаком, Денікіном, Юденічем, Міллером і Врангелем, большевики всю свою увагу звертають на те, щоб закріпити свою владу на всіх тих землях, що дісталася їм після царської влади. Внутрі країни йде сильний і послідовний наступ на село, яке виявило себе зокрема на Україні дуже неблагонадійним елементом і неподатливим на всі большевицькі експерименти. В першу чергу пішов наступ на т. зв. куркулів, тобто багатих селян, а потім на середняків, що в дійсності були основним хребтом села. Після кількарічних змагань большевики знищили куркулів і середняків, розбили селянство і безпощадним терором підготували ґрунт до переведення колективізації сільського господарства. Разом з колективізацією переводиться і пролетаризація селянської маси, як завершення другого періоду большевицького розв'язування селянського питання.

Третій період почався з початком 1930-их років і безперервно тягнеться й досі. Цей період являється періодом нещадного закріпачування селянської маси та перетворення її в колгоспне й радгоспне робітництво.

У своїй доповіді про "Проект Конституції ССРСР" (1937 р.) Сталін не забув про селянство і присвятив йому декілька рядків. Офіційна заява большевицького диктатора така:

"...Звичайно прийнято говорити, що селянство це така кляса дрібних виробників, члени якої атомізовані, розкидані по терену всієї країни, копаються поодинокі в своїх дрібних господарствах з їх відсталого технікою, є рабами приватної власности і безкарно експлуатуються поміщиками, куркулями, купцями, спекулянтами, лихварями і т. п. І дійсно селянство в капіталістичних країнах, коли мати на увазі його основну масу, є саме така кляса. Чи можна сказати, що наше сучасне селянство, радянське селянство, в сво-

їй масі схоже на таке селянство? Ні, не можна цього сказати. Такого селянства у нас уже немає. Наше радянське селянство є зовсім нове селянство. У нас немає більше поміщиків і куркулів, купців і лихварів, які могли б експлуатувати селян. Отже, наше селянство є визволене від експлуатації. Далі, наше радянське селянство у своїй величезній більшості є колгоспне селянство, тобто воно базує свою роботу і своє надбання не на одноосібній праці і відсталій техніці, а на колективній праці і сучасній техніці. Нарешті, в основі господарства нашого селянства лежить не приватна власність, а колективна власність, яка виросла на базі колективної праці.

Як бачите, радянське селянство — це зовсім нове селянство, подібного якому ще не знала історія людства“.

У цій заяві Сталіна про селянство ще більше брехні і цинізму, ніж у тому ж самому сталінському "Проекті Конституції СРСР", де йде мова про робітництво. Але робітництво хоч **формально** має деякі права, чого ніяк не можна сказати про селянство. Воно було упосліджене в царській Росії, але ще більше упосліджене в большевицькому СРСР. У царській Росії робітництво (щоправда, в наслідок революції 1905 р.) всеж вибороло собі деякі права професійної організації, чого ніяк не можна сказати про селянство. Щойно після революції 1917 року селянство здобуло змогу започаткувати і поширити свою організацію. Особливо у нас, в Україні, селянство широко розгорнуло свою станову організацію — "Селянську Спілку", яка охопила широкі маси нашого селянства і в серпні 1917 року вона начислювала вже 8 мільйонів 756 тисяч своїх членів. Українське селянство започаткувало було тоді свою станову організацію, щоб врешті взятись й за організацію своєї військової сили, якою стало "Вільне Козацтво". Дальший розмах організаційно-визвольної акції українського селянства заломився внаслідок окупації України большевиками.

III.

З числа всіх інших марксистів, які на свій лад рішали селянське питання, особливо багато паперу списав Ленін, а вслід за ним і його послідовники. В цім випадку не можна дошукатись якихось особливих симпатій большевицьких провідників до селянства. Вони, як і всі інші марксисти, вважали, що селянство являється найбільше відстаючою суспільною групою і дуже податливе на впливи різних реакційних елементів. Тому селянство, як суспільну групу, треба розкласти і підчинити її пролетарському рухові, бо тільки пролетаріят, за їхнім твердженням, може

бути творцем нового соціалістичного ладу. Але більшовики добре орієнтувалися в суспільних відносинах у царській Росії. Вони добре розуміли, що селянство в умовах російської дійсності може бути поважним чинником в організації революційного перевороту. Революцію виграє той, хто зуміє на свою сторону перехилити і до своїх політичних плянів втягнути селянство. І власне тому більшовики мусіли цікавитися селянським питанням, розроблювати свою тактику у відношенні до селянства, щоб селянський загаль приєднати для себе або неутралізувати його в боротьбі за владу. Тому на початку революції більшовики були дуже щедрими на різні обіцянки під адресою селянства. Більшевицький клич — "вся поміщицька земля без викупу — селянам" — мав дуже чаруючий вплив на маси безземельного і малоземельного селянства, що творило в країні великий відсоток і хотіло стати на ноги та збагатитися коштом великої земельної посілости. Ця частина селянства відразу стала по стороні більшовиків і піддержувала їх в тій надії, що більшовики таки насправду причиняться до поправки долі сільських нуждарів, зроблять їх господарями на окремих земельних наділах, які безплатно і на власність їм дістануться.

Багато і середняцького елементу було захопилось більшовицькою пропагандою. Були такі середняки, які вірили більшовикам і сподівалися від них додаткових наділів землі, або певної заміни гірших земель на кращі. Тому одні з-поміж середняків тягнулися за більшовиками, а другі держалися неутрально.

Відразу і дуже негативно поставилося до більшовиків заможне селянство, що його більшовики загально охрестили "куркулями". Це були найздоровіші елементи села, які держалися гідно, погорджували даровизною і грабунками, які не летіли на жодні "дармохи" і вважали, що корисним буває тільки те, що здобуває чесним трудом. Вони не йшли на приману більшовицької демагогії, але самі не протиставилися більшовикам і не хотіли мішатися в політичну гризню, бо в тому часі ще не було безпосередньої загрози їхнім соціальним інтересам. Ця загроза прийшла щойно тоді, коли вже зовсім були розгромлені економії, фільварки та інші добра, коли сільська біднота і міські голодні ватаги вже не мали звідкіля даром брати хліб та інші продукти сільського господарства. Щойно тоді почався погром заможного селянства, зразу "куркулів", а опісля прийшла черга на середняків і тих всіх — у кого знайшли якінебудь запаси. Той погром селянства був інспірований більшовиками і відразу вилився в дику форму, щоб остаточно стероризувати село, розкласти й осла-

бити його, зробити податливим на всі большевицькі експерименти. В селі повстає большевицька організація — "комитет бедноты" (комбед)* — яка вже далі веде "плянову акцію по винищуванню" здорового селянського елементу, щоб підготувати ґрунт до колективізації сільського господарства.

Село, зокрема українське, пізнало страшний большевицький обман, пізнало і свою велику помилку, тому взялося за зброю, щоб виправити свою помилку і прогнати большевиків. Почалися селянські повстання, які продовжувалися цілими роками, і які незвичайно ослабили село, бо нищили його добро, його найкращу силу, ослаблювали його відпорність і тим самим наближували перемогу большевиків. У цій нерівній боротьбі село було покинуте і здане виключно на власні сили, тоді як большевики вже мали зорганізований свій державний апарат, військо й адміністрацію, і могли повести плянову акцію проти селянської ворохобні й повстань, кинути на села не лише сильно озброєні ватаги червоно-армійців, але також цілі ватаги міського босяцького елементу і різної голоти, яким дозволялось грабувати приборкані повстанчі села. Села були розгромлені і здані на ласку переможців. В селах почалась чистка від "неблагонадійного елементу". Найкращі представники села гинуть від большевицьких куль, інші конають по тюрмах і в таборах примусової праці, а ще інші безслідно пропадають на заслання по різних закутинах большевицької імперії. На місцях залишається найменше відпорний елемент, який zarazом є податливим на різні большевицькі експерименти. Село платить страшну данину за свої помилки, за свою незорганізованість і невикористані можливості 1917-20 років.

IV.

Вже в роки другої світової війни у селян були воскресли надії на те, що большевики зовсім проваляться, або підуть на деякі уступки і переведуть певні реформи, знесуть і самі колгоспи. Між селянами говорилося таке:

— Коли большевики знову дають дозвіл на церкви і богослужби, коли вони своїх командирів перезвали в офіцери і наділи на них зненавиджені колись пагони, за які під час революції було пролито стільки крові і знищено стільки людей, коли Сталін себе іменував маршалом і надів також пагони, то вже напевно і самій комуні прийде кінець. Це все большевики роблять не з добра, само життя

---

*) В Україні — комнезам (комітет незаможних селян).

їх змушує до таких змін. Напевно, Англія і Америка роблять натиск на большевиків, змушують їх до таких змін, бо інакше не будуть помагати їм проти Німців. Тому большевики мусять знести колгоспи і вернути старі права...”

Такі розмови і надії особливо поширювалися тоді, коли Німці били червону армію під Сталінградом і на Кавказі; коли становище большевиків було дуже загрозливе. Я в тому часі працював агрономом машинно-тракторної станиці в Красногірці, українській колонії в Казахстані, і до мене колгоспники часто зверталися з запитами про те, чи по війні будуть знесені колгоспи?..

Я сам не міг нічого відповісти на це болюче питання, тому звертався до директора МТС, як мені бути і що відповісти на такі питання. Директор відповів так:

—“Чуток про ліквідацію колгоспів не можна підтримувати. Але не можна й заперечувати їх. Хай люди надіються, хай вони добре працюють. Але хай вони тямлять і те, що тепер війна і тепер не час на якінебудь реформи колгоспів. Найперше треба прогнати Німців і закріпити нашу перемогу, а вже тоді думати про деякі внутрішні реформи. Покищо — хай колгоспники добре працюють і надіються...”

Такий був зміст відповіді директора МТС. І люди на правду добре працювали та надіялися... за цілу війну колгоспники нічого не отримали за свої трудові дні, вироблені в колгоспах, бо увесь збір урожаю ішов на “організацію перемоги” над Німцями. Люди голодували, падали з виснаження, але праці не кидали, бо надіялися, що це вже останні їхні зусилля, що большевики оцінять їхнє старання і знесуть зненавиджені колгоспи...

На підставі большевицьких законів кожний колгоспник мусить відробити в колгоспі приписане число трудових днів на протязі адміністративного сільсько-господарського року. Обов'язкова норма виносилася 120 до 150 трудових днів. Це була основна державна норма. Але до неї могла додати ще своїх 10 відсотків кожна союзна чи автономна республіка чи край. Других 10 відсотків могла додати відповідна обласна влада, кожний район міг добити ще своїх 10 відсотків, колгосп також... У практиці виходило так, що колгоспник замість всесоюзних 120—150 трудових днів мусів виконувати 250 до 300. В часі війни не додержувалося і тих норм, колгоспник мусів працювати щоденно і всюди там, куди його спрямувало колгоспне начальство.

В нормальних часах, тобто перед другою світовою війною, при кінці кожного адміністративного року відбувалися загальні збори колгоспників і тоді подавалося до відома, скільки хто виробив трудових днів і який має річний заробіток, кілька за кожний день отримує збіжжя та

інших продуктів, а кілька отримує готових грошей. Висота винагородження була залежна від урожаю і державних податків. Якщо був добрий урожай і низькі податки — тоді виплата за трудовні була вища. Але в часі війни ці податки постійно зростали і виходило так, що 50% всього урожаю здавалося до державного фонду, 15% до фонду Червоної Армії, 20% до фонду Машино-Тракторної Станиці за фактову і технічну обслугу колгоспу, а решта залишалася в колгоспі як посівний фонд і прогонування колгоспників.

В часі війни був великий брак робочої та тяглової сили, в наслідок того земля оброблялася погано, тому і урожаї були невисокі. Але те, що належалося державі й Червоній Армії треба було здати повністю. Також не могло бути жодних залежностей і в МТС. Посівний фонд також мусів бути збережений. Тому не дивниця, що у воєнні роки все виходило так, що не було чим оплатити труда колгоспників. Кінець-кінцем, виходило так, що у воєнні роки тих трудовнів вже ніхто не записував і колгоспники працювали даром.

Під кінець 1945 р. знову стали записувати трудовні та обіцявали оплачувати їх, але на ділі вийшло інакше. В наслідок посухи, яка навістила Советський Союз, урожаї випали погані і колгоспники знову не отримали нічого. Щойно в 1947 році в рахунок поточних трудовнів почали видавати колгоспникам від 400 до 1000 грамів зерна в рахунок трудовня. Трудовні ж за воєнні роки пропали і за них колгоспники нічого не отримали.

Отже, надії селянства не здійснилися. Війна закінчилася, большевики не провалились і не пішли на жадні поступки селянам, не зліквідували ані не зреформували колгоспів. Навпаки, після війни ще більше зміцнено колгоспний режим. Для закріплення того режиму і проведення большевицьких плянів у всіх галузях сільської продукції створено спеціальний "Верховный Контрольный Совет Колхозного и Совхозного Хозяйства". Видано цілий ряд нових законів і розпорядків, які зводяться до того, щоб всі "...нормы обязательных поставок колхозами государству" збільшити, а тому треба повести нове і рішуче тиснення на село, на колгоспи і колгоспників, щоб ще більше закріпити колгоспний режим, а колгоспникам раз на все вибити з голови всі мрії про реформу або ліквідацію колгоспів, про що думали, про що говорили і чого сподівалися колгоспники у тяжкі воєнні роки.

В результаті з тої війни селяни вийшли ще більше знищеними і закріпаченими, ніж були до війни. Селяни позбавлені всіх прав та обідрані зі всього. В часі війни мусіли працювати на колгоспних полях зовсім безплатно, а що

випродували на своїх скромних "присадибних участках", то пішло на прогонування сім'ї, на оплату податків та на інші драчки. Коли проїздити широкими просторами большевицької імперії, то майже на кожній залізничній станції можна було стрінати групи селян-колгоспників, які продавали різні продукти свого домового господарства: хліб, молоко, масло, яйця, м'ясо, овочі і т. п. У людини необізнаної з життям селян у СРСР могло скластись враження, що колгоспники живуть у достатках і мають надмір харчових продуктів, бо ж продають їх! Так виглядало б з вікон вагона, але в дійсності воно було не так. Вистачало приглянутися сумним і збідованим обличчям тих людей, приглянутися до їхньої зношеної одежі й взуття, прислухатися до їхніх розмов, щоб переконатися в тому, що ці нещасливіччя відіймають від уст своїм дітям і собі самим, а продають найконечніших видатків. Не один продає ці рештки і плаче, бо сам голодний і вдома голодні діти. Ні, треба бути в советськiм селі, треба зжитися з селянами і пізнати їх біду, щоб наочно переконатися в страшних злиднях і розпучливому положенні селян. Тому таким страшним парадоксом заносило від слів Сталіна про те, що советське "селянство є визволене від експлуатації..."

Сталін в однім мав рацію: такого селянства, як советське, ще дійсно "не знає історія людства"... Таких злиднів, які панують у советських селах, ще не бачила історія людства.

ФАКТИ ДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЦК КПСС НА КНИЖНОМУ Й ЖУРНАЛЬНОМУ ВІДТИНКОВІ

Написав проф. Дмитро СОЛОВЕЙ

1. ЩО ВИЯВЛЯЮТЬ ВІДОМОСТІ ПРО ТОРГІВЛЮ КНИЖКАМИ В УКРАЇНІ

Книготоргівля в Україні підпорядкована Міністерству Культури УРСР. Деякі дані про неї ми знаходимо у статті Дм. Гнатюка в "Радянській Україні". Він пише:

"Уряд Радянської України" реорганізував книжкову торгівлю в республіці. Нині Міністерство культури УРСР займається книготоргівлею тільки по містах і селищах міського типу. Організацію розповсюдження книг в сільській місцевості повністю покладено на Укоопспілку та її органи на місцях.

Розширюється... книготорговельна мережа республіки. Тільки за нинішній (1957) рік вона збагатилася 76 новими магазинами й павільйонами. Тепер на Україні є 1920 спеціалізованих книжкових магазинів, павільйонів і кіосків. Крім того, література продається в 770 райкультмагах та більш як у семи тисячах сільських універмагів.

За вісім місяців цього (1957) року населенню продано літератури на 344 мільйони крб. — на 40 мільйонів крб. більше, ніж за цей час торік.¹⁾

Жовтень місяць — місячник книжки. На майданах та вулицях, по парках та скверах, на підприємствах, в колгоспах та в МТС відбуваються традиційні базари. По містах — більші, а по селах, звичайно, менші. На тих базарах можна купити різноманітну літературу. Як бачимо, сам по собі звичай не поганий. У зв'язку з цим традиційним місячником і з'явилася стаття Дм. Гнатюка. Між іншим, у ній звертає на себе увагу такий уступ:

"Поряд з книгами українських видавництв у книжкові магазини республіки щодня надходять тисячі книг, випущених центральними видавництвами й видавництвами братніх республік".

Немає сумніву, що мова іде тут про "щоденне надходження тисяч книжок" великоруською мовою, бо іншими мовами народів СРСР такої кількості книжок в Україні не може розходитися. Оті видання центральних московських видавництв нестримною повинню пливуть в Україну, досягаючи найдаальших її кутків. Спрямовують їх сюди згідно з розробленим у Москві за директивами ЦК КПСС державним планом. Не дурно ж аж на Буковині завідувачка культмагом Кіцманівського сільського споживчого товариства Оріся Гешко, як довідуємося з газети, носить нагрудний значок, привезений, очевидно, з Москви, з написом — "Отличник советской торговли".²⁾

Ми, звичайно, не мали б нічого проти книжок великоруською (чи якоюсь іншою) мовою і не згадували б тут про це, якби масовий привіз їх на Україну не робився з ясною метою заступити на Україні українські книжки, витиснути їх з ужитку. Себто: коли б це не мало колоніального завдання — русифікувати українську людність, поборювати українську культуру, затримувати її розвиток.

Ось, наприклад, Ф. Яковчук, кореспондент "Радянської

¹⁾ Дм. Гнатюк: Книгу — в маси. Організовано проведено місячник книги. ("Радянська Україна", ч. 231 (10.974), 2. X. 57, Київ).

²⁾ Ф. Яковчук: Буковинські книголюби. ("Радянська Культура", ч. 84 (292), 20. X. 57, Київ).

Культури“ (органу Міністерства культури УРСР) у кореспонденції, на яку ми щойно покликувалися, пише про свої спостереження в книгарні міста Садгори на Буковині:

”Юнака, що зайшов до магазину, цікавить технічна література. Він зупиняє свій вибір на книжці ”Трактор ДТ-54“...

З кореспонденції не видно, якою мовою написана книжка. Але, переглядаючи ”Радянську Україну“ за вересень і жовтень, ми натрапили на таке оголошення:

”До уваги керівників МТС, колгоспів, радгоспів та читачів. Магазин ч. 12 ”Будинок Книги“ ”Київкниготоргу“ пропонує літературу, яка є в продажу.“)

І далі подаються назви конкретних книжок із позначенням року видання й ціни. Все це не дрібні книжечки, а здебільшого солідні видання. Лише одна книжка має ціну 1 крб. 80 коп., а решта — 3, 4, 5, 6, 7, 10 і т. д. крб. Від 10 крб. і до 19 крб. — аж 13 назв. Всі ці книжки в оголошенні зведені до двох груп — ”техніка“ та ”медицина“. У групі ”техніка“ подано 33 назви, а в групі ”медицина“ — 5 назв, а всього 38 назв книжок. Із них одна видана в 1954 р., дві — в 1955 р., сімнадцять — у 1956 р. і вісімнадцять — у 1957 р. Все це — нові видання.

Серед авторів цих книжок є такі типові прізвища, як: Филоненко, Красниченко, Семенюк, Гончар, Степаненко, Шимийко, Мельниченко тощо. Видавців, на жаль, названо лише в трьох випадках: ”Госстрой Совета Министров УССР“, ”Сельхозиздат УССР“ і ”Держбудвидав УРСР“. Все це — **державні установи Української РСР**. Проте серед 33 назв книжок з техніки, які пропонуються працівникам МТС, колгоспів і радгоспів України, **не знайшлося жодної книжки українською мовою**.

До речі, у цьому ж каталозі книжок з техніки ми знайшли й розгадку, якою мовою написана книжка, що її купував юнак у місті Садгора на Буковині. Ось вона: ”Гайворонський А. Г., Горожанкин В. И.: Трактор ДТ-54 и его модификации. 1957, ц. 8.50“.

Значить, якщо в Україні хтось цікавиться технічною літературою, як той хлопчина з Садгори, то мусить досконало знати великоруську мову. Бо технічної літератури **українською мовою немає**, і ”Будинок Книги“ сільським робітникам колгоспів і радгоспів не може її запропонувати. Таку то український народ в ССРСР має самотійність і так про нього дбає Міністерство культури Української РСР.

Так само й серед п'яти книжок групи ”медицина“ **немає жодного видання українською мовою**. Отож, усі 38

*) ”Радянська Україна“, ч. 220 (10.963), 18. IX. 57, ст. 4.

книжок видані великоруською мовою, навіть і та книжка, що її видав "Держбудвидав УРСР". Себто — українізація далі назви видавця не пішла...

Через два дні у тій же "Радянській Україні" і той же самий магазин ч. 12 "Будинок Книги" "Київкниготоргу" оповістив, що приймає замовлення на книжки, які незабаром виходять з друку. Серед них: з **медицини** — дві українською і дві великоруською мовою; з **економіки** — одна українською і одна великоруською мовою; з **ветеринарії** — одна українською мовою. Таким чином, всього 7 книжок, а в т. ч.: українською мовою 4 і великоруською мовою 3.

Нарешті, у цьому ж числі "Радянської України" є також оголошення для завідувачів книгозбірень, в якому сказано, що "Київський облбібколектор провадить передплату бібліотек на такі передплатні видання", і далі подано 16 назв. Все це великі багатотомові видання, разом — 134 томи. З того числа лише 21 том українською мовою, а саме:

1. Б. Д. Грінченко (редактор): "Словар української мови". У чотирьох томах. Ціна за том 11 крб.
2. Євген Гребінка: "Збірка творів". У п'яти томах. Ціна кожного тому — 8 крб.
3. Л. Толстой: "Твори". У 12-ти томах. Ціна кожного тому — 8 крб.

Усі 21 том вартістю 168 крб., що становить 8,1% вартости усіх оголошених книжок. Решта 113 томів — великоруською мовою. Навіть переклади з чужих мов для українського читача подаються не українською, а великоруською мовою. Наприклад:

1. "Собрание сочинений Диккенса в тридцяти томах". Ціна кожного тому — 11 крб.
2. "Собрание сочинений классика армянской литературы Александра Ширванзаде в трех томах". Ціна кожного тому — 11 крб.

Всього великоруською мовою, як сказано, 113 томів вартістю 1908 крб. або 91,9% вартости усіх оголошених книжок.

Так вимальовується картина русифікації на підставі цих трьох оголошень. Інших оголошень про книжки за вересень-жовтень 1957 р. у кількох десятках чисел "Радянської України" та "Української Культури" ми не знайшли.

Чи не є цей похмурий образ дійсності випадком? Треба думати, що ні. В іншому місці ми згадуємо про інший факт — оповістку книгарні Академії Наук УРСР про продаж у ній наукових книжок з будівельної механіки, теплоенергетики, астрономії, гідротехніки, математики, хемії та геології. Всього подано в тому каталозі також 38 конкрет-

*) "Радянська Україна", ч. 222 (10.965), 20. IX. 57; ст. 4.

них назв книжок, що їх видано в Україні, але серед них — жодної книжки українською мовою.

2. ДЕЩО ПРО ПРОДУКЦІЮ КНИЖОК В УКРАЇНІ.

У статті Дм. Гнатюка, що її згадано з самого початку, ми читаємо:

...”в 1957 році кількість виданих в республіці книг і брошур досягне 97 мільйонів примірників, у тому числі 80 мільйонів примірників — українською мовою“.

Виходить, ніби, становище не погане. В Україні в 1957 році серед всієї маси книжок, що будуть видані, книжки українською мовою становитимуть 82,5%. На жаль, тільки, Гнатюк не дав порівняння з РСФСР. А без цього порівняння не можна зрозуміти дійсного становища й набути правдивого знання. Не розшифрував Дм. Гнатюк і того, що криється за отим, ніби, великим відсотком — 82,5%. Ми ж самі не маємо змоги добути додаткових даних за 1957 р., а тому теж не можемо цього всього зробити. Проте більш-менш докладні статистичні відомості за 1955 р. дають нам можливість скласти про все це цілком певне й безпомилкове уявлення.

Та перед тим, як перейти до розгляду відомостей, про видавничу діяльність за 1955 рік, нагадаємо читачам, що усі фінансові засоби, здобувані в наслідок реалізації матеріальної продукції усіх народів ССРСР, збираються до однієї державної скарбниці, підпорядкованої урядові ССРСР з погляду формального, а фактично — підпорядкованої ЦК КПСС. Проте ми даремно стали б шукати точних цифрових відомостей про те, скільки кожна республіка щороку дає грошових засобів для поповнення спільної державної скарбниці ССРСР. І скільки із тої спільної державної скарбниці ССРСР витрачається фінансових засобів на потреби кожної республіки. Очевидно, тут існує така кричуща розбіжність між тим і другим, діє такий колоніальний визиск неросійських народів, що урядові ССРСР (який фактично тільки виконує директиви ЦК КПСС) доводиться пильно ховати ці відомості від очей народів "рівноправних" республік.

Та треба думати, що питома вага окремих республік у творенні тих спільних фінансових засобів цілого ССРСР є дуже близька до питомої ваги людности тих республік. Ця ж остання є така:

Табл. 1.		Людність ССРСР на кінець 1956 р.	
Республіки	Мільйонів осіб	Питома вага республік	
РСФСР	113,2	56,5	
Україна	40,6	20,3	
Інші 13 республ.	46,4	23,2	
Разом ССРСР	200,2	100	

Із цієї таблиці ч. 1 бачимо, що питома вага людности України в ССРСР дорівнює тепер 20,3%. Зрозуміло, що й питома вага витрат на Україну (якщо ці витрати робляться добросовісно та згідно з принципами інтернаціональної справедливості, на сторожі якої стоїть, нібито, ЦК КПСС), мають дорівнювати 20,3%. Проте дійсність цілком заперечує це, виявляючи **яскраво колоніальний розподіл фінансових засобів із спільної державної скарбниці**, що його щороку робить уряд ССРСР за директивами ЦК КПСС. Це можна простежити на усіх ділянках життя окремих республік. Це ж виявляється й на ділянці видавничій.

Табл. 2. Року 1955 видано книг у розподілі між республіками ^{а)}

Республіки	Тираж мільйонів примірників	Питома вага (у %%)
РСФСР	808,4	79,6
Україна	86,2	8,5
Інші республ.	120,4	11,9
Разом ССРСР	1.015,0	100

З таблиці першої ми знаємо, що питома вага людности України, а значить і питома вага її у поповненні державної скарбниці ССРСР сягає 20,3%. Проте з цієї табл. ч. 2 бачимо, що на видання книжок їй видано тільки 8,5% того, що витрачено по цілому ССРСР, себто — **у два з половиною рази менше того, що їй належало**. І навпаки, хоча питома вага людности РСФСР сягає тільки 56,5%, на видання книжок їй видано 79,6% усіх засобів, витрачених в цілому ССРСР. Отож, виходить, що **у півтора рази більше**, ніж належало РСФСР за принципом рівномірного й справедливого розподілу коштів.

Проте, коли ми вирахували, що питома вага книжок, виданих в Україні в 1955 р. становить 8,5% у всесоюзному тиражі, то мусимо не забувати, що цей відсоток стосується **всіх** виданих в Україні книжок — і українською, і великоруською мовою. При чому, року 1955 книжки українською мовою в Україні становили 73%. Але коли взяти книжну продукцію цілого ССРСР, то виявляється, що питома вага книжок українською мовою в тиражі цілого ССРСР є дуже мала.

Табл. 3. Тираж книг в 1955 р. в розподілі за мовами видань.

Мови видань	Мільйонів примірників	Питома вага (у %%)
Великоруська мова	827,1	81,5
Українська мова	63,0	6,2
Мови інших народів ССРСР	97,1	9,6
Закордонні мови	27,8	2,7
Разом по ССРСР	1.015,0	100

^{а)} Печать СССР в 1955 году. Москва, 1956, ст. 20

З показників цієї табл. ч. 3 бачимо, що питома вага в СРСР книг українською мовою сягала в 1955 році за офіційними даними тільки — 6,2%. Себто — ця питома вага була **втриє менша** за питому вагу української людности, як етнічної групи, в СРСР. Це значить, що на видання книжок українською мовою із спільної державної скарбниці СРСР видано **втриє менше** грошових засобів, ніж належало. Натомість на видання книжок великоруською мовою в цілому СРСР видано **більш, як у півтора рази** проти питомої ваги великоросів у Союзі.

Та, на жаль, і це не все. **Українською** мовою в Україні видається **переважно** маловартісна пропагандивна література і дуже великими тиражами по 100, 300, 600 тисяч примірників (як це було, наприклад, з промовами вождів на XX-му з'їзді в 1956 р. та з промовами Хрущова в 1957 р. тощо). **Великоруською** ж мовою в Україні видається **переважно** наукова (особливо з точних наук) і майже вся технічна література. Що ми й бачили на прикладі з оголошенням про технічну літературу в "Радянській Україні". Ця технічна й наукова література виходить, рівняючи невеликими тиражами, бо розрахована не на масового читача, а на вужче коло фахівців.

Про те, що українською мовою видається переважно пропагандивна література, видно також з цитованої вже статті Дм. Гнатюка. Він пише:

"Центральне місце в роботі республіканських і обласних книжкових видавництв у нинішньому році займає випуск літератури, присвяченої 40-річчю Великого Жовтня. Масовими тиражами видається близько 200 назв книг, альбомів і брошур, де підсумовуються досягнення в господарському і культурному будівництві на Україні за роки Радянської влади...

Значним вкладом у висвітлення величезної ролі В. І. Леніна в історичній долі українського народу... є видання збірника "В. І. Ленін про Україну", до якого увійшли твори, листи, промови і документи В. І. Леніна про Україну за весь період його революційної діяльності.

Яскраві картини незабутніх днів героїчної боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади в Україні відтворюють: тритомник документів "Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні", збірник статей "Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади", спогади учасників Жовтневої революції і громадянської війни на Україні..."

Досягнення народного господарства України за роки Радянської влади підсумовуються в книгах: "Українська РСР", "Промисловість Радянської України за 40 років", "Чорна металургія України", "Гірнича промисловість України", "Україна будує", у фотоальбомах "Радянська Україна", "Машинобудування України", "Сільське господарство Радянської України", в альбомі наочних підсобників: "Українська РСР за роки Радянської влади" та в ряді інших видань... (Підкреслення наші).

Тому, коли нам кажуть, що в 1957 р. українською мовою має бути видано 82,5% всього тиражу книжок в Україні, то треба не забувати, що ті 82,5% тиражу складаються (образно кажучи) з пропагандивної половини та соломи, а 17,5% — переважно з зерна (наукової й технічної літератури). Мета такого розподілу видань в Україні між мовами українською та великоруською цілком ясна: затримати розвиток української культури, загальмувати розвиток української наукової й технічної мови. Звести українську мову до ролі "мови для хатнього вжитку", про що старалися й російські чорносотенці в дореволюційні часи.

3. ДЕЩО ПРО ЖУРНАЛЬНУ ПРОДУКЦІЮ В УКРАЇНІ.

Але особливо яскраво виявився колоніальний дискримінальний русифікаторський підхід ЦК КПСС у справі планового розподілу коштів на видання журнальної літератури. Тут ми маємо таку вражаючу картину (див. таблицю 4).

Табл. 4. Тираж журналів, збірників, бюлетенів та бюллетенів агітатора за 1955 р.^о).

Республіки	Мільйонів аркушів-відбиток	Питома вага (у %)
РСФСР	1.730,1	90,8
Україна	71,3	3,7
Інші республіки	104,0	5,5
Разом СССР	1.905,4	100

З цієї табл. 4 видно, що питома вага усіх журналів, які видано було в 1955 р. в Україні, дорівнювала тільки 3,7%. Це значить, що тираж журналів в Україні був більш, як у **п'ять разів менший** за питому вагу людності України в СССР і за питому вагу її внеску для поповнення державної скарбниці Союзу. При чому, знову підкреслюємо, що цими 3,7% охоплено журнали, видані в Україні і українською і великоруською мовою. А в тому числі політичні, пропагандив-

^о) Печать СССР в 1955 году, табл. 30.

ні, популярні художні і т. д., різні збірники тощо. Як відрахувати ж із 1.905,4 мільйонів аркушів-відбиток різні бюлетені, спорадичні збірники й блокноти агітатора, то на частку самих журналів у прямому розумінні цього слова припадає 1.716,3 млн. аркушів-відбиток. Між республіками вони розподіляться так (див. табл. 5):

Табл. 5. Тираж самих журналів за 1955 рік

Республіки	Мільйонів аркушів-відбиток	Питома вага (у %)
РСФСР	1.582,7	92,2
Україна	54,8	3,2
Інші 14 республік	78,8	4,6
Разом ССРСР	1.716,3	100

За даними табл. 5 питома вага України ще менша — 3,2%. Про цю кількість журнальних аркушів-відбиток цілого ССРСР (1.716,9 млн. прим.) офіційне джерело подає відомості в розподілі, як на республіки, так і на тематичні групи. Усіх журнальних тематичних груп — 14. Ось вони:

1. Політичні й соціально-економічні.	8. Фізкультура. Спорт.
2. Військові.	9. Культура. Освіта.
3. Природничі науки. Математика.	10. Мовознавство.
4. Техніка. Промисловість. Транспорт. Зв'язок.	11. Літературно-художні.
5. Сільське господарство.	12. Мистецтво.
6. Торгівля.	13. Релігія.
7. Охорона здоров'я. Медицина.	14. Друк і бібліографія.

Звичайно, для держави потрібні журнали із усіх зазначених тут 14 груп. Але одні журнали для держави мають дуже важливе значення, інші — другорядне, а ще треті — зовсім мале. Для розвитку й розквіту сьогодишньої культурної держави, можна сказати, виключну роллю відіграють видання третьої групи: з **природничих наук** (фізики, хемії, геології тощо) та з **математики** і видання четвертої групи: з **техніки, промисловости, транспорту, зв'язку**. Без цієї літератури жодна сьогочасна держава не може розвиватися й приречена на відсталість і занепад. Гляньмо ж, як ці видання розподіляються між республіками (див. табл. 6).

Табл. 6. Розподіл між республіками найважливіших журналів за 1955 р.

Республіки	Природничі науки. Математика.		Техніка. Промисловість. Транспорт. Зв'язок.	
	Тисяч аркушів- відбиток	Питома вага (у %%)	Тисяч аркушів- відбиток	Питома вага (у %%)
а	1	2	3	4
РСФСР	68.946	99,3	74.907	99,5
Україна	296	0,4	236	0,3
Інші 14 республік	177	0,3	148	0,2
Разом ССРСР	69.419	100	75.291	100

Досить уважно глянути на показники граф 2 і 4 таблиці 6, щоб зрозуміти шовіністичну тенденцію псевдоінтернаціоналістів з ЦК КПСС. **Майже увесь тираж цих найважливіших журналів, зосереджений в РСФСР.** І видається він великоруською мовою. З природничих і математичних наук в РСФСР видається 99,3%, а з техніки, промисловости, транспорту і зв'язку — 99,5% всієї всесоюзної кількості аркушів-відбиток! На частку ж 87 мільйонів людности самостійних за "сталінською" конституцією неросійських республік (які творять 43,5% людности СССР) припадає з усього тиражу зазначених двох найголовніших груп журналів тільки — 0,7% і 0,5%! Зокрема ж, **на частку людности України, яка становить 40,6 млн. осіб; або 20,3% людности СССР, припадає аркушів-відбиток журналів з природничих і математичних наук — 0,4%, а з техніки, промисловости, транспорту і зв'язку — 0,3%.**

Це значить, що гроші із спільної державної скарбниці на видання цих груп журналів були розподілені так, що РСФСР одержала на видання великоруською мовою — 99,4%, а всім неросійським республікам разом дано — 0,6% усіх тих коштів! Що ж до України, то вона одержала у першому випадкові (на журнали з природничих і математичних наук) — **у 51 раз менше** за питому вагу своєї людности, а у другому випадкові (на журнали з техніки, промисловости, транспорту, зв'язку) — **у 68 разів менше!** І це одержала **на всі журнали** — й українською, й великоруською мовами. Але ще в гіршому за Україну стані опинилися всі інші неросійські республіки разом взяті.

Цей розподіл грошових засобів на найважливіші журнали, засобів, взятих із спільної державної скарбниці, уряд СССР зробив за директивами ЦК КПСС зовсім у стилі сатиричної байки І. А. Крилова "Лев на ловах":

"Оця частина — це моя по договору;
А ця — належиться мені, як левові, без спору;
Та й ця частина — теж моя:
Бо ж за усіх сильніший я;
А до цієї хто із вас хоч кігтиком дістане,
То той із місця вже живий не встане."

Звичайно, це лише уривок із давньої сатири письменника-великороса. Але, як же ця сатира пасує до дійсности сучасного СССР. Як влучно й правдиво відбиває вона сучасну дійсність: спосіб розподілу урядом СССР грошових засобів із спільної державної скарбниці на потреби окремих членів Союзу.

Так свідчать фактичні дані самого уряду СССР, що їх він, кінець-кінцем, наважився оголосити для загального відома. Але питаємо, де ж тут **дружба народів?** Де тут

розвиток національних культур (окрім, звичайно, великоруської)? У чому тут, при розподілі коштів із спільної державної скарбниці, застосовано **інтернаціональний принцип**? У чому тут виявлена **національна справедливість**? Що про них так голосно й солодко пише партійна московська пропаганда.

На жаль, усього цього немає. Усе це тільки фальш і облуда. Факти ж виявляють лише голий шовінізм і насильства диктаторів-колонізаторів, що виступають під зрадливою маскою інтернаціоналів.⁷⁾

Дмитро СОЛОВЕЙ

3 документів минулого

УКРАЇНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ В ОСТЕРСЬКОМУ ПОВІТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБ. (1900—1905)

Написав Андрій ЖУК

Остерський повіт займав довгу та широку полосу лівого берега Дніпра і був розділений Десною на дві, майже рівні, часті: піщано-лісову, між Дніпром і Десною, слабо заселену, і чорноземну лісостепову, по лівій стороні Десни, заселену досить густо, особливо по правій стороні залізничної лінії Київ-Ворожба.

За переписом 1897 р. повіт мав 133.200 осіб людності, майже виключно української і в значній часті козачої, при 2% жидів. На квадратну версту приходилось 38 осіб, отже просторинь повіту рівнялася б 4032 кв. верстам. З цієї площі найбільше було під лісами, поверх 30%, на рілню землю припадало всього 25%, а решта — на луки, пасовиська, нежитки і інші. Свого хліба в повіті ніяк не вистачало і його довозувало з-зовні. Фабрична промисловість також була мало розвинена. Її виробництво обчислювано того часу на 240.000 карбованців. Затруднених всього було 350 робітників. Більше значення мали домашні промисли, — вироби дерев'яного посуду, боднарство, колісництво, ввозництво і інші, достарчаючи поважній кількості населення як-такі зарібки. Великих панських маєтків також було небагато і численне безземельне і малоземельне населення повіту рятувалося сезонними літніми заробітками поза межами повіту.

Повітове місто Остер, над рікою того ж імені, де вона вливається в Десну, має за собою тисячолітню буйну історію. Положене на середині дороги між Києвом і Черніговом, сильно в старих часах укріплене, мало воно велике стратегічне й політичне значення; за його посідання велися між різними претендентами криваві війни. Але тепер Остер, хоч був адміністративним центром великого повіту, а тим самим мав значну кількість урядничої інтелігенції, під культурним і економічним оглядом представлявся дуже мізерно і ніякої ролі в громадському житті не відігравав. У ньому не було жадної середньої школи, коли не рахувати так зв. "Уездного Училища"; його населення (5.380 осіб в 1897 р.), складалося в значній частині з хліборобського елементу; торгівля була мало

⁷⁾ Ця стаття написана в основному на базі матеріялів, що їх автор більш докладно подає у своїй великій праці "Російський більшовицький колоніалізм на Україні".

розвинена; з ремесла мало значне поширення плетення рибальських сітей.

Під економічним і громадським оглядом більше значення мало також старе містечко Оглав, за гетьманщини сотенний центр, а тепер торговельний центр густо заселеної південно-східної частини повіту. Мало воно понад 6.000 осіб населення, головню козачого й було найбільшою оселею в повіті, з офіційною назвою: Гоголів! Тут було багато крамниць і ремісничого люду; два рази на тиждень відбувався базар; впродовж року було п'ять ярмарків ширшого, міжповітового значення. Це торговельне містечко й стало центром українського революційного руху в повіті.

Зв'язаний цей рух з іменами Миколи Галагана, сина священика з сусіднього з Гоголем села Требухів (3.500 мешканців), відомого пізніше українського політичного діяча, і Грицька Чупринки, родом з самого Гоголева, сина заможного козака, що пізніше виявив себе талановитим українським поетом.¹⁾

Не зайвим буде тут навести, як вони прийшли до українства, з яких джерел виростало їхнє національне самопізнання і в якому стані воно тоді перебувало.

Зі споминів М. Галагана довідуємось, що його родина, як і загал — священичих родин, за поодинокими винятками, зберігаючи в побуті деякі народні особливості й не цураючись народньої мови, була типово "малоросійською" родиною, — культурно русификованою, вірнопідданчою, з повною затратою інтересу до історичного минулого рідного краю і байдужістю до новітнього національно-відродного руху. Одна лише його стара бабця, що походила з визначного козацького роду, зберігаючи родинні пам'ятки старих козацьких часів, несвідомо підтримувала зв'язок з минулим, культивувала козацьку традицію і в душу малого внука заронила іскру любови до тої минувшини. Улюбленим його заняттям стало "козакофілство", забави з тоавришами-ровесниками в козаків-воїнів!

Але від бабці малий Микола мабуть мало що знав про козаків, більше про них довідався він учительки, що приготовляла його до гімназії. Вона дала йому до перечитання "Тараса Бумбу" й інші оповідання Гоголя, та при цім пояснила й справу з "малоросійськими козаками" і М. Галаган вже стояв на дорозі до національного самопізнання. Таким він вступив до гімназії у Києві на десятому році життя (родився 1881 р.). Але гімназійна цареславна обрусительна система навчання дуже скоро викорчувала в ньому ці зародки національної свідомості і він ступнево ставав царепоклонним "руським чоловіком". Може б ним і залишився, якби не випадок, що на гімназійній квартирі, де Галаган мешкав з кількома іншими гімназистами, не з'явився новий мешканець, учень тої ж гімназії, Грицько Чупринка.

Не довго Чупринка тут мешкав і взагалі скоро покинув гімназію, але за короткий час спричинив цілу революцію в житті мешканців квартири, а Галагана, можна сказати, спас від денационалізації.

Недовге перебування Г. Чупринки на нашій гімназійній квартирі, — оповідає Галаган у своїх споминах, — мало для мене особисто великого значення. Насамперед ми зійшлися і здружилися з ним, як близькі земляки. Хоч був він на три роки старший за мене, але я був лише одною кілясою нижче за нього. В умовах нашої "вольниці" ми тим більше зблизилися, що нас було тільки два чернігівці і нам обом доводилось обороняти честь своєї "тісної батьківщини". В цьому відношенні він був незвичайно сильним союзником, бо розпоряджав такою зброєю, якої ніхто інший з нас не мав: він на різні напади умів відповідати віршованими каламбурами чи сатиричними віршами. Писав

¹⁾ Микола Галаган: "З моїх споминів". Вид. "Червона Калина", Львів, 1930, ч. I (Всього вийшло чотири частини).

ці свої "твори" також і по-українськи. Я дуже цінив у ньому не тільки оцю його здібність, але і його рішучість, відважність, неуступчивість супроти начальства і впливлення "казьонщини"... Але було в наших відносинах й інше, що вплинуло на мене глибше і не дало мені піти тим шляхом, на який мене тягли "вірнопіддані" педагоги...

Його батько Оврам приїздив інколи до Києва відвідувати сина. Приїздив одягнений у жупан, з клучочком: зовсім не по-"панському". Це давало привід декому з його товаришів до різного роду, хоч і жартиливих, але трохи насмішуватих зауважень, бо "непанська" постать батька нібито мусіла понижувати й гідність його сина. І тут Чупринка з усією своєю нестриманістю й безоглядністю починав не оборонятися, а просто нищити (не фізично, звичайно!) свого противника. В числі аргументів наводив він також і той, що **батько його і він сам, є козак з діда-прадіда**. Ця свідомість високої гідності свого козацького стану не тільки заїмповувала мені у високій мірі, але просто мене захопила. В пам'яті нібито відновилося те, що стало покриватись пеленою "руськості" й "вірнопідданства". Пригадалось, що Чупринки сусідують у Оглаві з Конахами, (рідня його бабці з козаків, де були живі козацькі традиції) і по асоціації ідей відновилося і віджилося усе те, чим я захоплювався у дитинстві. "Козакофілство" виявило свої права. Помимо всяких хлоп'ячих "авантур" ми з Чупринкою не раз і не два говорили на ці теми і зі всіх тих даних і відомостей, якими ми розпоряджалися тоді, ми прийшли до висновку, що ми не є "руські", а що ми є "малороси", чи "козаки малоросійські", яких на шкоду собі і всім нам гетьман Хмельницький віддав під Москву. Чупринка, мабуть, зовсім неспівомо й сам того не знаючи, подав мені руку поміч в критичну хвилину. Зовсім в іншому світлі представлялось тепер те, що знав я раніше, і зовсім з іншими настроями читав я тепер і того ж Гоголя і "Полтаву" Пушкіна, і Мачета і Мордовцева^{*)}).

Отже джерелом національного самопізнання наших героїв була козаччина, боротьба предків, під цєю назвою, за свою свободу і незалежність, та створена в результаті тої боротьби козацька держава, яку гетьман Хмельницький "на шкоду собі і всім нам віддав під Москву". У Галагана, священичого сина, це козакофілство було до певної міри наносним, не дуже тривалим, натомість у Чупринки, сина козака "з діда-прадіда", було воно органічним, творило суть цілої його душовості. Це вже був вищий ступінь національного самопізнання. Вихідна точка опертя у духових шуканнях була знайдена, а в яких формах ці шукання вилилися, в яких цілях і з якими наслідками, будемо бачити далі.

По укінченні четвертої класи гімназії, М. Галаган перейшов до Колегії ім. Павла Галагана, курс науки в якій відповідав чотирьом вищим класам звичайної гімназії, а в якій ще не цілком вивітрився був дух її основника, відомого українофіла 50-70 років XIX ст., Грицька Галагана. Серед учителів і виховників тої школи бували визначні українські патріоти. Завів тоді він знайомство з родиною М. Драгоманова, що по смерті професора жила у Києві, товаришував з його сином, Зорею, і знайомству з цією родиною завдячував скріплення пробудженої Чупринкою національної свідомості, та це своє українство маніфестує підчас ферій у себе на селі, демонстративним уживанням української мови і народньої ноші, що рідко можна було тоді бачити у паничів!

Як він на літніх вакаціях 1900 р. перебував у себе дома, на селі, до нього зайшов, неназваний, на жаль, по імені "сіделець" казенної винної лавки (продавець урядового шинку, з якого горілка продавалась у замкнених наченнях), з сусіднього села. Він почув, що Га-

*) М. Галаган: "З моїх споминів", I, ст. 61 - 64. Підкр. наші. — А. Ж.

лаган українець, і прийшов познайомитись з ним. "Скоро ми порозумілися, — пише Галаган у своїх споминах, — і рішили заснувати український гурток. Гурток був невеликий, всього 5 людей: нас двоє ініціаторів, наш (требухівський!) учитель і двоє селян. Робили ми це самотужки, ніяких зв'язків з революційними організаціями ми не мали, але все таки деяку нелегальщину, власне галицькі видання, ми роздобули. Ідеологія нашого гуртка була нескладна: українство і революційність, а нашим "теоретиком" був Тарас Шевченко. Гурток існував не довго, але кинені ним ідеї були значно більш живучими").

1903 р. М. Галаган був уже студентом Київського Університету, належав тут до Української Студентської Громади і до "Революційної Української Партії" та, попри працю серед середньо-шкільної молоді Києва, розвинув організаційну працю на селах Остерського повіту, захоплюючи також деякі села сусідніх повітів. Партійні організації були заложені в селах: Требухові, Красилівці, Перечуді, Димерці, Русановій, Броварах, на залізні. станції Бобрин, у Стариці (Переяславського повіту) й інш.⁴⁾, з центром в Гоголеві.

Існування цих гуртків мабуть не було паперовим, бо в "Обзорі" Департаменту Поліції за 1903 рік говориться, що "з осені (того року) стало помічатися, що серед селянства м. Гоголева виник якийсь гурток, з протиурядовими цілями. Слідження скоро дало можливість виявити багато осіб, причетних до цього гуртка, однак, говориться в "Обзорі", через відсутність фактичного матеріалу для вчинення жандармського доходження, ліквідація гуртка була відложена "до більш зручного моменту"⁵⁾.

Цей "більш зручний момент" наступив дуже скоро, бо вже в січні 1904 р. М. Галаган, в своїй короткій автобіографії, уділеній авторові цих рядків в 20-их роках, пише, що зі заложеними ним літом 1903 р. гуртками він "був у постійному зв'язку восени і взимку того ж року, аж до свого арешту. В січні 1904 р. жандармерія арештувала кількох селян з тих гуртків, а в лютому був арештований і я, при чому мені було поставлено обвинувачення в приналежності до РУП, пропаганді серед селян, а також у зносінах із закордонними революційними організаціями".

Більше відомостей про цю "ліквідацію" знаходимо в партійній пресі РУП. В "Праці", ч. 2. за квітень 1904 р. подавалося, що в ніч на 28. і 30. січня в Гоголеві (Оглаві) були переведені ревізії у 10 селян. Осіб усіх нез'ясовано. Покищо відомо, що ревізії були у таких осіб: Івана Карпенка, Павла Коваля, Костя Кагарлика, Онукія Ужви, Луки Бабича, Данила Соболівського, Тимоша Шевеля. У Кагарлика знайдено відозви й іншу літературу РУП. Тоді ж (30. 1.) були ревізії в Требухові, між іншим у Федора Каленчика, у якого знайдено відозви РУП і його арештовано. Далі ревізії були в селах Красилівці і Перечудах. В Красилівці арештовано одного селянина. Ревізії робив жандармський полковник, пристав з Броварів, урядник і стражники. Присутні були прокурор і судовий слідчий.

У зв'язку з цими ревізіями і арештуванням одного селянина в Красилівці, арештовано в с. Сальному, Ніженського повіту "сідельця" Суярка. При ревізії у нього знайдено легальну українську бібліотеку, одну нелегальну брошуру РУП і ще якийсь незрозумілий рахунок в коронах австрійських! Суярка перед тим, як став "сідельцем", був учителем в Красилівці і на допиті казав, що давав селянам Красилівки до читання легальні українські книжки, що їх купував у Києві на Подолі. Може — казав він — там були й нелегальні, але, не переглянувши, прямо віддав селянам. Так виправдувався Суярка, як до нього, а від

³⁾ Там таки, ст. 84 - 85.

⁴⁾ Там таки, ст. 110 - 146.

⁵⁾ П. Дроздов: "Крестьянское движение в Черниговской губ.", ст. 18.

нього до селян, попала нелегальна література. А наявність серед книжок бібліотеки Свюрка рахунку в корснях і нелегальної брошури РУП свідчила, що поширювана ним література серед селян купувалася не на Подолі у Києві, а походила з партійних складів РУП у Києві, перевезена нелегально зі Львова і Чернівців в Австрії, де вона друкувалася, до чого Свюрка, очевидно, не міг признатися.

Свюрка походив з с. Веркіївки, Ніженського повіту, де існувала велика партійна організація РУП, під проводом учителя Гаврилея, з місцевих козаків. Жандарми переводили в його справі допити чотирьох селян у Веркіївці, а в Ніжені був арештований у цій же, ніби, справі робітник Жарчинський.

Ці масові ревізії й арештування у Гоголеві та інших селах на якийсь час затамували діяльність українських партійних організацій Остерського повіту. Але у зв'язку з російсько-японською війною вона оживляється і прибирає характер головним чином противоенної пропаганди, через поширення відповідних відозв. В партійному органі "Праця" *) знаходимо таку вістку з Гоголева: "29 червня, під час ярмарку були розповсюджені тут відозви до селян з приводу війни, видання РУП — "Селянам війни не треба!" та інші. Читалися відозви селянами з великим запалом. Купи селян, зібравшись коло возів, тут же балакали з приводу війни. До поліціантів попало відозв не багато, усі порозвозили селяни по домах".

Як бачимо, революційна українська пропаганда в повіті представлялася цілком поважно; існував ряд селянських гуртків, ширилася нелегальна українська література та були вже жертви цієї амції. В дійсності справа стояла ще краще, бо ж не все, що діялося по тих селах, де існували партійні гуртки, діставалося до партійної преси. А ще менше про це знали органи безпеки, і числом ревізій та арештувань, які вони переводили, ніколи не можна вимірювати розмірів поширення пропаганди!

Щодо виступів на зовні, в наслідок тої пропаганди, то, як правило, вони по всій Україні відбувалися в формі економічних страйків у панських економіях, і тільки від 1905 р. почали прибирати й політичний характер. Але в Остерському повіті тому, що тут не було багато великих панських маєтків, страйковий економічний рух був досить слабкий, натомість були імпульсивні виступи політичного характеру, але, на жаль, не маємо про це докладніших відомостей.

З революційних виступів і настроїв селянства повіту, маємо змогу занотувати такі факти. В 1903 р. був замордований поміщик Н. Владіміров, зненавиджений селянами з асвое "кулачество, дон-жуанство і грубість". Де саме це сталося, наше джерело не подає, але при цім зазначається, що "взагалі серед остерського селянства помічалося велике збудження. Селяни не хотіли купувати землі, говорячи: "все рівно наша буде!"").

За повідомленням кореспондента "Вольного Экономического Общества", в жовтні 1905 р. аграрний рух охопив Моравську волость Остерського пов., разом з сусідніми Пакульською і Слабинською волостями Чернігівського повіту. В Моравській волості селяни робили страйки. Як причину руху кореспондент вказує велике малоземелля бувших поміщицьких селян. Крім того, був "бунт на поміщиків" в Гоголеві і Семиполках *).

Про цей самий "бунт" в Семиполках оповідає в своїх споминах М. Галаган. Був він тут ще з одним "співчуваючим" товаришем на мітингу. Поліція хотіла їх арештувати, але селяни цьому перешкодили, при чім спричинилася бійка між селянами і поліцаями. На мітингу уха-

*) ч. 6-7 за серпень-вересень 1904 р.

*) И. Дроздов, див.: Маслов: "Аграрный вопрос", т. II, ст. 134.

*) "Аграрное движение в России в 1905 - 1906 гг.", т. II, ст. 362 - 363.

лено резолюцію "про республіку і землю". Після того до Семиполук прийшли драгуни "на усмирення" та для охорони панського двору⁹⁾.

Приблизно в тому ж часі відбувся "бунт на панів" у Гоголеві. На жаль, не маємо про це ніяких подробиць, крім коротенької, але многозначної звітки у Дроздова¹⁰⁾, що в звіті генерала Дубасова цареві, про селянські розрухи в Чернігівській губ., говорить, що в Гоголеві порядок був привернений після того, як неперемінний член Губерського "Присутствія" (уряду) Шрамченко арештував 41 "зачинщиків".

Цей Шрамченко появлявся в селах, охоплених рухом, в асисті військових відділів і жорстоко розправлявся з "бунтівниками". Які саме факти "бунту" мали місце в Гоголеві, не знати. По аналогії до інших осередків української революційної пропаганди, можна припускати, що тут перед 17 жовтня 1905 р. (конституційний маніфест з тої дати) і що цім відбувалися масові мітинги, на які стягалися люди й з сусідніх сіл; виголошувалися запальні революційні промови і приймалися ухвали. Можливо, що й були випадки ворожих виступів проти поміщиків і поліції, а може й проби творення місцевої революційної влади, бо й такі проби траплялися на селах, і під цим оглядом українські села випереджали міста. Але це тільки припущення, ніяких фактів не маємо, крім факту арештування 41 "зачинщиків" "бунту на панів".

У цьому часі, — згадує Галаган, — до гоголівського революційного гуртка пристав і Грицько Чупринка, але, нібито, перебування його в гуртку було коротке й характеризує він Чупринку так, що "він взагалі був не революціонер, а бунтар"¹¹⁾, себто людиною безпосередньої акції, а не мітингових резолюцій¹²⁾. Власне присутність в гуртку Чупринки скріплює наші, вгорі наведені, припущення, що в Гоголеві мабуть таки "добре варилося", бо ж Чупринка був уродженням революціонером і мусів накласти "печать свого духа" і на місцеві події, хоч знову маємо свідство, про що нижче буде мова, що рух в Остерщині мав на загал спокійний характер.

Треба ще зазначити, що до Гоголівського гуртка одночасно з Чупринкою пристав і молодий місцевий священик, та що Галаган був в цьому часі вже дезертером з РУП (Революційної Української Партії), приставши до "Української Спільки" РСДРП (Російської соц.-дем. роб. партії). Повернувшись до УСДРП, що була продовженням РУП, вже за революції 1917 р. і займав визначні становища в Українській Народній Республіці за Центральної Ради і Директорії, а на еміграції визначився духливим громадським діячем.*)

Що ж уявляв із себе під час революції 1905 р. Чупринка і яка була його роль в революційних подіях на Остерщині? Для відповіді

⁹⁾ М. Галаган: "З моїх споминів", ч. 1, ст. 140 - 141.

¹⁰⁾ ст. 143.

¹¹⁾ ст. 141.

¹²⁾ На нашу думку, шановний автор цілком хибно й даремно тлумачить слово "революціонер" у даній фразі М. Галагана як людину "мітингових резолюцій". Немає сумніву, що Галаган, протиставляючи бунтареві революціонера, вкладав у це поняття зовсім інший зміст. Ред.

*) Микола Галаган був не лише активним і видатним українським громадсько-політичним діячем і дипломатом (Директорія УНР вислала його з дипломатичними місіями до Румунії та Угорщини. Описові праці цих дипломатичних місій присвячений четвертий том спогадів Миколи Галагана). Він був також і непересічним науковцем. Шоправда, бурхливі роки революції та визвольних змагань українського народу, у яких брав він діяльну участь, а потім тяжке життя на вигнанні з рідного краю не сприяло нормальному розвитку його наукової праці. Та все ж, у наслідок його студії над деякими питаннями фізики, у скорбниці української наукової літератури лишилася нам його праця під назвою "Атомістично-молекулярна теорія. Нарис еволюції наукових поглядів на тонку будову матерії" (велика вісімка, стор. 188), що її року

на це питання не маємо ніяких інших відомостей, крім тих, що їх подає В. Дорошенко, в біографічному і літературно-критичному нарисі про Чупринку, в посмертному виданні його творів¹⁹).
мачить слово "революціонер" у даній фразі М. Галагана, як людину "мітингових резолюцій". Немає сумніву, що Галаган, протиставляючи бунтареві революціонера, вкладав у це поняття зовсім інший зміст.

Ми вже знаємо, як характеризував Чупринку Галаган, як вони жили у Києві на спільній гімназійній квартирі. За Дорошенком до тої характеристики треба додати, що Чупринка учився в різних середніх школах у Києві і на провінції, але ніде не міг нагріти місця, бо через свою живу і непогамовану вдачу він сам кидав школу, або його виганяли, і він не закінчив середньої освіти. Тоді батьки пробували його заохотити до праці при господарстві, але з цього також нічого не вийшло.

Молодого хлопця тягло до чогось іншого. Він зачитувався книжками, спеціально мав замилювання до поетичних творів і сам почав скоро писати поезії. Тікав часто з дому й перебував у Києві, провадячи босяцьке життя і підтримуючи також зв'язок з деякими колишніми його товаришами з гімназії, що належали до російських революційних гуртків. Вони пробують і його зтягти до організації, але він ухиляється, лишається сам собою, бо ж ці гуртки своїм духом були чужі для нього.

Чи натрапляв він тоді на українські революційні гуртки — не знати. Таким застають Чупринку революційні події 1905 р. у Києві. Він бере в них найактивнішу участь, а потім подається до себе додому, на Остерщину, стає одним з провідників української революційної організації в Гоголеві й керує разом з іншими товаришами революційним рухом у повіті. Про цю організацію говориться, що вона повстала ще перед 1905 роком, а в цім і дальших роках значно зросла і не загинула і в часах реакції. Отже це була стара організація РУП, провідну ролю в якій грав тепер Чупринка.

Революційний рух на Остерщині, — читаємо у Дорошенка, — хоч прибрав масовий характер, мав досить спокійний перебіг і його учасники, нібито, були лагідно покарані, тільки тюремним ув'язненням та засланнями! (бо практикувалися тоді й тяжчі кари на тілі!). Але в яких формах появлявся той рух, і що в ньому було суто українського, наприклад, чи були домагання, в ухвалених на мітингах резолюціях, автономії України, або хоч би заведення української мови в школах і урядах, — про це, на жаль, бракує відомостей. Про самого Чупринку Дорошенко лише, що він був тоді стихійним революціонером і стихійним українцем (за висловом Галагана — бунтарем!), отже, мабуть, не був свідомий українських національних завдань в процесі революції. Національне усвідомлення, нібито, прийшло до нього під час сидження в тюрмі у Києві, де він зустрівся з свідомими українськими революціонерами, та від цього ж часу починає писати свої поезії українською мовою. (У Галагана стоїть, що Чупринка вже в гімназії писав вірші по-українськи).

Після тюрми, Чупринці був заборонений в'їзд на Чернігівщину і він постійно жив у Києві, навідуючись, очевидно нелегально, і до Гоголева. У Києві входить тепер в українські літературні кола і віддається поетичній творчості, збагачивши українську літературу високовартісними, формою і змістом, поезіями.

Дальша історія життя Чупринки виходить поза межі нашої теми. Належить тільки зазначити, що з вибухом революції 1917 р. він не тільки пером, як поет, а також зі зброєю в руках боровся за Самостійну Україну та з "неправдою злою" і в цій боротьбі зложив свою буйну голову.

1925 у Празі видав, з передмовою академіка проф. А. Старкова, "Український Громадський Видавничий Фонд". — Ред.

¹⁹) Гр. Чупринка: "Твори". Прага, 1926.

Наші зауваження

ЯКЕ ТО ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ?

З нагоди сорокріччя утворення Української Народної Республіки видано деякі поважні праці, кілька брошур і оповіщено цілу масу статей по газетах і журналах. Брошури до моменту написання цього зауваження — це виключно плід націоналістичного середовища. Їх зміст такий, що, властиво, це не ювілей величного чину української нації, коли вона під проводом свого парламентарного представництва, Української Центральної Ради, реально відновила власними силами й власною боротьбою українську державність у формі Української Народної Республіки. Зміст цих брошур, то власне не тільки знецінення цього світлого моменту найновішої української історії, але також всебічне оплюгавлення.

Візьмемо для прикладу одну з найновіших брошур: "Українська воєнна доктрина" авторства М. Колодзінського. Видало цю брошуру "Товариство колишніх воєнк УПА" в Канаді і ЗЛА. Хоча Михайло Колодзінський, член колишньої "Краєвої Команди ОУН", видав цю брошуру ще в 1940 році на міміографі, то тепер націоналістичне середовище на еміграції уважало за вказане — перевидати цю брошуру не як якийсь забуток колишнього блукання націоналістичної думки, а як актуальне слово правди для практичної акції тепер. У передмові до цієї брошури пишуть видавці про ось що:

"Ця книжка появляється другим виданням в триста років від смери Хмельницького, полководця національної революції проти польського поневолення України, в сороковий рік національної революції і війни проти нового поневолення України — Москвою, та в п'ятнадцятий рік існування Української Повстанської Армії, найновішого етапу національної революції..."

Як бачите, то видавці в передмові не визнають факту реально-го відновлення незалежної державності українського народу в роках 1917—1920. Вони обходять тільки роковини смери Хмельницького, а після того Роковини "національної революції", а не державності, а при тім ще роковини "існування УПА". Щодо цього видавці в повній згоді з Михайлом Колодзінським у його "книжці" (це фактично брошура на 60 сторін). Колодзінський висловив те явно, що думали й думають інші провідники організованого і неорганізованого "націоналізму" типу ОУН, тобто він заперечує позитивність утвореної в цих роках української державності. Він за "революцію" того часу, а не за "державність".

Не треба думати, що це тільки якийсь мій полемічний хват у цій справі, який мав би на меті компромітувати націоналістичне середовище на еміграції. Колодзінський, колишній член найвищого проводу ОУН, бо його Краєвої Команди, в цій своїй брошурі заступає думку, що треба було весь час робити революцію в 1917-1920 роках, а не будувати державу. Це весь "дух" брошури. А ось кілька місць з того "духу":

На сторінці 50 він робить закид політичному проводові в Галичині за те, що він в 1918-1919 роках "не розпалював революційно масу":

"Політичний провід у Галичині не хотів революційно розпалити галицьку масу, а військовий не зміг надати позитивного революційного змісту галицьким стягам".

Виходить, що Колодзінський бере за зле політичному проводові Галичини, що він позитивно будував державну будівлю, а не, згідно з бажаннями Колодзінського, розпалював революційно масу. Колодзінський не каже, проти кого мала бути ця маса розпалена революційно

і не каже, який саме революційний зміст мав бути на стягах армії. Він просто за революцію, і на тім кінець.

Хоча Колодзінський і його видавці, нібито, святкують "сороковий рік української національної революції", але в дійсності у брошурі є такий зміст, який вказує на факт, що нібито взагалі сорок років тому не було навіть революції, а не то незалежної держави. На сторінці 55 він пише про часи Української Центральної Ради і збудованої нею української державности таке:

"На всіх трьох військових з'їздах у Києві 1917 року не знайшовся ні один військовик, що захотів би розігнати на чотири вітри всю збиранину Центральної Ради, так як Кромвел розігнав парламент, а Бонапарте палату депутатів і узурпувати собі революційним способом владу в Україні та стати творцем нової епохи... Бракувало в Україні в 1917 році Суллі, Цезаря, Кромвеля, Хмельницького, Бонапарте або Гарібальді".

Автор нібито зі скромности не пише, що бракувало тоді на цих трьох військових з'їздах власне не Цезаря, а тільки Колодзінського, який був би вже узурпував собі владу в Україні. Той висновок каже Колодзінський і його видавці зробити вже самому читачеві...

Але треба б сказати видавцям брошури Колодзінського, що власне в ті часи були в Києві і Цезарі і Наполеони і ще як там їх Колодзінський вичисляє. Були ж там тоді, і то на військовім з'їзді, такі діячі й революціонери, як Микола Міхновський, Євген Коновалець, Андрій Мельник та інші, яких історія ОУН і взагалі націоналізму рахує до "батьків націоналізму" й творців націоналістичної ідеології. Ніхто їм тоді не боронив пробувати проголошувати себе новими Цезарями чи Наполеонами та узурпувати собі владу. Мусіла тоді бути якась немилуча конечність, яка казала їм навіть не натякувати нікому, навіть собі самому, про те, що можна Українцеві підняти руку на Українську Центральну Раду та на утворену нею Українську Народню Республіку.

Колодзінський не розуміє того, що Центральна Рада була не якоюсь "збираниною", але установою, яку обрав Всеукраїнський Національний Конгрес у Києві (в днях 19-21. квітня 1917). Справді не було української сили, яка могла "розігнати на чотири вітри" Центральну Раду, бо ж власне ця народна українська сила її вибрала і поставила. В тім Колодзінський припадково має рацію, що не знайшовся Українець для бунту проти УЦРди і УНРеспубліки, навіть та частина московської меншини в Україні, яку провадила тоді большевицька партія, не мала сили "розігнати на чотири вітри" Центральну Раду й мусіла дістати цілі армії Советської Росії, щоб важитися на це. І не могла цього зробити також та група російської меншини, яку заступали великовласницькі земельні та фінансові кола й які висували на чолі Павла Скоропадського з його історичним прізвиськом. Треба було аж умови з німецьким командуванням у Києві і німецьких панцерних авт, щоб Центральну Раду, утворену українським народом, розігнати "на чотири вітри".

З цих двох прикладів видно, що Колодзінський і його видавці стоять на тім, що проти народньої української держави треба було робити "революцію" саме тоді, коли для оборони України в дійсності треба було консолідації усіх національних здорових сил. Колодзінський і його видавці з націоналістичного середовища зрештою ідуть у своїй думці логічно до кінця. Вони взагалі заперечують у своїй "війсьній доктрині" існування української державности в 1917-1918 роках, як твору власних сил українського народу. Колодзінський пише про це без покришки:

"Україна мала силу здобути самостійність тільки зліті 1917 року. Центральній Раді здобули Україну німецькі війська" (сторона 56).

Якщо йдеться про перше твердження націоналістичної організації,

в імені якої говорить Колодзінський, то це явна нісенітниця. Вліті 1917 року Тимчасовий Уряд Росії мав ще таку силу, що він міг почати навіть офензиву проти могутнього німецько-австрійського фронту, прогнати його й загрозити походом не лише на Львів, але й на Будапешт. Хто таке пише й видає, той або нічого не знає з історії першої світової війни, або знає, а навмисно баламутить своїх читачів.

Якщо ж брати в увагу друге твердження Колодзінського і його середовища, то тут повторена тільки брехлива пропаганда російських большевиків і білогвардійців. Українська Народня Республіка була утворена 20. листопада 1917 р. виключно власними силами українського народу під проводом Центральної Ради. З Німцями тоді була війна й навіть не було завищення зброї з ними. Проти Советської Росії воювала Українська Народня Республіка тільки власними силами, від 17. грудня 1917 року починаючи. Проголошення формальної самостійності і суверенності УНР Республіки настигло 22. січня 1918 р., знову ж тільки при власних силах України. Київ здобули большевики від Уряду УНР щойно 9. лютого 1918 року. Уряд УНР і Центральна Рада, хоч були примушені відступити до Житомира, але продовжували силами Армії УНР далі оборонну війну проти Советської Росії і мали успіхи. Щойно 19. лютого на основі мілітарного договору з Німеччиною і Австро-Угорщиною дали ці держави мілітарну допомогу Україні проти Советської Росії. Але ж визволила Київ тільки Армія УНР 1. березня 1918 р.

Для Колодзінського не треба фактів, як їх не треба для його націоналістичного середовища. Партійницьке засліплення йде так далеко, що вони навіть заперечують існування самостійної української державності, проголошуючи її німецьким твором. Якщо видавці аж так засліплені, то чи можна вірити в їх інші заяви про любов до України взагалі?

"Книжка" Колодзінського шкідлива з внутрішнього українського становища. Це видно з тих лише кількох прикладів її змісту. Але вона шкідлива з погляду зовнішньої української визвольної політики. Колодзінський і його середовище визнає "доктрину", що Україна має здобути собі землі поза своєю етнографічною територією на Сході. Це середовище в брошурі пише виразно ось що:

"Коли політика українського націоналізму змагає сперти східні кордони України на Волзі й поширити свій вплив у центральну Азію, то воєнна доктрина українських націоналістів не може брати під увагу тільки етнографічні українські землі..." (Сторона 22).

Ще не маючи волі, націоналісти хочуть поневолити чужі народи аж до центральної Азії. Це значить позбавити український визвольний рух конечних союзників у цих народах. Це найшкідливіша "доктрина", яку хто в некористь визвольного руху міг вигадати й опублікувати...

Ярослав КУТЬКО

ГРУШЕВСЬКИЙ І... РОМАНЕНЧУК

Вірте або не вірте, але це написано чорне по білому в такому журналі, що називається "Київ" (число 5 за 1957), і написав це за своїм підписом Богдан Романенчук так: "Грушевський... не був ні політичним провідником..., бо взагалі не був політиком". А що не був політиком, то тим самим, на думку п. Романенчука, також держава, яку він очолював як президент, мусіла завалитися. Про шевство може судити тільки швець. Як не швець, то за суд про шевство не берися. Так думає середній громадянин. Коли ж п. Романенчук береться роздавати атестати про те, хто був, чи є політиком, а хто політиком не був і не є, то треба було б припускати, що він якийсь екзаменований політик.

Б'ємося об заклад, що ні один читач, не то нашої "Вільної України", але навіть того самого "Киева", не чував з роду про те, що п. Богдан Романенчук створив якусь політичну доктрину для України або, що він десь колись виявив себе на практиці політиком. Звідки ж у нього відвага давати атестат про те, чи Грушевський є політиком, чи ні? Чи не наслідок він практики з таборів, де командант табору визнавав когось панєю "магістрівною", хоча її подруг був кепським шевським майстром, а дійсного професора університету трактував, як шевського учня?

Грушевський справді мав успіх у своїй політиці, бо Українська Центральна Рада під його проводом збудувала справжню українську державу, яка сама, без нічийої допомоги встигла оборонити себе довше, як кількасотлітня Франція в 1940 р., на чолі якої, прецінь, згідно з теорією п. Романенчука, стояли екзаміновані політики. Франція, хоч мала як союзника Велику Британію і її допоміжну армію на своїй території, піддалася Німцям на ласку й неласку за нецілих шість тижнів німецького наступу. Українська Народня Республіка під президентурою Грушевського сама своїми силами боронила від 17. грудня 1917 до 18. лютого 1918 р. перед переважаючим московсько-більшевицьким наступом, навіть не допускаючи думки про можливість капітуляції. Мало того, Українська Народня Республіка в тім самім часі встигла заключити почесний мир з центральними державами в Бересті (9. лютого 1918), а потім мілітарний союз з цими державами (17. лютого 1918).

Правда, що режим Української Центральної Ради в Українській Народній Республіці був завалений і держава була смертельно пострачена (при кінці квітня 1918 р.). Однак п. Романенчук стільки ще з політики повинен знати, що то змова російсько-польсько-українських поміщиків під проводом Павла Скоропадського разом з німецькими генералами перевела державний замах. Німецьким генералам треба було печатки Павла Скоропадського "гетьмана всієї України" на усунення уряду Української Народньої Республіки тому, що він не годився на ламання берестейських договорів.

ПЕТЛЮРА І... ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

Якийсь Р. Задеснянський у журналі бібліографії, критики й рецензій "Біблос" (грудень 1957) займався рецензією збірника "Петлюра. Статті, листи, документи". Він підкреслює слушно, що такі збірники повинні бути можливо повні у цім розумінні, що вони мають подавати образ розвитку думки й діяльності даного діяча. Тому, що Петлюру знаємо в його кінцевім розвитку духа й діяльності, як державника, то він повинен у цім збірнику бути представлений у процесі розвитку своєї державної думки й дії. Ці зауваження Задеснянського слушні. В основі слушні також його замітки про те, що згаданий збірник Петлюри не цілком вичерпує той процес розвитку його політичної духовності. Поминено його важливі листи з часу 1911—14 рр., які він писав до Дмитра Донцова й які були опубліковані в Літературно-Науковім Віснику.

До цієї доброї бочки меду додав однак Задеснянський добру квартиру дьогтю. Він при цій нагоді уважав за свій обов'язок вихвалити Донцова й зробив це, на жаль, так, що просто пофальшував зміст його доповіді на студентським з'їзді в 1913 році у Львові. Задеснянський пише фальшиво так:

..."На студентському конгресі в 1913 році виступив Донцов з рефератом, в якому домагався самостійности для України..."

Тимчасом це явна неправда і Задеснянський це прекрасно знає, що це фальш, бо він має під рукою текст того реферату Донцова, а в цім рефераті написано зовсім що інше. Донцов у рефераті пропагував гасло прилучення України над Дніпром до Австрії, а не самостійність Укра-

їни. Ось дійсний текст його реферату: "...одиноким виходом для неї (української нації) мусіла б бути програма не автономізму, лише політичного сепаратизму... Тим самим полишаю на боці питання "самостійної України". Бо актуальним є не гасло самостійності... а гасло відірвання від Росії, зривання всякої злуки з нею, — політичний сепаратизм". (Д. Донцов, "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", реферат на всеукраїнським студентським з'їзді в липні 1913 р. стор. 17).

Задеснянський закидає редакторам збірника "Петлюра. Статті, листи, документи", що вони допустилися фальшування спадщини Петлюри в той спосіб, що не опублікували деяких його раніших листів. Нема сумніву, що цей закид фальшування неслухняний, бо ж редактори не давали повного видання всіх листів Петлюри, а тільки вибір. По-друге, вони й може не знали, що такі листи з часу 1911-1914 рр. були вже опубліковані. Літературно-Науковий Вісник в комплекті на еміграції є дуже рідкісним явищем. Але Задеснянський таки справді фальшує зміст реферату Донцова, бо ж Донцов виразно казав, що гасла самостійності він не вважає актуальним.

Я. К-ю

ЗАМІСТЬ ФАКТІВ — ОЧОРНЮВАННЯ

У наші руки попав мюнхенський "Український Самостійник" з 14-ого липня 1957 р., часопис середовища ЗП УГВР, зі статтю "Чи ОУН пліново емігрувала з України?"

Це мала бути ніби відповідь на статтю Івана Василевича, надруковану в нашій журналі "Вільна Україна", ч. 13., під наг. "Що таке УГВР?"

Автор статті в "Українським Самостійнику" під криптонімом О. М. (Нью-Йорк) зовсім ухилився від фактичної відповіді на речеві аргументовані висновки згаданої статті у "Вільній Україні", а пустився ні з того ні з цього на злобні і безпідставні очорнювання осіб, що в свій час мали відвагу перестерігати українське населення перед трагічними наслідками політики бандерівських вождів.

В статті "Що таке УГВР?" висунені були такі тези: 1) УГВР — це витвір і виключний монополъ однісенської ОУН партії, — спочатку під проводом Бандери, тепер на еміграції — ОУН під проводом т. зв. "двійки". Ніякі інші партії не були й не є заступлені в УГВР, ані в її т. зв. Закордонному Представництві. 2) В 1944 р. на еміграцію виїхав майже весь актив ОУН. З головного проводу ОУН в Україні залишилося всього кілька осіб, які давно погинули. 3) Вже з самої хочби внутрішньої дискусії між відлами ОУН на еміграції вишло на яву, що "дії" УГВР в краю від давня не існують, а протилежні заявля ЗП УГВР не відповідають правді. 4) Політична безвідповідальність ОУН довела до діймаючих жертв і трагедій українського населення, без ніякої політичної користі для українського народу. 5) Згідно зі свідченнями осіб з рядів ОУН, члени ЗП УГВР провадять свою роботу в значній мірі не за українські фонди і тому проводу ЗП УГВР не можна уважати за український незалежний політичний чинник.

З цих тез пан "О. М. (Нью-Йорк)" пробував збити тільки одну тезу, статті І. Василевича, що мовляв, не весь головний актив ОУН виїхав закордон, навіть коло трьох десятків прізвищ, здебільша мало знайомих осіб, що ніби були членами ОУН, які загинули в Україні. Цим автор не зміг заперечити тези під 2), а навпаки тільки потвердив факт значних втрат українського народу, понесених намарно в наслідок політики ОУН. При тому мусимо з цілою рішучістю відкинути закид автора з "Українського Самостійника", немов би то ми колисьбуть глумилися над жертвами українських людей. Ми клонили й клонимо голови

перед усіма українськими жертвами, навіть і тими, коли й не признаємо політичної доцільності їх дій.

Не маючи ніяких речевих аргументів для заперечення основних тез статті І. Василевича "Що таке УГВР?", "Український Самостійник" ухопився за брудну зброю очорнювання своїх противників.

Найперше криптонім з "Українського Самостійника" О. М. "відкрив", що автором статті "Що таке УГВР?" не є підписаний Іван Василевич, а чомусь, ні сіло ні впало, інж. І. Лучишин, якого й рішив очорнювати перед своїми читачами, а попри нього ще й цілий бувший Український Допомоговий Комітет у Перемишлі з його головою д-ром М. Хробаком.

У зв'язку з тим нападом на інж. І. Лучишина Редакція переслала йому статтю "Українського Самостійника". На це він відповів листом, з якого поміщуємо важливіші місця:

"...про діяльність Українського Окружного Комітету в Перемишлі не має потреби нині згадувати, бо вона загально відома, і то з найкращої сторони, зокрема ж українському населенню Перемищини й Добромильщини".

"Великою заслугою того Комітету в останній критичний час перед відступом німецької армії є рішуча постава його проводу проти різних невідповідальних елементів, що намагалися тоді викликати українсько-польсько різно спробами фізичного нищення латиників по наших селах. Його заслугою є також поборювання гасла деяких місцевих бандерівських чинників, щоб все українське населення покидало свої оселі та йшло в ліси, ніби на повстання (голітух проти танків!). Український Комітет своєю рішучою роз'яснювальною акцією зумів зберегти спокій і порядок та охоронити населення від недоцільних жертв і масових репресій".

"Український Самостійник" відважується твердити, що цю роз'яснювальну акцію вів Комітет ніби з наказу гестапо. А це було якраз навпаки: в інтересі гестапо було під претекстом ліквідації розрухів знищити якнайбільше "унтерменшів". О. М. називає глумливо Український Комітет "юденратом". Чи цей антисемітський жарт є справді смішний? А я в тому вбачаю глибоку трагедію! Відомо, Гітлер фізично нищив усі жидівські комітети. Перед такою самою перспективою стояли засадничо й всі інші комітети, в тому й українські, коли б війну був виграв Адольф Гітлер..."

"О. М. має лице твердити, що роз'яснювальна акція комітету — це ніби "було безпардонне і цинічно-нахабне поборювання УПА і підпілля ОУН". В дійсності це було поборювання не УПА, а деяких безвідповідальних бандерівських вождів, що закликали людей до бешкетів і до лісів, а самі ще задовго до приходу советського окупанта ганебно дезертували і нині "воюють" в Америці, Канаді, Австралії і т. д. Той же "закордонний революціонер" О. М. відважується твердити, що бучим то провід Українського Комітету причинився до розстрілів гестапом "підпільників перемиської округи"... Це може говорити хіба істота, позбавлена решток людського сумління! Адже ж одним із найприкріших завдань Комітету були інтервенції за звільнення арештованих людей. Не було випадку, щоб Український Комітет колибуть ухилився від оборони арештованих. Але не всі інтервенції увінчувалися бажаним успіхом. Наприклад, Комітетові не пощастило оборонити трьох українських хлопців у Добромилі, арештованих гестапом у зв'язку з їх озброєним нападом на касу Повітового Союзу Кооператив. Винуватими тої трагедії були в першу чергу бандерівські вожді, що вислали тих недосвідчених ідейних хлопців до директора Союзу реквірувати гроші, за які він відповідав головою перед наставленим німецьким комісаром. Чому бандерівська партія не реквірувала грошей від бандерівських воєнних доробкєвичів, власників склепів, різних трійгєйдерів, що не відповідали публічно за свої легко набуті маєтки?"

"Видно, панові О. М. вже дуже бракувало матеріалу для оплюгавлення мене, коли він мусів послуговуватися аж такою очевидною брехнею, мовляв: "інж. Лучишин був відомим діячем радикальної партії, відомим між іншим з того, що в тридцятих роках він пропаганду за вступлення української радикальної партії до III. Інтернаціоналу". Значить, комуніст! Про це не знав я, не чула Українська Соціалістично-Радикальна Партія, ні її Головний Секретаріат, якого я був членом, ані ніхто з Українців, ...крім одного О. М...."

"Вкінці мене вже зовсім не здивувало твердження "Українського Самостійника, що буцям то д-р Хробак та інж. Лучишин так передчасно евакували "маєтку суспільної опіки комітету", що, мовляв, не стало їм часу радити людям, що їм робити..." А в дійсності справами евакуації майна Комітету займався заступник голови комітету — Василь Нагайний, один з провідних членів ОУН Бандери, що мав загальний нагляд над усіма магазинами і відповідав за все майно комітету. Він зумів вивезти на Лемківщину лише незначну частину харчів. (Майже все майно Комітету залишилося в Перемишлі. (На жаль, він помер у ЗДА 1950 р.)."

"Я залишив Перемишль, коли вже давно вивтікали всі бандерівські вожді та виїхала вся німецька влада з поліцією і гестапом, коли й поїзди перестали курсувати. Мені прийшлося іти пішки з одною торбою в руці коло 33 кілометрів з Перемишля до Хирова, звідкіль ще діявся до поїзду..."

Стільки у листі інж. І. Лучишина.

Читає "Вільної України" бачить, що автор статті "Чи ОУН плянує емігрувати з України", який береться розкривати ніби псевдонім інж. І. Лучишина, сам підписується під своєю статтею не то псевдонімом, але ще й криптонімом, який для кожного читача є загадкою.

Криптонімний автор статті в "Українським Самостійнику" великий статті І. Василенка, очевидно, признає слушність, коли не оспорує її змісту, а тільки з одним її твердженням він дискутує і намагається доказати, що "ціла верхня і середня провідна верства з табору ОУН" залишилася в Україні. Доказів на те, документів і наказів своєї організації, він не цитує і навіть їх не згадує. Він взявся доводити своє твердження тими людьми, які, мовляв, були в краєвих проводах, які командували частинами УПА та які були обласними і окружними провідниками, а тепер стало відомо, що вони загинули. Ніхто не оспорує того, що вичислені люди могли бути на тих становищах, якими криптонімний автор їх наділяє, але багатьом людям відомо, що на ці становища в 1944 р. прийшли були вже нові люди, бо багато провідників покинули свої області і райони та втекли закордон. А далі автор зовсім забув сказати, що з 24 членів проводу ОУН, крім о. І. Гриньоха, Дарії Ребет, Мирослава Прокопа, Миколи Лебеда і Василя Охримовича — напевно таке саме "доручення виїхати закордон" були дістали д-р Л. Ребет, Ст. Бандера, Ленкавський і інші. В тому часі, себто в 1944 р., ОУН ще не була розбилася на ОУН(б) і ОУН(з) і тоді ще не було ЗП УГВР. А при тім вирінає питання: за який кордон ОУН висилала представників ЗП УГВР? До Німеччини, де був тоді гітлерівський режим? Чи може до Італії чи Іспанії, які були союзниками Америки? А може до СССР, чи до його союзників Франції, Англії чи Америки? Тоді була ще завзята війна на всіх фронтах і ніхто тоді з воюючих народів не вбирався нікого визволяти. Невтральні держави, яких було в Європі не багато, в той час не мали ніякого голосу. Отже, не було куди їхати і не було одного місяця, де можна б було в той час заступати українські справи. Втікали всі від большевиків до Німеччини, а не половина втікала на Захід, а половина на Схід.

А тепер питання — чи в тім, що актив ОУН і маса низових членів ОУН виїхали на еміграцію є щось злого? Ми не бачимо в тім нічого лихого. На еміграцію йшов кожний, хто уважав, що йому не вдасться

зберегти своє життя в цій ситуації, яка заіснувала чи могла заіснувати. Залишилися ті, що уважали, що їм якось удасться перебути лиху годину, або ті, що не мали змоги втікати.

Еміграція ОУН хоче себе показати іншою і тому каже, що вона була "відряжена для сповнення спеціальних завдань" і що вона має "повноважність з Краю на репрезентацію його визвольної боротьби за кордоном перед рішальними чинниками". Для оборони такої своєї неправдивої тези ОУН послуговується різними вигадками до оклеветування своїх противників включно.

У зв'язку з цим брудним нападом на добру славу Окружного Допомогового Комітету в Перемишлі і на честь тих українських громадян, що в тім комітеті працювали, появилось в "Українським Самостійнику" — місячнику — (ч. 3. стор. 47) таке "спростування":

"В числі 29. часопису "Український Самостійник" з 14. липня 1957 р., в статті під наголовком "Чи ОУН пляново емігрувала з України" за підписом "О. М. (Нью-Йорк)", побіч з іншими, міститься твердження, немов би то діяльність Окружного Допомогового Комітету в Перемишлі, на чолі якого стояв д-р Микола Хробак, відбувалася з доручення німецького гестапо. Також у цій статті говориться про вижнювальну акцію цього Комітету стосовно діяльності ОУН та УПА і що ця акція не обмежувалася словами, але поширювалася на доноси до гестапо на підпільників.

Редакція дістала відповідні інформації, що Окружний Допомоговий Комітет у Перемишлі проводив свою діяльність на підставі приписів німецької окупаційної влади, а не на доручення гестапо, і його компетенція обмежувалася допомогою українському населенню.

У зв'язку з цим редакція "Українського Самостійника" вважає своїм обов'язком перепросити п. д-ра Миколу Хробака за вчинену йому в цій статті кривду. Редакція "Українського Самостійника".

Читач "Вільної України", перечитавши "спростування" "Українського Самостійника", наочно бачить, що редакція спростовує дуже чудернацько. Вона відкидає все те, що закидав у дописі кореспондент О. М. Окружному Комітетові в Перемишлі, перепрошує д-ра М. Хробака та заявляє, що вона дотепер нібито не знала, що Окружні Допомогові Комітети провадили свою діяльність на основі статуту, затвердженого німецькою окупаційною владою в Генеральній Губернії, а не з доручення гестапо.

Зате редакція "Українського Самостійника" чомусь не спростовує легкомисного й злобного твердження свого кореспондента, що Окружний Допомоговий Комітет займався доносами на ОУН і УПА. Редакція також не спростовує і не перепрошує інж. І. Лучишина, якому нанесла таку саму моральну кривду в своїй статті, яку нанесла і д-рові М. Хробакові.

Редакційна Колегія

Огляд книжок

НІ МІСТИКИ НІ ПОЛІТИКИ

Д. ДОНЦОВ: ВІД МІСТИКИ ДО ПОЛІТИКИ. ВИДАННЯ СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ. ТОРОНТО, 1957. СТОРІН 61, ВСІМКА.

Ця нова книжка д-ра Дмитра Донцова — то збірка статей, з яких перша дала наголовок книжці. Є ще там такі статті: "Місто премудрости Божої", "За духову спадщину Києва", "Бродова політика" і "Пакт з дияволом".

Наголовки статей викликають враження, що тут справді мова про глибоку християнську релігійну етику в суспільних і національ-

них справах, бо ж перша стаття називається виразисто: "Від містики до політики", а на кінці в цій книжці між різними франшизими працями автора є названа також його брошура з-перед 9 років: "Хрест проти диявола".

Прочитавши зібрані в цій книжці статті, переконуємося, що це частинно є похід проти диявола, але не з цілим християнським хрестом, а ломаним хрестом, тобто з фашистською свастикою. Хоча далші статті Донцова в згаданій збірці говорять ніби й про містику християнства в Святій Софії в Києві та ніби бідкаються над християнською спадщиною старого Києва, то все одно читає, який уважно думав над тим, що написане в його першій статті, переконується, що все те тільки гарні стилістичні фрази, без внутрішнього вогню. Інакше й бути не може. Бо ж Донцов у першій статті довго і з ученою міною доводить, що християнство не має нічого спільного з Святим Письмом Старого Завіту. Всупереч виразним твердженням усіх Євангелій, а також всупереч виразній догматиці Церков Православної і Католицької, Донцов твердить, що Ісус Христос не був з роду жидівського короля Давида, але якимсь "арійцем". Християнство, на погляд Донцова, походить не з книг і традиції Старого Завіту, а від грецького поганства. "Справжнього прахристиянства треба шукати в грецькій мітології, де знаходимо найвищого Бога, "отця богів" під ім'ям Зевеса, Христа під ім'ям Аполлона, а св. Івана — під ім'ям Посейдона. Крім того, Марія, "Божа Мати", відповідає Кибелі, "матері богів"... Так пише дослівно Донцов у цій статті.

Нічого собі "батько богів", Зевес, який для Донцова представляє прообраз Бога, як нібито його розуміє християнство! Тимчасом: Зевес — то убивця свого рідного батька, щоб дістатися на престол найвищого грецького божка. Поза тим це розпусник не тільки з різними богинями, але й з різними людськими жінками, яких він підходив в різних звірчих формах, ба навіть розпусник з малими хлопцями. Про Аполлона, як моральний "прообраз" Христа, нема вже й що говорити.

Все те, що пише Донцов — то не містика, а примітивний раціоналізм, який він виводить від різних авторів, що їх він не перетравив. Вся та "наука" має обґрунтувати його теперішній антисемітизм і більш нічого. Якщо йдеться про християнський бж цієї "науки", то загальна Церква давно вже переборола перші паростки такого примітивного многобожного напрямку, коли від 144 року по Христі Маркіон пробував проголосити себе другим Христом для релігії. Маркіон проголосив був "науку", що є два боги. Бог Старого Завіту учив Маркіон, то злий бог, який нездало сотворив світ. Добрий Бог — це Бог Христа, який зіслав Ісуса Христа для спасення від злого світу. Маркіон був консеквентним і відкидав усі чотири Євангелії, а написав потрібну собі свою власну євангелію. Вся Церква цю "науку" відкинула.

Донцов нав'язує до Маркіона і подібних до нього авторів. Може ще дочекаємося незабаром консеквенції, що властиво творцем міту Святої Софії Київської є "батько богів", наш старопоганський бог Перун, яким же тепер кленуться подекуди люди.

Тільки й далі залишиться відкритим питання: як погоджують деякі християни свою прихильність для Донцова і його вірних учнів?...

Р. Р.

Вічний революціонер
Дух, що тіло рве до бою
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
(Іван Франко)

Листи в Редакцію**КОЛИБ У НАС СТВОРИЛАСЯ МІЦНА
ГРУПА ФРАНКІВЦІВ...**

Вельмишановний Пане Редакторе!

Дякую за комплект "Вільної України". Читав я журнал з великим інтересом. При цьому згадав і Ваші книжечки Видавництва "Політично-Наукова Бібліотека" про робітничі питання. Назбиралося з цього приводу багато думок про корисність Вашого видання.

Йдеться про те, що в нас соціальне питання трактується по мачушиному. Соціалізм у нас у висліді історичних подій на наших землях від Жовтневої революції та гіркого по цьому досвіду так скомпромітований, що витворилася солідна порожнеча в тій галузі публіцистики. А тим часом життя йде вперед, не ждучи на нас. Вам не треба б дуже трудитися, щоб доказати своїм читачам, прихильникам і противникам, що соціалізм у всіх найкультурніших країнах світу бере верх мирним, конституційним шляхом. В одних країнах соціалісти вже є керівною партією в державі, в інших вони являються могутньою опозицією, що може перебрати небаром владу.

Може й вільно було б нашим еміграційним політичним угрупованням цього не добачувати, бо в т. зв. еміграційному суспільстві, на "давтонах" і "алтавнах" великих міст з них явиш ні сліду. Але, хто не втратив ще духового зв'язку з своєю батьківщиною, той не може забути того, що наша земля піддана теж експериментам соціалізму. І хоч які примарні висліди цього брутального московського експерименту, чесний з собою обсерватор не обманюватиме себе й других, не підмалюватиме картини сьогоденної дійсності в Україні, промовчуючи одні факти, роздуваючи другі. Він усвідомить собі, що нема там повороту до устроєвих форм з-перед 40 років, чи з-перед 20 років, що жива реальність — нове покоління, яке пройшло цей експеримент, думає новими поняттями й ідеями. Можна потішати себе, що те покоління не є вдоволене з осягів советського соціалістичного будівництва, що воно критикує, що воно навіть збунтується. Але не можна обманювати себе, що воно готове віддати заводи й комбінати назад приватним підприємцям, віддати банки чужому капіталові, що воно готове зректися привілеїв, які дає вільна освіта, усупільнена медицина і всі інші реформи, що стали вже в багатьох країнах загальним добром.

Якщо еміграція вважає, що вона несе духовий провід, так з чим підійшла б вона тепер до цього покоління, коли б воно збунтувалося проти існуючого порядку?

Коли судити по одній частині еміграційної публіцистики, так треба побоюватися, що повториться б горезвісний "похід на Схід 1941-42 рр.". Може випав би він у менше карикатурній формі, бо дечого тоді навчилися. Але наука ця була коротка, та й ті, що пройшли цю історичну лекцію, переважно не є тут, а в могилі або на засланні. А ті, нечисленні, що потрапили на еміграцію, багато з завченого забули. Та й до їх тверезого голосу не дуже прислухаються і їх писання сприймаються з вибачливостю, якою обдаровуємо надто розумних, прихлихливих дітей. Важко цим угрупованням позбутися питомої їм концепції елітаризму й безоглядної настанови проводити за всяку ціну.

Здавалось би, що єдині соціалістичні угруповання змогли б знайти контакт і спільну мову з молодим підсовєтським поколінням. А по-моєму ні. Бо якщо оте покоління збунтується, то не проти соціалізму, а проти того антигуманного філософічного світогляду, — що заморозив у ледяних оковах усе, що живе, що звів людину до рівня нуля, що заперечив і знівельовав тисячелітні надбання людства в духовій площині — виступлять проти марксизму! А наші старші соціалістичні угруповання, на жаль, виховані в більшості в атмосфері російських соціалістичних партій — вони марксисти. І молодше угруповання підсовєтської еміграції — марксисти. Вони не відкинули концепції класової боротьби, що розідає кожний національний організм, вони й досі поклонники інтернаціоналу, вправді другого, алеж третій їх уже давно перегнав і переліцитував. І вони й досі послідовно індіферентні або й ворожі в справах релігії.

У цьому випадку Ваші публікації дорогі мені зокрема тим, що Ви піднімаєте відважно спробу оформити новий соціалізм, а вірніше, вказати українському читачеві, що марксизм не є єдиною формою соціалізму, що ще перед Марксом і по Марксі десятки кращих світових умів — у цьому й українських — обдумали соціалістичний лад на гуманних основах, не виступаючи проти релігії, і лише випадково, конкретно через культурну і економічну відсталість царської Росії, здійснюватися почав першим соціалізм блискучого теоретика, та, на жаль, людини позбавленої яких національних і релігійних почувань, отже циніка й фантаста. Якби не було, а саме головне завдяки йому і його послідовникам поняття "соціаліст" однозначне для широкого загалу з поняттям атеїст. Тут і відповідь, чому в нас така ворожість або байдужість до соціалізму. Тут і відповідь, чому наші соціалісти-марксисти не знайдуть ніколи спільної мови з підсовєтською людиною, що прагне відновлення духового й релігійного життя. Успіх матиме тільки такий соціалізм, що не вважає кінечним нищити моральних й етичних надбань людства, що визнає не тільки толерантність релігії й її потреби.

Святкування сторіччя з дня народження І. Франка дало Вам нагоду на сторінках "Вільної України" ще раз відкрити велич і силу І. Франка, як нашого духового провідника в сьогодиншій боротьбі світоглядів, Франка, як одного з найкращих знавців і нищівних критиків марксизму.

Читаючи Ваш журнал, я згадав англійських фабіянців. Як добре було б, коли б і в нас створилася міцна група фабіянців-франківців. Нехай нечисленна, бо не в числі була сила фабіянців, але щоб була ота група міцна й зіспоена. Якщо було б у ній кілька більше присклиливих теоретиків цього нового, чи там відновленого руху, можна було б зробити багато, щоб упорядкувати дещо наші думки й уявлення, оформити світогляд загалу в вірному напрямі щодо соціальної проблематики і наших перспектив на батьківщині. І якщо б прийшов час, коли б ми мали змогу говорити безпосередньо з народом, гурт наших фабіянців-франківців допоміг би багато в упорядкуванні пореволюційного хаосу. Франківці могли б дати народові те, чого не зможуть дати ні соціалісти-інтернаціонали, ні марксисти, — могли б дати струнку, продуману форму модерного соціального устрою, не забираючи народові в заміну за це того, що йому найдорожче — віру в Бога, що невхильно веде за собою свободу думки, громадянські права, шанування людського майна й життя та повного народовладдя.

Щиро Вас здоровлю — **Іван СМОЛІЙ**

Політична сатира**ЛЕВ ДІЛИТЬ СПІЛЬНУ ЗДОБИЧ**

Гу — З нагоди дати про підписання в Москві 30. грудня 1922 р. договору про створення СРСР. За байкою І. А. Крилова: "Лев на ловах".

Лисиця, Вовк, Собака й Лев в сусідстві проживали.

І ось, либонь голодною зимою, між собою

Умову вони склали:

Щоб всю упійману на ловах здобич кожен

Не сам би споживав,

А тільки, щоб для гурту віддавав,

Щоб спільникам усім в братерській згоді жити

І все поміж собою порівну ділити.

Найпершою лисиця добрий успіх мала:

На ловах — оленя впіймала.

І ну гукать, товаришів скликать:

"Ідіть, спішіть! Я оленя впіймала в пастку.

Тут кожен з вас здобуде свою частку!"

Прибули спільники. Прибув і Лев.

З-під лоба він на всіх поглянув й так сказав,

Неначе відрубав:

"Нас, братці, четверо й начетверо я здобич роздираю".

А як роздер — додав він грізно і поважно:

"Тепер ділю. Дивіться ж, друзі, всі уважно:

Оця частина — це моя по договору;

А ця — належиться мені, як Левові, без спору;

Та й ця частина — теж моя:

Бо ж за усіх сильніший я.

А до цієї хто із вас хоч кігтикком дістане,

То той із місця вже живий не встане".

Д. С.

ПІЗНАВАЙМО НАШУ ІСТОРИЧНУ СПАДЩИНУ!

Українська Вільна Громада в Америці взяла на себе почесне завдання видати в формі книжки велику історичну спадщину:

СПОМИНИ Д-РА ІВАНА МАКУХА.

Кому лежить на серці велика праця визначного українського державника і великого суспільного діяча та хто цінить його великі державно-творчі і визвольні заслуги, повинен зараз замовити собі цю книжку, яка вже друкується. Ціна цієї великої (понад 500 сторінок великого формату) книжки, брошурованої і в передплаті, виносить 5 (п'ять) доларів. Пізніше, по появі з друку, ціна буде вища. Передплату по зниженій ціні приймається найдалі до кінця березня 1958 р.

Гроші і чеки просимо слати на адресу:

Ukrainian Free Society, 2961-65 Carpenter Ave., Detroit 12, Mich.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ

"ВІЛЬНА УКРАЇНА" прохає усіх дотеперішніх передплатників ще придбати принаймні двох нових передплатників, вирівняти заборгованість та вплачувати передплату на 1958 рік.

АДМІНІСТРАЦІЯ "ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ"

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД "ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ" ЗЛОЖИЛИ:

\$8.00 Ол. Матейко; \$7.00 Т-во Українських Козаків, Бруклін; \$5.00 А. Когут; \$4.14 І. Грушецький; по \$2.00: М. Тарасюк, З. Стефанів; \$1.25 В. Бялий; \$1.00 В. Ковалевський; \$0.50 С. Мокрій.

Щира подяка жертводавцям і прохання до всіх наших прихильників про дальші пожертви.

АДМІНІСТРАЦІЯ "ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ"

КНИЖКА — ЦЕ ЗБРОЯ В ПСИХОЛОГІЧНИЙ БОРОТЬБИ

Значіння доброї книжки про українські справи оцінила Українська Вільна Громада в США, яка від 1949 року діє для оборони української визвольної і зокрема демократичної справи. В своїй Науково-Політичній Бібліотеці вона видала такі книжки:

1. **СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ.** Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.

2. **ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ.** Написав Д-р М. Стахів. Сторін 60.

3. **ДОМАШНІЙ ВОРОГ.** Як боротися проти ворожої підривної акції? Написав Никон Наливайко. Сторін 72.

4, 5 і 6. **ПЕКЕЛЬНА МАШИНА В РОТЕРДАМІ.** Історія убивства полк. Євгена Коновальця. Частина Перша, Друга й Третя. Написав Ярослав Кутько.

Разом ці три частини сторін 160.

7 і 8. **УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЙ ЛЮД У БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВУ.** Дві частини. Написав Мар'ян Зореславич.

9-10. **ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ.** Історія поліційної провокації Р. Барановського в українським підпіллі. Написав Я. Кутько. Сторін 92.

11-12-13. **ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР З 1654 РОКУ.** Правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін. Написав Д-р Сократ Іваницький.

14-15. **УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СОЦІОЛОГІЧНИМ НАСВІТЛЕННІ.** Написав Д-р Матвій Стахів.

16-17. **ЗВІДКИ ВЗЯЛАСЯ СОВЕТСЬКА ВЛАДА В УКРАЇНІ ТА ХТО ЇЇ БУДУВАВ?** Написав Д-р Матвій Стахів.

18-19-20-21. **ПЕРША СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ.** Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Написав Д-р М. Стахів. Частина друга.

22. **ЛЮДСЬКА І ГРОМАДСЬКА ГІДНІСТЬ І. ФРАНКА.** Написав Мит. Сріблянський, сторін 32.

23-28. **ДРУГА СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ.** Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Частина третя. Написав Д-р М. Стахів.

Кожне число коштує по 40 центів. Поширенням книжок серед читаючого громадянства, причинитесь до скріплення української визвольної боротьби та до поширення ідей української політичної і суспільної демократії. Хто замовляє комплект книжок від ч. 1-28 одержує 30% опусту, а пошту оплачує Видавництво.

Замовлення книжок посилайте на адресу:

**UKRAINSKA VILNA HROMADA, SCRANTON BRANCH
524 OLIVE ST., SCRANTON, PA., USA.**